

พุทธศาสนา กับ การเหยียดวรรณะชาติ

กรรณิการ์ พรหมเสาร์ : บรรณาธิการ

๑๖๖

พุทธศาสนา
กับ
การเสียดยารรรมชาติ

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

2536

พุทธศาสนากับการเยียวยาธรรมชาติ
กรรณิการ์ พรหมเสาร์ บรรณาธิการ

ISBN 974-89175-7-6

พิมพ์ครั้งแรก พฤศจิกายน 2536

จัดพิมพ์โดย

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

สำนักงานชั่วคราว กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ อาคาร 2,
693 ถนนบำรุงเมือง เขตป้อมปราบ กรุงเทพมหานคร 10100

ภาพปกและภาพประกอบ อัฐิ ทยาหทัย, กลุ่มสีบไท

จัดรูปเล่มและปก GREEN FROG PUBLISHING

จัดจำหน่ายโดย

บริษัท เกล็ดไทย จำกัด 117 ถนนเฟื่องนคร กรุงเทพฯ 10200

โทร. 222-5696-8

ราคา 55 บาท

พุทธศาสนา

กับ

การเขียนวชิราธรรมชาติ

กรรณินการ์ พรหมเสาร์

บรรณาธิการ

สารบัญ

พุทธศาสนากับการเหยียดชาติ 7	7
ยุทธวิธีการเหยียดชาติ 49	49
ภาคผนวก	
เหยียดโลกนี้ด้วยพุทธศาสนาและผู้หญิง 105	105
ดร.สุวรรณา สถาอานันท์ เขียน	
ตรีศดา ตริมิตรคา แปล	
เส้นทางแห่งการคิดค้นและแสวงหาของมนุษย์ 115	115
สุนัย เศรษฐบุญสร้าง	

บันทึกการเสวนา“เวทีศึกษาทางไกล” เรื่อง
พุทธศาสนา กับ
การเขียนวชิรบรรพชา ๕

๒ มิถุนายน ๒๕๓๖ ณ สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

ความขัดแย้งในสังคมรุนแรงขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งความขัดแย้งทางวัฒนธรรม ระหว่างวัฒนธรรมกระแสหลักและวัฒนธรรมท้องถิ่น วัฒนธรรมกระแสหลักนั้นไม่ใช่เฉพาะวัฒนธรรมศักดินาเดิมหรือวัฒนธรรมกฎหมายที่เข้ามาทีหลัง แต่ยังคงผสมผสานไปกับวัฒนธรรมอุตสาหกรรม วัฒนธรรมจากลัทธิอาณานิคมถึงบริโภคนิยมสมัยใหม่ซึ่งผสมผสานกันเป็นวัฒนธรรมกระแสหลักในปัจจุบัน ผลของความขัดแย้งระหว่างวัฒนธรรมกระแสหลักกับวัฒนธรรมท้องถิ่นก่อให้เกิดลักษณะปรากฏหลายอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบท สภาพแวดล้อมละลายทางเศรษฐกิจของคนชนบท การล่มละลายของครอบครัว ของสังคม การย้ายถิ่นเพื่อหนีตายของคนชนบท ปัญหาโสเภณี การค้าประเวณี ตลอดจนจนถึงการทำลายทรัพยากรธรรมชาติของคนชนบทหรือไม่ก็เป็นเรื่องของความไม่สมดุลในแง่ของทิศทางการพัฒนาประเทศ หรือเรื่องของการใช้ความรุนแรงกับคนในชนบทในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะป็นกรณีป่ากมุล กรณีชาวนากำแพงเพชร

ความขัดแย้งทางวัฒนธรรมอีกแบบหนึ่งที่เป็นรากเหง้าของความขัดแย้งทั้งหมดก็คือวิธีคิดที่ต่างระหว่างกระแสหลักกับท้องถิ่น ในบริบทของความขัดแย้งตรงนี้ โจทย์ที่น่าสนใจก็คือ วิกฤติทางธรรมชาติแวดล้อมกับวิกฤติของชนบทที่เป็นเหมือนสองด้านในเหรียญเดียวกัน สะท้อนให้เห็นถึง

วิกฤติทางศีลธรรม ค่านิยม และความเชื่อทางศาสนาหรือไม่ ?

ประการต่อมา ในสังคมไทยเรานี้ พุทธศาสนามีทรัพยากรทางด้านจิตวิทยามากมาย ทรัพยากรเหล่านี้จะนำเสนออะไรเพื่อสร้างความชัดเจนเกี่ยวกับการเยียวยาปัญหาของสังคม เยียวยาชนบท เยียวยาธรรมชาติ

ประการสุดท้าย พุทธศาสนาจำต้องได้รับการตีความ การประเมิน หรือการผลิตใหม่หรือไม่ อย่างไร ในบริบทของความขัดแย้งทางวัฒนธรรม โจทย์เหล่านี้เป็นจุดเริ่มต้นของการพูดคุย โดยมี ศ.นพ.ประเวศ วะสี เป็นผู้เปิดประเด็น

ศ.นพ.ประเวศ วะสี

สิ่งแวดล้อมมีทั้งร่างกาย จิตใจ และสังคม ซึ่งขณะนี้เกิดวิกฤติการณ์ขึ้นทั่วโลกและเชื่อมโยงกันไปทั้งหมด มีผู้ไม่ตระหนักรู้ก็มาก ผู้ที่ตระหนักรู้ว่าเกิดวิกฤติแล้วก็มาก ที่จริงประเทศไทยนี้ท่านพุทธทาสท่านได้เห็นวิกฤตินานแล้ว ท่านไปตั้งสวนโมกข์ตั้งแต่ 2475 ท่านบอกว่ามันวิกฤติ คนก็ยังไม่ค่อยรู้ตัว พวกเราลองนึกภาพย้อนอดีตตั้งแต่ 2475 ยังไม่ค่อยรู้อะไร ตอนนั้นก็ปรากฏชัดเจนมากขึ้นและยังไม่มีคำตอบ บางคนก็บอกคงไม่มีคำตอบ บางคนก็บอก คงช่วยไม่ได้หรอก ก็มองต่างหาก อย่างท่านอาจารย์กรุณา กุศลาคัย ท่านมองว่ามันหายนะ คงไม่มีทางแก้หรอก ส่วนทางตะวันตกบางท่านก็บอกมันแก้ไม่ได้ อย่าง Bill Mckibben ที่เขียน The End of Nature ก็บอกมันแก้ไม่ได้ นอกจากมนุษย์จะเปลี่ยนความเชื่อพื้นฐาน (basic thinking) บางคนก็หวังว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะเข้ามาช่วยสร้างเทคโนโลยีที่ไม่ก่อมลพิษ (clean technology) ขึ้นมา

เรื่องที่จะเสวนากันเข้าวันนี้เป็นเรื่อง “กระบวนทัศน์และแนวคิดศาสนาพุทธกับการเยียวยาธรรมชาติ” มีผู้ร่วมนำเสนอ 3 ท่าน คือ ท่านโกวิท อาจารย์สุวรรณ และอาจารย์ฉัตรสุมาลย์ ส่วนในภาคบ่ายจะเป็นเรื่อง “พุทธศาสตร์และพุทธวิธี”

แนวคิดพุทธศาสนากับธรรมชาติอาจเรียกได้ว่าเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด

เพราะเป็นความคิดพื้นฐาน ผมอยากเรียนฝากไว้ว่า ที่ผ่านมา เราพูดกันแต่เรื่องธรรมชาติ มักจะสรรเสริญธรรมชาติว่าธรรมะคืออย่างไรอธิบายสรรพคุณของธรรมะ แต่จะไม่ตั้งคำถามว่า ในเมื่อธรรมะคืออย่างนั้น ทำไมถึงได้เกิดปัญหาเยอะแยะไปหมด ถ้าเราสรรเสริญธรรมะไปเฉยๆเรื่อยๆ ไม่พูดถึงตัวปัญหาและพยายามวิเคราะห์สมุทัยของปัญหา มันก็จะไปไม่ถึงวิธีการแก้ปัญหา

เราต้องมองความเป็นอนิจจังของสังคม ว่าสังคมสมัยพุทธกาลกับสมัยนี้มันเปลี่ยนแปลงไปมากมาย สมัยพุทธกาลคนค่อนข้างพึ่งตนเอง ปลูกข้าวกินเอง ปลูกผัก จับปลากินเอง ปลูกมะม่วงกินเอง ความเชื่อมโยงในสังคมมีน้อย ได้พึ่งพระพุทธเจ้าคนเดียวอาจบรรลุนิพพานไปแล้ว เป็น personal purification แต่ขณะนี้สังคมเข้ามาเชื่อมโยงกัน เกิดโครงสร้างทางสังคมที่ไปกำหนดพฤติกรรมของคน โดยตัวโครงสร้างและอำนาจโครงสร้างของสังคมมันใหญ่ คล้ายๆกับหลุมดำทางฟิสิกส์ มันจะดูดอะไรต่ออะไรเข้าไปหาตัวมันหมด ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม สื่อสารมวลชน เป็นอำนาจที่มาที่อยู่ในสังคม ถ้าเราจะพูดเรื่อง personal purification เฉยๆ คำถามคือจะมีน้ำยาจริงหรือ ? ไทยเราคงมีพระอรหันต์มากกว่าในอังกฤษ อเมริกา ออสเตรเลีย และนิวซีแลนด์ อาจมี 5 รูป 10 รูป แต่เรามีปัญหาสังคมมากมายไปหมด ชนบทล้มละลาย เกิดปัญหาสลัม เกิดอาชญากรรม เกิดปัญหาโสเภณี เกิดละเมิดสิทธิ์ ทั้งๆที่เรามีโครงสร้างทางสถาบันพุทธศาสนาค่อนข้างกว้าง เรามีวัด 30,000 วัด มีพระ 250,000 รูป แต่ถ้าถามจริงๆว่าขณะนี้มน้ำยาทางจริยธรรมหรือเปล่า มันไม่ค่อยมี ต้องถามว่าทำไม? ถ้าเราสรรเสริญไปเรื่อยๆ ผมว่าก็ช่วยไม่ได้ จึงอยากฝากประเด็นนี้ด้วย

ลองนึกภาพว่า ถ้าเรานิมนต์พระไปเทศน์ให้ข้าราชการผู้ใหญ่ นักการเมืองที่คอร์รัปชันพัง เขาจะเลิกคอร์รัปชันไหม? ผมว่าไม่หรอก ถ้าเชิญท่านพุทธทาส ท่านปัญญาไป ผมว่าเขาก็ไม่หยุดหรอก มันมีอะไรบางอย่างในเรื่องอำนาจ ที่ขาดการตรวจสอบ กำกับและควบคุม

ถ้าจะมองพุทธศาสนา ควรมองในแง่ปัญญาที่จะเข้าใจเรื่องที่เป็นอนิจจังเปลี่ยนแปลงไป ถ้าเรามองเมื่อครั้งพุทธกาลและยึดอยู่อย่างนั้น คิดว่าไม่น่าจะเยียวยาเรื่องโครงสร้างอำนาจได้

๑๘. สุวรรณ สดาอาบันท์

ปัญหาสภาพแวดล้อมเป็นปัญหาวิทยาการ ถ้าเราคูคัมภีร์ทางศาสนาหลักของโลก ไม่ว่าจะเป็นยิว คริสต์ ฮินดู อิสลาม เต๋า ขงจื้อ ทุกคัมภีร์เกิดขึ้นก่อนศตวรรษที่ 16 จุดเปลี่ยนที่สำคัญที่สุดของอารยธรรมโลกที่เกี่ยวกับปัญหาสภาพแวดล้อมเกิดขึ้นเมื่อ 400 ปีที่แล้ว ในคัมภีร์ทางศาสนาหลักทั้ง 6 ไม่ได้ระบุปัญหาสภาพแวดล้อมโดยตรงเหมือนปัญหาที่เราเรารู้กันอยู่ในศตวรรษที่ 20 ก็เพราะว่าวิทยาการยังไม่ได้เป็นแกนหลักของพลังในการจัดการและเปลี่ยนแปลงสังคม ไม่ได้หมายความว่า โลกก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 16 ไม่มีความก้าวหน้าทางวิทยาการ แต่วิทยาการยังไม่ทรงพลังถึงขั้นเป็นตัวจัดทิศทางของสังคม ในคัมภีร์ศาสนาโบราณ มีข้อห้ามเกี่ยวกับการห้ามฆ่าสัตว์ ห้ามตัดต้นไม้ ห้ามเหยียบย่ำข้าวในนา มันไม่ใช่เรื่องของปัญหาสภาพแวดล้อมอย่างที่เรารู้จักกัน มันเป็นเรื่องของศีลธรรม ของการไม่เข้าไปเบียดเบียนแทรกแซงสิ่งที่ชาวบ้านทำ

การที่พระพุทธเจ้าห้ามตัดต้นไม้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะชาวบ้านโคจรที่มีพระไปตัดต้นไม้ นอกไปจากความคิดของพุทธศาสนาที่ไม่สนับสนุนสิ่งเหล่านั้น ในบรรดาคัมภีร์โบราณทั้งหมด อาจมีคัมภีร์เดียวที่พูดถึงปัญหาวิทยาการโดยตรง คือคัมภีร์เต๋า

หากเรามองพัฒนาการของโลกทั้งหมด ในแง่อารยธรรม คำว่า อารยะ หรือ civil/civic คือ การสร้างเมือง สร้างนคร พัฒนาการของอารยธรรมโลกผูกพันกับการสร้างเมือง มองในแง่หนึ่งคือการหนีจากสภาพอนารยะ ซึ่งแทนสภาพอนารยะนั้นด้วยป่า หมายความว่า ทิศทางของการเป็นสังคมอารยะคือทิศทางของการหนี การทำลายป่า ถ้าคิดถึงกรณีโรมันฮูดซึ่งเป็นโจรป่า เป็นคนที่ขัดกฎของบ้านเมือง เป็นสภาพอนารยะไร้ระเบียบ หรือจะมีระเบียบอีกชุดหนึ่งก็แล้วแต่ ป่าในสมัยนั้นไม่ใช่ป่าแบบที่เราคิดกันสมัยนี้เป็นต้นน้ำลำธาร เป็นที่ที่มีอากาศบริสุทธิ์ มีวิวทัศนังงดงาม แต่ป่าเป็นตัวแทนของสภาพอนารยะส่วนหนึ่ง อย่างในเรื่องพระเวสสันดร ตอนที่ท่านถูกขับออกจากเมืองไปอยู่ป่า เป็นการถูกขับจากสถานภาพ จากภาวะที่เจริญ ถูกขับ

จากกฎเกณฑ์ของนคร ถ้าเราอ่านตอนที่ท่านถูกขับออกจากเมือง บรรยายภาพถึงความทุกข์เข็ญต่าง ๆ ไม่ใช่สภาพที่เราพูดถึงอากาศบริสุทธิ์อย่างที่เรานึกถึงธรรมชาติในปัจจุบัน หรือเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกบวช ก็คือออกจากวังจากนคร ในแง่นี้อารยธรรมโลกทั้งหมดเป็นปรากฏการณ์สากลที่เป็นการเดินทาง หรือการเปลี่ยนแปลงสภาพป่าที่ถือเป็นตัวแทนของอนารยะ

นอกจากนั้น ปัญหาสภาพแวดล้อมเป็นปัญหาญาณวิทยา เป็นปัญหาของระบบความรู้ทั้งหมด ถ้าเราเชื่อตามที่คาปรา* ว่า ศตวรรษที่ 20 เป็นจุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ จุดเปลี่ยนอีกแห่งหนึ่งที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้อาจเปลี่ยนที่คริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นการเปลี่ยนอย่างรุนแรงมากเพราะเป็นการเปลี่ยนรากฐานการคิดการมองโลก ประวัติศาสตร์ช่วงนั้นเรารู้น้อยเกินไป เป็นประวัติศาสตร์ที่ซับซ้อนกว่าศตวรรษที่เราอยู่

โลกก่อนศตวรรษที่ 16 สภาพแวดล้อมไม่ได้ถูกมองว่าอยู่ข้างนอก แต่อยู่ในตัวมนุษย์ ในจิตวิญญาณ เป็นครอบครัวเดียวกับมนุษย์

พวกอินเดียนแดง เวลาพูดถึงต้นไม้ แม่น้ำ ภูเขา เขาไม่ได้พูดถึง H_2O ธาตุหรือสสาร แต่พูดถึงในแง่เป็นพ่อ แม่ พี่ น้อง เวลาชาวผิวขาวไปขอซื้อที่ดินเขาตกใจมากกว่าที่(ดิน)มีไว้ขายได้อย่างไร ไม่เข้าใจว่า“การซื้อขาย”กับที่ดิน แม่น้ำ ลำธาร ภูเขา ไปเกี่ยวโยงกันได้อย่างไร

คนญี่ปุ่นเรียกจิตวิญญาณในธรรมชาติว่าคามิ ถือเป็นเทพเจ้าประเภทหนึ่ง คนไทยเรียกผี แต่ทั้งหมดนี้หมายความว่า โลกศตวรรษที่ 16 มองธรรมชาติมีชีวิตและศักดิ์สิทธิ์ หลังศตวรรษที่ 16 มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมากคือ ไม่มองเฉพาะส่วนที่มนุษย์มอง มองโลกธรรมชาติว่าเป็นโลกธรรมชาติ คือมีการแยก Subject กับ Object แยกตัวอัตวิสัยออกจากวัตถุวิสัย หรือภาววิสัย โลกเปลี่ยนสภาพจากสิ่งมีชีวิตกลายเป็นวัตถุ เป็นสสาร เป็นสิ่งไม่มีชีวิต เป็นแร่ธาตุ เป็นสิ่งที่มนุษย์ใช้วิทยาการทางวิทยาศาสตร์

---

* หมายถึง Fritjof Capra ผู้แต่งหนังสือ The Turning Point : Science, Society, and Rising Culture (1982)

ศาสตร์ไปจับ ไปแยกแยะออกเป็นส่วนๆไปศึกษาเพื่อวัตถุประสงค์ในการใช้ประโยชน์ที่รุนแรงถึงขูดรีด (exploitation) ประเด็นที่สำคัญคือธรรมชาติกลายเป็นทรัพยากรธรรมชาติ คือที่มาแห่งทรัพย์ ซึ่งเราต้องเปลี่ยนแนวคิดตรงนี้ได้ トラบใดที่ธรรมชาติถูกมองเป็นที่มาแห่งทรัพย์ トラบนั้นทุกคนมองธรรมชาติเพื่อผลประโยชน์

ตัวอย่างเช่น ศิลปินมองพระอาทิตย์ตกดินที่ชายหาด เห็นภาพนั้นก็รู้สึกงาม ชื่นชมในความงาม ถ้าเป็นคนที่เชื่อในพระเจ้าเห็นแล้วก็ขอบคุณสรรเสริญพระเจ้าที่สร้างโลกอันงดงาม แต่ถ้าเป็นนายทุนไปเห็นภาพเดียวกัน สิ่งที่เขาคิดคือ ทำอย่างไรจะสร้างสนามกอล์ฟ รีสอร์ท พระอาทิตย์ตกดินมันลบความหมายด้านอื่นๆ เหลือแต่ทำอย่างไรจะเป็นแหล่งลงทุน นี่คือทำที่พื้นฐานที่พัฒนามาตั้งแต่ศตวรรษที่ 16 บวกกับลัทธิพาณิชย์นิยม ทุนนิยม การปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์และลัทธิล่าอาณานิคม ทำให้ความสัมพันธ์และการมองโลกที่พื้นฐานของมนุษย์ มองธรรมชาติเฉพาะที่มาของความมั่งคั่งในสมัยใหม่ แน่หนอนว่าไม่ได้มาด้วยเรือบินเหมือนสมัยล่าอาณานิคม แต่มาด้วยการพัฒนาประเทศ องค์ความรู้ที่เราเรียนกันใหม่มหาวิทยาลัยเป็นการเรียนรู้เพื่อรับทิศทางการพัฒนาประเทศ เพราะฉะนั้นไม่แปลกใจที่เรามีปัญหาสภาพแวดล้อมมากขนาดนี้ ญาณวิทยาทั้งอันมันแข็งแรงแรงมาก

ในเรื่องของศาสนธรรม ถ้าเราดูคัมภีร์ศาสนาหลัก อยากรแบ่งโลกออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายที่เชื่อในพระเจ้า และฝ่ายที่ความเชื่อในพระเจ้าไม่ใช่รากฐานสำคัญทางศาสนา ฝ่ายที่ความเชื่อในพระเจ้าเป็นรากฐานสำคัญในศาสนาก็มียิว คริสต์ อิสลาม ปัจจุบันนักอนุรักษในโลกละวันตกก็ยังถกเถียงกันอยู่ว่าคัมภีร์ไบเบิลพูดถึงบทบาทของมนุษย์ต่อโลกธรรมชาติในฐานะที่เป็น Dominian คือผู้ควบคุมกตซึ่งธรรมชาติหรือในฐานะ Stewardship คือคนที่ดูแลแทนพระเจ้า เป็นการตีความในคัมภีร์ปฐมกาล Genesis พระเจ้าสร้างโลกให้อดัมตั้งชื่อสรรพสัตว์ ให้อดัมปกครองนกที่บินในอากาศ ปลาที่ว่ายในน้ำ แต่ภายใน vision นี้(ความเชื่อในพระเจ้าเป็นรากฐานสำคัญทางศาสนา) มี 2 แนวทางด้วยกัน แนวทางหนึ่งเป็น แนวทางศีลธรรม อีกอันหนึ่งเป็น

แนวทางกฎหมาย โดยคริสต์จะออกในทางศีลธรรมมากกว่า คือสอนให้รักพระเจ้า รักมนุษย์ด้วยจิตวิญญาณ การทำผิดประเวณีไม่ใช่ผิดที่มีชู้ แต่ผิดที่มีใจให้หญิงอื่น คืออยู่ที่ใจที่ศีลธรรมของคน แต่ในฝ่ายยิว อิสลาม จะออกเป็นกฎเกณฑ์ชัดเจนว่าจะจัดการอย่างไร ด้วยวิธีการอะไร มีขั้นตอนชัดเจน ตัวอย่างเช่น การฆ่าสัตว์เพื่อเป็นอาหาร ในทางยิวกับอิสลามจะมีการฮาลาล คือการฆ่าเพื่ออาหารของพระเจ้า ในนามของพระเจ้า ไม่ใช่ห้ามฆ่า แต่ฆ่าโดยสร้างวิธีฆ่าที่ถูกต้อง ในเวลาสงครามจะห้ามตัดต้นไม้ เป็นกฎระเบียบชัดเจน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ไม่ปรากฏในศาสนาคริสต์ ในศาสนาฮินดูเข้าใจว่าพวกพราหมณ์จะเป็นมังสวิวัติ การแบ่งวรรณะเป็นจันทราลนอกจากจะสกปรกแล้วยังเป็นผู้ทำการฆ่าสัตว์

ส่วนในกลุ่มที่ความเชื่อในพระเจ้าไม่ใช่รากฐานสำคัญทางศาสนา เช่น สายขงจื้อ กับสายพุทธ ในคัมภีร์ขงจื้อไม่ค่อยพูดเรื่องธรรมชาติ มีพูดอยู่สามจุด อันแรกพูดถึงไฟไหม้ที่โรงนา ขงจื้อทราบเข้าก็ถามว่า “มีคนบาดเจ็บหรือเปล่า?” ไม่ได้ถามถึงม้า กรณีที่สอง ขงจื้อเป็นคนตกปลาแต่ไม่ใช่แหและสาม ขงจื้อยิงนก แต่ไม่ยิงนกที่ไม่บินอยู่ เพราะนกที่เกาะอยู่อาจจะเป็นลูกนก หรือนกบาดเจ็บเป็นต้น นี่เป็นการควบคุมกิจกรรมที่มนุษย์จะทำกับสัตว์ในโลกธรรมชาติ ส่วนพุทธศาสนานั้นห้ามกว่านั้นคือ ห้ามฆ่า

หัวใจของปัญหาสิ่งแวดล้อมคือ ตัวระบบความรู้ของโลกสมัยใหม่ที่กำหนดความหมายของโลกภายนอกให้เป็นวัตถุไว้ชีวิตและไว้ความศักดิ์สิทธิ์ ในความเป็นจริงที่โลกสมัยใหม่ทรงพลังอยู่มาจนถึงปัจจุบันนี้เป็นเพราะได้ขับไล่บทบาทเมธีของศาสนธรรมออกไป พวกเขาคงทราบดีว่ายุโรปศตวรรษที่ 16 ได้ต่อสู้กับศาสนจักรคริสต์ อิสลาม สร้างระบบความรู้ของตนขึ้นทดแทนระบบวิธีอธิบายโลกแบบศาสนา ศาสนาไม่ใช่ที่มาของคำตอบเกี่ยวกับความรู้อีกต่อไปแล้ว

ส่วนหนึ่งที่เกิดปัญหาระดับโลกมาหลายศตวรรษเพราะตัวความรู้จากศาสนธรรมไม่ใช่ทางหลักของสังคมอีกต่อไป

คำถามที่อาจารย์ประเวศพูดถึงศาสนาในแง่ของ Personal purifica-

tion ว่า มีนัยทางจริยธรรมหรือเปล่านั้น คิดว่าปัจจัยหนึ่งที่หายไปคือการรักษาระยะห่างกับอำนาจรัฐ ถ้าไกลเกินไปก็ไม่สามารถเป็นเสียงมโนธรรมได้ ถ้าห่างเกินไปก็ไม่สามารถเป็นเสียงแห่งมโนธรรมได้เหมือนกัน คณะสงฆ์ในครั้งพุทธกาลรักษาระยะห่างไว้ได้อย่างเหมาะสม

ถ้าเราดูในแง่เปรียบเทียบ จะมีรูปแบบของความสัมพันธ์ ระหว่าง ศาสดากับอำนาจรัฐอยู่ 4 รูปแบบด้วยกัน หนึ่ง คือทั้งรัฐและสังคมปฏิเสธตัว ศาสดา การปฏิเสธตรงนี้ทำได้อย่างรุนแรงมากกับรุนแรงน้อย อย่างรุนแรงมากคือฆ่าทิ้ง เช่นกรณีโสเครติสตีมียาพิษ กรณีพระเยซูถูกตรึงไม้กางเขน อย่างรุนแรงน้อยก็เป็นการปฏิเสธไม่รับความคิดแล้วไล่ กรณีขงจื้อ เดินทางอยู่ 13 ปี เทียบไปขายความคิดแต่ไม่สำเร็จ สอง ศาสดาปฏิเสธอำนาจรัฐ สังคมปฏิเสธรัฐ เช่นที่เล่าจื้อเดินออกจากค่านทางทิศตะวันตกแล้วหายไป สาม ศาสดาผนวกอำนาจรัฐและสังคมเข้ามาไว้ในอาณัติศาสนา ดูเหมือนจะมีกรณีเดียว คือ ศาสดาโมฮัมหมัด กรณีที่สี่ กรณีพุทธศาสนาพระพุทธรักษา รักษาระยะห่างที่เหมาะสมงดงามกับอำนาจรัฐ ไม่ได้ออกไปเลย การรักษาระยะห่างตรงนั้นทำให้มีนัยทางจริยธรรม ไม่ทราบว่าคุณะสงฆ์ในปัจจุบัน รักษาระยะห่างไว้ได้เหมาะสมอย่างไร?

คำถามที่อยากฝากคือ ถ้าเราถือตามที่อาจารย์พุทธทาสว่า “ธรรมะคือธรรมชาติ” ซึ่งคำสอนนี้ยังไม่เคยอยู่ในคำสอนเรื่องธรรมชาติกระแสหลัก หรือพุทธศาสนากระแสหลัก การทำลายธรรมชาติเท่ากับทำลายธรรมะหรือเปล่า? การสร้างอารยธรรมโดยแก่นสารแล้วเป็นการไร้ธรรมะหรือเปล่า? ถ้าหากอารยธรรมหมายถึงการทำลายสภาวะธรรมชาติ จะมีการสร้างอารยธรรมที่ทรงธรรม ทรงธรรมะได้หรือไม่อย่างไร?

อ. ภัทรสุมาลย์ กบิลสิงห์

เมื่อก่อนนี้เรามีป่าไม้ 80% เวลาที่เหลือเพียง 16% ขณะที่เรากำลังพูดกันนี้มันก็ลดลงเรื่อยๆ จุดนี้ทำให้ชาวต่างชาติคนหนึ่งที่มาเมืองไทยบ่อยๆ เป็นกังวล มีความคิดว่า ในเมื่อประเทศไทยอ้างตัวเองว่าเป็นประเทศชาวพุทธ

เป็นพุทธ 94% มีความเชื่อมโยงอะไรหรือเปล่านั้นระหว่างศาสนาพุทธกับการทำลายป่าและการอนุรักษ์ป่า มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่ารับเอาความคิดมาว่า น่าจะมีการตรวจสอบคัมภีร์ในพระพุทธรศาสนาเพื่อดูว่าในตัวคำสอน เราสอนเรื่องการอนุรักษ์ป่าหรือไม่ จริยธรรมของชาวพุทธที่มีต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร

เมื่อพูดถึงพุทธศาสนา คนส่วนใหญ่ในวงกว้างจะนึกถึงพระ ที่แรกพยายามหาพระภิกษุมาเป็นหัวหน้าที่มวิชัย ตัดขาดตรงงานนี้ต้องเดินทางไปเสนอความคิดต่อต่างประเทศ บ่อยครั้ง และพระภิกษุไม่สะดวกเรื่องการเดินทางในช่วงเข้าพรรษา และภิกษุน้อยรูปจะมีความคล่องตัวด้านภาษา ดิฉันจึงรับทำ เพราะผู้ประสานงานนานาชาติเป็นผู้หญิง อยากทำงานร่วมกับผู้หญิง และอีกประเด็นหนึ่งคือ ผู้สนับสนุนทางจิตวิญญาณ (Spiritual Guide) คือองค์ดาไลลามะ เมื่อศึกษาแล้วประทับใจมาก พบว่าพุทธศาสนามีข้อมูลมากมายที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าธรรมชาติ มีมากกว่าศาสนาอื่นมาก เพียงแต่พระบ้านเราไปเน้นสอนให้บริจาคทานกันมาก ไม่ค่อยพูดถึงเรื่องการเยียวยาธรรมชาติ หรือให้ความสนใจต่อธรรมชาติเลย พระสงฆ์จึงควรหันมาสนใจสังคมมากขึ้น

ประเด็นแรก อยากพูดถึงเรื่องมนุษย์ในสังคมธรรมชาติ มองในแง่ที่ว่า มนุษย์สัมพันธ์กับมนุษย์อย่างไร และในธรรมชาติ มนุษย์สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างไร เวลาเราพูดถึง“มนุษย์กับธรรมชาติ” เหมือนกับว่ามนุษย์อยู่จุดหนึ่งและธรรมชาติอยู่อีกจุดหนึ่ง แต่ในความเป็นจริงแล้ว มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เราไม่ได้ออกไปยืนแยกจากธรรมชาติ แนวคิดตะวันตกและทุนนิยมจะเป็นอย่างที่อาจารย์สุวรรณพูดไปแล้วว่า มนุษย์จะมีความเก่งกล้าสามารถมากถ้าครอบครองธรรมชาติ หยิบเอาธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ที่ต้องการ ออกไปสู่แนวของการทำลายล้าง ในส่วนนี้เราต้องทำความเข้าใจใหม่ว่า มนุษย์อยู่ในธรรมชาติ ทางปรัชญาพุทธบอกว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดในธรรมชาติมันขึ้นอยู่กับกันและกัน เมื่อ A เกิด B เกิด A ดับ B ดับ เมื่อต้นไม้ล้มลงไปต้นหนึ่ง หมายความว่าธรรมชาติแวดล้อมที่เกยอยู่

กับต้นไม้ที่สูญหายไป แมลงก็ร่อยชนิดที่เคยอาศัยต้นไม้ที่นั้น นกก็ร่อยชนิดที่เคยอาศัยต้นไม้ที่นั้นกระทบกระเทือนไปด้วย ทุกอย่างในโลกเราจัดวางไว้ในลักษณะที่ว่า เมื่อหิบบยกตัวใดตัวหนึ่งออกไปจะมีผลกระทบต่อดัวอื่นทันที ลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันและกันชัดเจนมากในศาสนาพุทธ

แนวคิดที่สองที่อยากพูดถึงคือ แนวคิดทฤษฎีการเกิดขึ้นของมนุษย์ที่พบในอัครคัมภีร์สุตตร พุทธถึงว่า การเกิดขึ้นของมนุษย์แรกเริ่มเป็นแสงทิพย์ลงมากินวันดิน เรื่องแสงที่เคยมีก็หายไป เกิดเป็นรูปร่างขึ้น เนื้อตัวหนาขึ้น มีเนื้อหนังขึ้น เกิดเปลี่ยนแปลงแยกแยะระหว่างชาย-หญิง ดี-ชั่ว ชาว-ดำ เกิดสังคมบ้านเมืองตามมา

ในอัครคัมภีร์สุตตรเล่าต่อไปว่า ธรรมชาติ ความแปรปรวนของฟ้าดินฤดูกาลต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับจริยธรรมของมนุษย์ ถ้าหากผู้ปกครองไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์ มุขมนตรี (ถ้าสมัยใหม่หน่อยก็เป็นรัฐบาล) ทำดีทำชอบ ฤดูกาลก็จะเป็นไปตามปกติ ประชาชนชาวเขาก็จะเก็บเกี่ยวข้าวได้ตามปกติ ถ้าเกิดคอร์รัปชัน เกิดความไม่ชอบมาพากลขึ้น สิ่งก็ตามมาก็คือ สภาพแวดล้อมจะวิบัติ จะเปลี่ยนแปลง ในที่สุดแล้วเวลาที่ลำบากมากขึ้น พุทธถึงดวงอาทิตย์ดวงที่ 1,2,3 ความร้อนก็ทวีมากขึ้น เห็นภาพเลย ในชีวิตของดิฉันเองดวงอาทิตย์มันทวีมากขึ้น ตอนนี้น้ำมันอาจอยู่ที่ดวงที่สามแล้ว ความร้อนที่ทวีมากขึ้นที่เราเห็นได้ชัดนี่เป็นพุทธทำนาย จนกระทั่งถึงดวงอาทิตย์ดวงที่ 7

“แผ่นดินใหญ่นี้ และขุนเขาสิเนรุจะมีไฟติดทั่วทุกซอกซี้ดช่วง มีแสงเพลิงเป็นอันเดียวกัน เมื่อแผ่นดินใหญ่และขุนเขาสิเนรุถูกไฟเผาลุกโชน ลมหอบเอาเปลวไฟพุ่งไปจนถึงพรหมโลก เมื่อขุนเขาสิเนรุถูกไฟเผาลุกโชนกำลังทลาย ถูกกองเพลิงใหญ่เผาท่วมตลอดแล้ว ยอดเขาแม้ขนาด 100 โยชน์ 200 โยชน์ 300 โยชน์ 400 โยชน์ 500 โยชน์ ย่อมพังทลาย” มนุษย์จึงถูกไฟเผาผลาญหมด ถึงกาลอาสานของโลก เพราะว่าการละเลยในจริยธรรมของมนุษย์เอง ซึ่งตอนนั้นมองในแง่จริยธรรมของผู้ปกครอง

ประเด็นที่สาม เมื่อพูดถึงสิ่งแวดล้อมข้างนอก ต้องไม่ลืมว่า เยียวยาสภาพข้างนอก ข้างในก็ต้องเยียวยาให้ได้เสียก่อน ตรงนี้สำคัญมาก

ในงานวิจัย เราพบว่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเกี่ยวข้องกับป่าไม้ ต้นไม้ สภาพธรรมชาติตลอดเวลา เหตุการณ์สำคัญในชีวิตเช่นการประสูติก็ประสูติในป่าที่สวนลุมพินี ตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์ ประชุมเทศนาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ปรีณิพพานใต้ต้นรังคู่ เมื่อตรัสรู้ใหม่ๆก็ใช้เวลาพิจารณาต้นไม้เพื่อแสดงความขอบคุณโดยจะอยู่ใต้ต้นไม้ 7 วัน เป็นการขอบคุณต้นไม้ที่ให้ร่มเงาตลอดเวลาในการเพียรพยายามแสวงหาพระธรรม ทำที่ของชาวพุทธต่อป่ายังไม่มีสำนักของการอนุรักษ์ เพราะว่าธรรมชาติยังไม่ถูกทำลาย เพิ่งมาพูดตอนที่เรารุกรานธรรมชาติจนถึงจุดที่เราต้องมาพูดกัน เพราะฉะนั้นคำว่า “อนุรักษ์” นี้ ยังไม่ปรากฏในคัมภีร์สมัยต้น มีพูดถึงการตัดต้นไม้ว่าพระภิกษุไปตัดต้นไม้ แล้วมีภูตคาม(วิญญาณที่อยู่ในต้นไม้) มาร้องเรียนว่าตัดแขนลูกเขาเข้า เขาอยู่กันเป็นครอบครัว เทวดาโกรธมากต้องการทำร้ายพระภิกษุ แต่ในที่สุดก็มาทูลพระพุทธเจ้า จึงมีการตั้งเป็นวินัยสงฆ์ห้ามไม่ให้ภิกษุตัดต้นไม้

ในหลายตอนมองต้นไม้ในลักษณะกตัญญู ผู้ใดก็ตามที่ใช้ร่มเงาของต้นไม้แล้วตัดกิ่ง ริดรอนต้นไม้ ถือว่าเป็นคนอกตัญญู คบไม่ได้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นคนที่มีความละเอียด มีคำอธิบายรายละเอียดในพระธรรมวินัยที่พูดถึง เช่น การสร้างส้วม การสร้างห้องน้ำ มีแม้กระทั่งเขาน้ำ การอาบน้ำร้อนในหน้าหนาวให้ทำอย่างไร ใช้วัสดุอะไรในการสร้างส้วม มีทางระบายน้ำยังไง ซึ่งน่าอัศจรรย์มาก เพราะพระสงฆ์เข้าไปอยู่ในป่าทำอย่างไรจะไม่ทำลายป่า รักษาความสะอาดของป่าไว้ด้วย นอกจากนั้นแนวคิดเรื่อง Recycling ก็พูดมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลไม่ใช่ของใหม่เลย เช่น จีวรเมื่อหมดสภาพแล้วเอาไปทำผ้าชีรี้ว เมื่อหมดสภาพผ้าชีรี้วให้เอาไปทำผ้าบ้านโดยคลุกโคลนฉาบผ้า เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า เมื่อเราถวายจีวรแก่พระสงฆ์แล้ว การใช้งานจะเป็นขั้นเป็นตอนไม่ได้หยุดอยู่แค่เป็นจีวรเท่านั้น ความคิดต่างๆเหล่านี้มีอยู่แล้วในคัมภีร์พุทธ เป็นสิ่งที่เราชาวพุทธयरอให้พระภิกษุท่านทำอย่างเดียวเลย เพราะว่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ที่จะทำให้พระศาสนาเสื่อมหรือเจริญคือพุทธบริษัท 4 เราในฐานะคนในสังคมน่าจะศึกษาเพื่อนำมาสู่การปฏิบัติที่ถูกต้องด้วย

อ. โกวีก เขมานันตะ

เรื่องญาณทัศนะของชาวพุทธต่อความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาวะธรรม ฐานะของมนุษย์ต่อธรรมชาติในสภาวะธรรมนั้น เรามักได้ยินว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติซึ่งเป็นลักษณะคู่ขนานระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์อาจเข้าไปเกี่ยวข้องกับธรรมชาติในแง่บวกหรือลบก็ได้ ความที่เรามองว่ามนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เป็นทั้งแนวทางที่จะนำไปสู่การรักและเคารพธรรมชาติ พร้อมกันนั้นก็อาจนำไปสู่การทำลายล้างได้ หมายความว่า มันเป็นลัทธิคู่ขนานที่ว่ามนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่ในญาณทัศนะอันลุ่มลึกของพุทธศาสนาองว่ามนุษย์เป็นสิ่งเดียวกับธรรมชาติ

วิเคราะห์เข้าสู่พยานในเรื่องขันธห้า โดยทั่วไปเราเข้าใจว่า ขันธ 5 คือ คน มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่จริงไม่ใช่ สิ่งที่เราเรียกว่า “รูป” ไม่ได้หมายถึงร่างกายเท่านั้น ดวงดาว ดวงเดือน ภูเขา แม่น้ำ วัตถุธาตุทั้งหมดคือรูป ซึ่งสัมผัสได้ด้วยตา ดังนั้นถ้าจะพูดว่ากายก็คือจักรวาลทั้งหมด เอกภพทั้งหมดคือกาย คือรูปธรรม ซึ่งสะท้อนว่าเรามองว่ามนุษย์เป็นเพียงส่วนเล็กๆของจักรวาล

ถ้าเราเหลียวแลมาทางอีสาน มีญาณทัศนะที่ค่อนข้างลุ่มลึกที่จดจารไว้ในสมุดข่อยเล่มที่ชื่อวานิทานเสียวสวาท - สุดเจลิยวเสียวสวาท มีประโยคหนึ่งสะกิดใจมาก เขาพูดว่า “ยังมีชายคนหนึ่งชื่อสรรพเหล่าหลากเป็นปราชญ์พื้นบ้านพูดไว้ว่า คนๆหนึ่งคือสรรพสิ่งทั้งปวง”

พระพุทธเจ้าทรงแนะนำพระราหุลให้พิจารณาธาตุห้าโดยยกตัวอย่างว่า ห้วงน้ำข้างนอกฉันท์ใด น้ำในกายเธอก็ฉันท์นั้น คือการมองเข้าสู่ขบวนการธาตุ เราบู๊ตึว่าในพระพุทธศาสนาถ้าพูดให้ลุ่มลึกด้วยอรรถะแล้วเป็นการปฏิเสธลักษณะจำกัดของคน สัตว์ ชีวะ จะเปิดเผยไปสู่สภาวะธรรมที่ดำรงอยู่เองอิสระจากความเป็นมนุษย์อันจำกัด เมื่อเราพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาวะธรรมแล้ว เราจะได้ข้อรุ้สองสถานะ คือ หนึ่ง มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของจักรวาล หรือมนุษย์แต่ละคนเป็นส่วนหนึ่งของสังคัม ซึ่งเราพบว่า

บางยุคสมัย จากความรู้คู่ขนาน มนุษย์ได้เข้าไปทำลายธรรมชาติ ควบคุม แสวงหา ตักตวง ช่วงหนึ่ง ในปฏิญญาที่กลับตรงกันข้ามอาจโดยสำนึกของ กายพิบัติที่เกิดจากมนุษย์ มนุษย์ก็มีจิตสำนึกที่จะอนุรักษ์ ดังนั้นการอนุรักษ์ และการทำลายเป็นคู่หยินหยาง เป็นคู่บังคับสลับเปลี่ยนกัน ยุคสมัยของเรา อาจมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์แต่ถัดไปอาจกลับไปทำลายล้างได้อีก หรือ การอนุรักษ์นั้นอาจเป็นรูปหนึ่งของการทำลายก็ได้ อีกสถานะหนึ่งญาณ ทัศนะที่ว่านั่นก็คือ มนุษย์เป็นสิ่งเดียวกับธรรมชาติ เป็นสภาวะธรรมอันเดียวกัน เราจะสำรวจเข้าไปสู่ญาณทัศนะของฮินดู หรือปราชญ์จีนโบราณบ้าง จางจื้อพูดไว้ชัดเจนว่า “ฟ้าและดินเป็นอันเดียวกันกับอ้อ เหมือนสิ่งไม่แตกต่าง กับอ้อ” ส่วนของฮินดูบอกว่า “ข้าคือพรหม สรรพสิ่งคือพรหม ท่านด้วย” นี่เป็นสิ่งที่ลุ่มลึกเกินขอบเขตของพุทธศาสนาแล้ว

ประการถัดมา ผมอยากพูดเรื่องลำดับกับความรู้ความเข้าใจในสอง สถานะที่ว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และมนุษย์เป็นอันเดียวกัน กับธรรมชาติด้วย ซึ่งมันจะก่อให้เกิดเป็นความรักความเคารพต่อธรรมชาติ แท้ที่จริงธรรมชาติมีความหมายกว้างขวาง ในความรับรู้ของคนตะวันออก ต่างจากคนตะวันตก ธรรมชาติไม่ใช่สิ่งเล่นๆเป็นบางสิ่งๆที่เข้าใจไม่ได้ เข้าใจยาก อยู่นอกกรอบทัศนะ นอกข่ายความคิด เมื่อวิทยาศาสตร์เติบโตขึ้นในตะวันตก แพร่หลายเข้ามา พระพุทธศาสนาอาจสูญเสียอะไรบางสิ่ง เหมือนที่เรามักจะ ให้เครดิตคำสอนของศาสนาด้วยการชี้นำของวิทยาศาสตร์เป็นข้อสรุปสั้นๆว่า “มันเข้ากันได้ดีกับวิทยาศาสตร์” ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องระมัดระวังมาก ๆ

ผมอยากมองไปสู่นิทานชาดก ชาดกเป็นนิทานเร้าอุดมคติของการ สั่งสมบารมี เป็นการมองพุทธศาสนาในอีกมิติหนึ่ง เราพบว่า อาจารย์รุ่น โบราณมีวิธมองพระพุทธศาสนาหลายมิติมาก อย่างเมื่อตั้งต้นพุทธประวัติ ถือว่าพระพุทธเจ้าสมัยหนึ่งเป็นเทวบุตรสถิตย์อยู่ที่ชั้นดุสิตเรียก “สวรรค์ดุสิต เทวบุตร”ซึ่งวิธมองอย่างนั้นนับว่าแปลก แต่ขอให้เราแค่ได้หาสาระ แล้วก็ถูก อัญเชิญจากทวยเทพ ให้ลงมาตรัสรู้ในชมพูทวีป ในยุคสมัยที่ต้องการผู้นำ ในทุกทาง เพราะในยุคสมัยอุปนิษัตินั้น เป็นความสับสนทางปรัชญามาก ไม่

มีใครที่จะชี้ขาดว่าอะไรเป็นอะไร เมื่อถูกอัญเชิญแล้วรับคำเชิญแล้ว ก็ตรวจสอบช่วงเวลาและยุคสมัย แล้วก็คิดถึงมา ในการออกบวชก็ถูกสภาพลึกลับนำทางไป ถ้าเรามองมิติเดียวอาจจะงง เราคิดว่าเจ้าชายสิทธัตถะเมื่อหน่ายในราชสำนัก มองแง่จิตวิทยา-เหตุผล แต่อาจารย์รุ่นโบราณเขาไม่ปิดตัวเอง เขามีวิธีการมองที่น่าตื่นตาตื่นใจมาก ว่าการออกบวชถูกนำทาง เทวทูตทั้งสี่แสดงนิมิตรให้เห็น ยังมีสภาพลึกลับอันหนึ่งนำทางจนมานั่งที่ใต้ต้นโพธิ์ นอกจากนี้ ที่ใต้ต้นโพธิ์นั้นมีเหตุการณ์ที่น่าระทึกใจ เจ้าชายช่วยตัวเองไม่ได้เมื่อเผชิญมาร ฉะนั้นการตรัสรู้ที่สมบูรณ์ของพุทธะนั้นไม่ใช่ฝีมือของเจ้าชาย แต่เป็นการเอื้ออำนวยของแม่ธรณี นี่คือวิธีมองเบื้องต้น สิ่งหนึ่งที่นักอนุรักษธรรมชาติดองคำนึงนั่นคือสิ่งที่เรียกว่า myth ปกรณัมได้ซ่อนความเชื่อในเรื่องพลังลึกลับของธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้พบมากในวัชรญาณและพุทธฝ่ายวัชรธรรมหิมालัย ถ้าเรามองเจ้าชายสิทธัตถะเป็นมนุษย์คนหนึ่งที่สูงอมแล้วในด้านโลกียะ แล้วก็ไปเจริญวิปัสณาใต้ต้นโพธิ์ แล้วก็สละกิเลสได้สอนโลก เป็นการมองคนเป็นคน แต่ว่าอีกมิติที่ผมว่า เขาไม่ได้มองในช่วงชีวิตนี้ มองชีวิตว่าเป็นอนันตะ พลังของบารมีธรรมสั่งสมมาจนถึงที่สุดจนเต็มเปี่ยมที่โคนต้นโพธิ์ แม้กระนั้นก็ต้องมีการช่วยของ Universal potential ที่สร้างเป็นสัญลักษณ์ของแม่ธรณีเข้าช่วยเหลือจนกระทั่งมารพ่ายแพ้แตกยับไป

พระพุทธศาสนาในบ้านเมืองเรามีสัดส่วนสองประการที่น่าสนใจมาก ซึ่งผมมองที่ความเชื่อของชาวบ้านที่มีส่วนอนุรักษป่าและแม่น้ำมานานหลายศตวรรษ ดูเหมือนเพิ่งพิชิตภัยกันเร็ว ๆ นี้เอง โดยเฉพาะต้นไม้และแม่น้ำเขาจะถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เห็นได้ว่าเรียกแม่น้ำว่า “แม่” ต้นตะเคียนก็ว่ามีผีเทวดา มีนางตะเคียน ถ้าเราไม่พิจารณาให้ลึก เราก็ว่างมงามสามทศวรรษก่อนมีความเข้าใจผิดในหมู่ผู้นำสงฆ์ พระเถระที่มีชื่อเสียงและคฤหัสถ์พยายามที่จะกำจัดลัทธิขงมงามเรื่องศาลพระภูมิ เป็นต้น จุดนี้เป็นจุดที่ถือว่าผิด การมุ่งกำจัดเป็นสิ่งที่ไม่ได้ พระพุทธศาสนาไม่เคยทำเท่าที่ประวัติศาสตร์บันทึกไว้ มีแต่อยู่ร่วมกันอย่างสันติกับลัทธิอื่น

เราพิจารณาในแง่พื้นบ้าน เวลาชาวพุทธช่วยพรกัณฑ์หรือธรรมาสน์ เขาจะอ้างอำนาจสองอำนาจหนึ่งแนวทาง เช่น ขอคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสากลโลก จะมีอยู่สองสิ่งเสมอเรียกว่า 2 อำนาจ 1 แนวทาง(เพื่อพระนิพพาน) อำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยคือพระพุทธศาสนา พร้อมกันนั้นมันไม่อาจอยู่ได้โดยไม่มีสิ่งอื่นซึ่งไม่ใช่พุทธศาสนา การมุ่งกำจัดสิ่งที่ไม่ใช่พุทธศาสนาเป็นอันตรายใหญ่ของพุทธศาสนา พุทธศาสนาจะเสียหลักทันที ผมอยากเปรียบเทียบเหมือนตะเกียงที่จุดไว้ในเวลากลางวันจะไม่มีค่าอะไร ตะเกียงนั้นจะทำงานทันทีถ้าอยู่ในความมืด ความมมงามยามีคุณมหาศาลที่ทำให้พุทธศาสนาเรืองรอง

สิ่งที่ผมเอ่ยว่าเป็นความรักและเคารพต่อธรรมชาติเสมอเหมือนตนเองก็คือความเดิมที่ว่า มนุษย์กับสภาวะธรรมนั้นเป็นอันเดียวกัน ชาติภพเรื่องที่ผมชื่นใจมากที่สุดคือปลาบู่ทอง ท่านอาจจะไม่ทราบว่าชาติภพถูกตัดแปลงให้เป็นนิทานพื้นบ้าน สรุปเนื้อหาชาติภพเรื่องนี้ต้องการพูดว่า ในภพหนึ่งภูมิใดก็ตาม มารดาที่เรารักบูชาอาจอยู่ในรูปของสัตว์ ของปลา ต้นไม้ นั่นคือเราเตือนให้ผู้คนสำนึกว่าเราต้องรักเทิดทูนบูชาสภาวะแวดล้อมตามธรรมชาติ ราวผู้บังเกิดเกล้าของเรา

แต่ลำพังลัทธิชู้ชานานที่เห็นว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติอาจไม่พอ แม้ว่าจะเป็นการท้อมที่สุดแล้วของการมองว่ามนุษย์ไม่ได้ใหญ่โตอะไรนัก เป็นเม็ดขี้ฝุ่นเม็ดหนึ่ง แต่การมองแบบชู้ชานานเช่นนี้ยังไม่รอดไม่ปลอดภัยในช่วงนานและถาวร การอนุรักษ์อาจเป็นรูปแบบหนึ่งของการทำลายล้างก็ได้ ผมยกตัวอย่างผู้ที่หันมาสนับสนุนงานของสืบ นาคะเสถียร ครั้งหนึ่งเคยดำเนินงานของสืบ นาคะเสถียร การหันมาอนุรักษ์อาจจะเป็นรูปหนึ่งที่แอบแฝงมาก็ได้ซึ่งไม่ขอขยายความ แต่ความรู้สึกอย่างนั้นยังมี ในสถานที่ลุ่มลึกกว่านั้นก็คือ เราต้องทำให้สำนึกว่ามนุษย์กับสภาวะธรรมเป็นอันเดียวกัน ชั้น 5 กับเอกภพทั้งหมดไม่ใช่เป็นสองสิ่ง รูปไม่ใช่ร่างกายเท่านั้น กายของเราคือจักรวาลทั้งหมด ในอินทธรรมเมื่อเห็นกฤษณะจักรวาลทั้งหมดจะปรากฏเป็น form ของกฤษณะ เป็นพรหมมันทั้งนั้น นี่แสดงว่าในญาณทัศนะอันลุ่มลึกแล้วไม่

ใช้พุทธศาสนาจะถือครองสิทธิได้ว่าเป็นปัญญาของพุทธ

ความรักเคารพต่อธรรมชาติอันเป็นสิ่งลึกลับไม่อาจเล่นด้วยได้ นอกจาก
ทำความรู้จัก เคารพ และเทิดทูน ความรักในต้นไม้ น้ำ ดิน เหล่านี้ต้องลึกซึ้ง
เล็งแลไปสู่ป่าเขาลำเนาธารราวกับเป็นผู้บังเกิดเกล้าของเรา

ศ.เสนต์ จามริก

ทั้งหมดที่พูดมาเป็นแก่นที่สำคัญมาก อยากจะเริ่มต้นสิ่งที่ อาจารย์สุ
วรรณาได้พูดถึงประเด็นเรื่องการดำรงศาสนธรรมอย่างเหมาะสม อย่างคาน
กับอำนาจรัฐซึ่งเป็นตัวกำหนดพลังของจริยธรรมต่างๆ จะเห็นได้ชัดว่า
ศาสนธรรมกับเรื่องอำนาจรัฐจะดูเป็นเรื่องเดียวกันไม่ได้

สิ่งสำคัญที่เราจะพูดในตอนนี้อาจจะพูดกันนะ หรือญาณวิทยา ตรงนี้
แหละเป็นจุดต่อที่ผมคิดมาเป็นเวลานาน เป็นช่องที่ต้องตีความว่าอะไรเป็น
ตัวเชื่อม สิ่งนั้นคือความรู้ โดยนัยนี้ศาสนธรรมจึงไม่ใช่สิ่งที่ลอยๆ แต่เป็นสิ่งที่
ให้วิธีคิดวิธีการเรียนรู้ หลักธรรมคำสอนต่างๆ ในความเข้าใจของผมเป็นเพียง
ผล จึงทำความดีละเว้นความชั่วต่างๆ แต่สิ่งที่มันแฝงนัยของญาณวิทยา ก็
คือว่า เหตุ ความรู้ที่ว่าทำไมเราต้องทำตัวอย่างที่อาจารย์โกวิทว่า เรามองดู
ธรรมชาติไม่ใช่เพราะว่าเราเรียนรู้ว่าเราเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เราเรียนรู้
ว่าเราจะใช้ประโยชน์อย่างไร แต่เพราะความรู้ที่ว่าคนกับธรรมชาตินั้นเป็น
อันหนึ่งอันเดียวกัน ความรู้ตรงนี้เป็นจุดเชื่อม เพราะฉะนั้นอยู่ที่ว่าพุทธ
ศาสนาจะเสนออะไรในเชิงของการเรียนรู้ ในเชิงขององค์ความรู้ ซึ่งเรามักไม่
พูดกัน เรามักจะพูดกันในแง่หลักธรรมหลักวินัยบัญญัติไว้อย่างนั้นอย่างนี้
แล้วเราก็กปฏิบัติตาม แต่จะต่างจากการปฏิบัติธรรมอย่างรู้เหตุรู้ผล ตรงนี้
เป็นช่องว่างที่พุทธศาสนาในสังคมไทยไม่เคยมีคำตอบ แต่เราให้คนปฏิบัติ
ตามอย่างไม่รู้ อย่างเชื่อฟัง อย่างเคารพในหลักธรรมคำสอน แต่ไม่รู้ว่าจะให้ทำ
ความดีละเว้นความชั่วนั้นด้วยพื้นฐานของความรู้อะไร

โดยสรุปเมื่อเป็นอย่างนี้ มันแสดงให้เห็นหรือไม่ว่า พุทธศาสนาใน
สังคมไทยเป็นพุทธศาสนาที่มีแต่หลักธรรมคำสอนแต่ไม่เสนอความรู้หรือ

พื้นฐานของความรู้หรือเหตุผลของการปฏิบัติธรรม

ผมอยากย้อนไปถึงสิ่งที่อาจารย์สุวรรณได้พูดถึง ว่าจุดเปลี่ยนของสังคมโลก เมื่อ 400 ปีที่ผ่านมาคือในช่วงของการปฏิวัติวิทยาศาสตร์ การปฏิวัติทางอุตสาหกรรม ผมว่าเป็นจุดเปลี่ยนที่มีความสำคัญ เป็นจุดเปลี่ยนของการเรียนรู้อย่างแยกส่วน ถึงแม้ในพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน ถ้าพูดว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติก็คือการเรียนรู้อย่างแยกส่วนนั่นเอง การมองเห็นจักรวาลอย่างแยกส่วนมาด้วยพลังทางเศรษฐกิจ ที่ผมต้องพูดถึงเพราะเวลาพูดถึงศาสนธรรมเราไม่สามารถพูดถึงในสภาวะที่ว่างเปล่าได้ การเปลี่ยนแปลงการเรียนรู้และการปฏิวัติวิทยาศาสตร์มาด้วยพลังเศรษฐกิจ ผมจะเรียกว่าพลังทุนนิยมเชิงพาณิชย์ ซึ่งมีมันประจวบกันและผลักดันให้ศาสนธรรมกลายเป็นเชิงพาณิชย์ไปแทบทั้งหมด การเรียนรู้นี้มิใช่การเรียนรู้เชิงภูมิปัญญา แต่เป็นการเรียนรู้ในเชิงของพลังเศรษฐกิจการเมือง

ผมมองดูว่าสิ่งที่มันเชื่อมต่อระหว่างการเรียนรู้ทางวิทยาศาสตร์กับทุนพาณิชย์มีจุดเชื่อมอยู่ที่เทคโนโลยี เพราะฉะนั้นในศาสนาเราคงละเลยเรื่องเศรษฐกิจและเทคโนโลยีไม่ได้

ท่านโกวิทได้พูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับวิทยาศาสตร์ว่า เราจะเอาศาสนาพุทธมาบอกว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับวิทยาศาสตร์คงไม่ได้ แต่ผมอยากพูดตรงนี้สักนิดว่า แม้แต่วิทยาศาสตร์ก็เริ่มมีการถกเถียงถูกตั้งคำถามแล้ว อย่างทฤษฎีควอนตัมก็ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า การมองจักรวาลวิทยานั้นผิด ในความจริงนักวิทยาศาสตร์กับนักทดลองและสภาวะก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ผมยังไม่อยากให้สรุปอย่างที่อาจารย์โกวิทสรุปว่า เราจะเอาพุทธศาสตร์กับวิทยาศาสตร์มาผสมผสานกันไม่ได้ ผมคิดว่าข้อสรุปนี้ถูกต้องในสภาวะความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่เป็นอยู่ขณะนี้ แต่ถ้าพูดถึงวิทยาศาสตร์โดยนัยที่สมบูรณ์มากขึ้นแล้ว ช่องว่างระหว่างพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ค่อนข้างมีไม่มากนัก เพียงแต่ว่า ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ยังอยู่แต่ในหนังสือของคาปราเท่านั้น แต่ว่ายังไม่ใช้ความรู้ที่ถูกพลังเศรษฐกิจการเมืองผลักดันออกมา

เพราะฉะนั้นผมคิดว่าเรื่องศาสนธรรมกับพลังเศรษฐกิจแยกกันไม่ได้ ที่ยังเป็นหนังสือคาปรา และอีกหลาย ๆ จุดยังเป็นหนังสืออยู่ ยังจำกัดอยู่ในวงของนักอ่านแต่มันไม่เคยออกไปสู่วงกว้างก็เพราะว่า ยังเป็นความรู้ใหม่ที่ถูกจำกัดด้วยสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจที่สกัดกั้นอยู่ อันนี้เป็นประเด็นที่ผมอยากทำความเข้าใจ เพราะที่ฟังมาทำให้เกิดข้อคิดมากมาย ด้วยความรู้สึกที่จะเชื่อมต่อย่างที่ผมพูดมาแล้ว

สุดท้ายที่อยากจะพูดถึง Myth ที่ท่านโกวิทได้พูดถึง ซึ่งเวลานี้หนังสือวิทยาศาสตร์ก็พูดออกมาแล้วว่า ความสัมพันธ์ระหว่าง Myth กับสิ่งที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์ ความจริงมันไม่มากถ้าพูดให้ลึกไปแล้ว เพราะฉะนั้นผมคิดว่าถึงเวลาแล้วหรือยังที่เราจะได้พวก Myth เข้ามาเชื่อมเป็นความรู้ที่สามารถถ่ายทอดได้ และสามารถแปลออกมาสู่การดำรงชีวิตประจำวันได้ คือว่าไม่ควรปล่อยให้ เป็นความรู้ที่จำกัดอยู่ในแวดวงของชุมชนของชาวบ้าน แต่ควรจะเป็นเรื่องที่สามารถจะถ่ายทอดให้เกิดความรู้และควรจะต้องมีการสมานเชื่อมโยงพอสมควรกับความรู้สมัยใหม่ ซึ่งสามารถที่จะสื่อสารกับสังคมในวงกว้างได้ ผมขอตั้งข้อสังเกตไว้แค่นี้

ศ.นพ.ประเวศ วะสี

อาจารย์เสนอให้พูดถึงวิทยาศาสตร์กับ Myth คำจำกัดความของวิทยาศาสตร์ หมายถึงความรู้สาธารณะ (Public Knowledge) ความรู้สาธารณะมันดูได้ พิสูจน์ว่าจริงไม่จริงได้ แต่ขณะนี้วิทยาศาสตร์เข้าไปสู่วงที่เข้าใจกันน้อยคน คำถามก็คือว่ายังเป็นวิทยาศาสตร์อยู่หรือเปล่า เพราะถ้าความรู้ที่เข้าใจกันไม่กี่คนอยู่ในวงจำกัดมันเป็นอาณัติเฉพาะ ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์ต้องเป็นความรู้สาธารณะ ที่นี้ที่อาจารย์พูดว่ามีกับวิทยาศาสตร์ ซักเข้ามาใกล้กันเรื่อย ๆ

ศ.เสนต์ จามริก

สิ่งที่อาจารย์โกวิทเรียกว่าความมกมายนั้น มันเป็นความรู้ที่เสียเปรียบ

กว่าความรู้ที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์ในความหมายของอาจารย์ เพราะไม่มีการถ่ายทอด ตอนนั้นผมว่ามันมีช่องว่างตรงนี้ควรเป็นเรื่องที่เราต้องขบคิดกันต่อไป โดยสรุปผมคิดว่าวิกฤตที่เราเรียกว่าวิกฤตในสังคม วิกฤตเรื่องสภาพแวดล้อมอะไรก็ดี จริงๆ แล้วมันเป็นวิกฤตของการเรียนรู้ในสิ่งที่อาจารย์โกวิทได้ไว้ว่า วิกฤตญาณทัศน์ะ

ศ.บพ.ประเวศ วะสี

เชิญท่านอื่น มีท่านผู้ใดจะแสดงความคิดเห็นอะไร ใครมีประเด็นอะไร จะซักถามเพิ่มเติม

อ.เนืองน้อย บุณยานุส

มีชาวตะวันตกตั้งข้อสังเกตว่า ความพยายามที่จะเอาพุทธปรัชญาหรือพุทธศาสนาเข้ามาแก้ไขด้วยญาณวิทยาของพุทธศาสนา หรือวิธียมองอย่างที่อาจารย์เสนอว่าเป็นวิธียมองความรู้ การมองโลกด้วยพุทธปรัชญานั้นมันค่อนข้างจะขัด ค่อนข้างจะไม่ได้ผล เพราะด้วยหัวใจของพุทธศาสนามุ่งสู่การหลุดพ้นของมนุษย์ ซึ่งเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล เป็นเรื่องของความพยายามที่จะละลายสิ่งที่เรียกว่า Self หรือตัวตน ที่นี้ในเวลาที่เราต่อสู้เพื่อสภาวะแวดล้อม ความรู้สึกที่เป็นตัวตน หรือกิเลส บางอย่างนี้มันสำคัญ คนตะวันตกมองมันไม่ค่อยได้ผลในแง่นี้ เพราะมันต้องเข้าไปยุ่ง เป็นตัวตั้งตัวต๊ะโรมามากมายซึ่งเหมือนกับว่าขัดแย้งกับหัวใจของพุทธศาสนา ซึ่งให้ปล่อยวาง ปล่อยทิ้งซึ่งสิ่งที่เรียกว่ากิเลสที่มีตัวตนหรือตัวกูของกู

ศ.เสนต์ จามริก

ผมคิดว่ามันเป็นเป็นการมองศาสนาพุทธสุดโต่งในเชิงที่เป็นปัจเจก ผมจำที่พระเทพเวทีพูดและก็จำกัดตัวมาเรื่อยในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา ผมคิดว่ามันมี 2 โลกในญาณทัศน์ะของพุทธ คือโลกภายในนั่นคือปัจเจก แต่ในขณะที่เดียวกันอีกส่วนหนึ่งก็คืออินัยของโลกภายนอกในเชิงสังคม ในส่วนนี้เรา

มองถึงพุทธศาสนา ในแง่ของพุทธศาสนาที่เป็นสถาบันพุทธของไทยนั้นอีกเรื่องหนึ่ง ผมคิดว่าคงต้องแยกกันเพราะว่าพุทธศาสนาเข้ามาในสภาพแวดล้อมวัฒนธรรมของสังคมไทย ผมคิดว่าเรากำลังเอาตัวนั้นเข้ามาจับว่าเป็นบุคคลิกจริงๆ ของพุทธศาสนาหรือเปล่า ผมคิดว่าไม่น่าจะเป็นอย่างนั้น ถ้าอ่านพุทธประวัติก็ดี หรือหนังสือของท่านพระเทพเวทีก็ดี ผมคิดว่าในมิติของสังคม เป็นสิ่งที่เราก่อนข้างจะไม่ค่อยเอามาพูดถึงกัน เราจะพูดกันในเชิงของตัวตน ในเชิงของปัจเจกอาจจะเป็นเพราะว่าเป็นพุทธศาสนาที่พยายามประโลมความทุกข์ของคนก่อนข้างมาก แต่ไม่ได้ดูความทุกข์ของคนออกมาสู่ความทุกข์ของสังคม ซึ่งผมใช้คำว่ากรรมร่วมเสมอซึ่งอันนี้เป็นเรื่องที่เราไม่ค่อยจะพูดกัน เพราะฉะนั้นจึงขาดจิตสำนึกในงานที่เราทำ สมมุติว่าเราจะลงทุนไปทำโรงงานกระดาษที่แถวแม่น้ำพอง มันไม่ได้เป็นกรรมที่เราได้หรือเสียด้วยตัวของเรา เวลาที่พุทธพาณิชย์มันเข้ากันพอดีกับบรรยากาศพุทธในสังคมไทย ได้เสียไม่ใช่แค่ตัวเรา แต่มีผลกระทบต่อสังคม ผมเคยยกเรื่องนี้มา 10 กว่าปีในเรื่องกรรมร่วม เรื่องในมิติสังคมของพุทธ แต่รู้สึกว่าจะไม่ค่อยมีคนสนใจ ความไม่สนใจผมว่าไม่ใช่เพราะไม่มีสิ่งเหล่านี้ในพุทธศาสนา ผมคิดว่าไม่สนใจเพราะเป็นพุทธในสังคมไทยหรือเปล่า คงต้องแยกแยะเหมือนกัน ตอนนีเรากำลังหาความจริงในพุทธศาสนา คงไม่จำกัดที่ความจริงในพุทธศาสนาในสังคมไทย

ประชา กุศานวุฒิส

ผมคิดว่าที่อาจารย์จำกัดความว่าสังคมไทย ผมอยากจะตีความว่าสังคมไทยแบบทุนนิยมมากกว่าแบบพื้นบ้าน เพราะถ้าดูศาสนาแบบพื้นบ้านของชาวบ้าน ของพระที่อยู่ตามชนบทนั้น ความเกี่ยวข้องกับสังคมมันแยกไม่ออกจากเรื่องการปฏิบัติของปัจเจกชน แบบเดียวกันเลย และที่จริงแล้ว ผมเข้าใจว่าแก่นหลักของพุทธศาสนาไม่ว่าเถรวาทหรือมหายานอยู่ที่การขจัดปัจเจกนิยมออกไป ขจัดความคิดเรื่องตัวตนออกไป ไม่ใช่เรื่องการเสริมตัวตน ผมว่าเป็นการเข้าใจผิดของคนที่ศึกษาศาสนาโดยใช้ intellectual

จำนวนมาก ส่วนเรื่องกิเลสนี้เป็นกิเลสที่มีตัวตนก็ได้ ไม่มีตัวตนก็ได้ กิเลสอาจเกิดจากความเมตตากรุณาก็ได้ กิเลสที่เกิดจากความอยากใหญ่ อยากร่งก็ได้ ที่นี้ผมขอถือโอกาสโฆษณาหนังสือปาจารย์สารฉบับใหม่ ผมลงบทความเรื่องพระโพธิสัตว์ยัมยากของนักต่อสู้คนหนึ่งที่ใช้ศาสนาพุทธในการต่อสู้ ผมว่าเป็นประเด็นที่น่าสนใจมากเพราะตีความพุทธศาสนาอีกแบบหนึ่ง

ศ.เสนต์ จามริก

คิดดูให้ดีนะครับ บัจเจกมากับลัทธิเสรีนิยม ซึ่งเป็นเรื่องของตะวันตกต้องแยกแยะให้ชัดเจน

อ.เนืองน้อย บุณยานต

ถ้าเป็นไปได้อยากให้อาจารย์ให้ภาพของนักกิจกรรมที่เป็นชาวพุทธจริงๆ การแสดงออกของนักกิจกรรมที่เป็นชาวพุทธจะต่างจากนักกิจกรรมที่เรารู้จักซึ่งต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยประชาชน อย่างที่เห็นกันอย่างไร

อ.โกวิท เขมานันตะ

ผมอยากเพิ่มเติมครับ เมื่อคิดถึงระดับโลก ผมคิดว่า ไม่มีศาสนาไหน ศาสนาเดียวสามารถแก้ไขสถานการณ์ได้ เพราะฉะนั้นการแสวงหาความร่วมมือในทุกนิกายหรือลัทธิน่าจะดีกว่า

ประเด็นที่ 2 ก็คือ พวกเราชาวพุทธฝ่ายเถรวาท เราหมักหมมกับวิธีคิดแบบเถรวาทมานาน และเถรวาทของเราถูกกระทำทางสังคมอย่างไร เราแทบจะไม่รู้ เพราะว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าที่บริสุทธิ์เมื่อ 2,000 ปี ถูกปรับเปลี่ยน แม้จะมีรากฐานเดิมก็ตาม แต่รูปลักษณะอาจจะบิดเบี้ยว และไม่เป็นที่จริงในทางปฏิบัติก็ได้ เหมือนกับเรามีผลไม้ซีกเดียว แล้วที่เหลือเราต้องจินตนาการต่อ แต่ถ้าเราหยิบอีกซีกหนึ่งประกบ บางทีเราอาจจะเห็นเค้าโครงอะไรได้

เมื่อกุลบุตรของฝ่ายเถรวาทจะไปบวช เป็นเรื่องส่วนตัวทั้งนั้น เขาก็ซักเรื่องแม่อนุญาตหรือยัง พ่ออนุญาตหรือยัง เป็นเรื่องที่จะทำตนให้พ้นทุกข์ เฉพาะตัว แต่ผมไม่ได้หมายความว่า การบวชอย่างเถรวาทไร้ความหมาย การทำตนให้พ้นทุกข์เฉพาะตัวมีความหมายทีเดียว แต่ถ้าเหลือบคาดุ ฝ่ายมหายานบ้าง กรรมวิธีในการบวชนั้นต่างกันอย่างสิ้นเชิง คำถามแรกของพระอุปัชฌาย์คือ เจ้ามาบวชเพื่ออะไร คำตอบตามประเพณีบอก บวชเพื่อยกสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ คือเขาไม่ได้อยู่ที่ตนเอง แล้วต่อจากนั้นอุปัชฌาย์จะซักว่า เจ้ารู้หรือเปล่าว่า ทำสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์นั้นตัวเจ้าจะต้องทำอะไรก่อน เขابอก ต้องเรียนต้องศึกษาต้องปฏิบัติ เพราะฉะนั้นอุดมคติของพระโพธิสัตว์นี้เราไม่ค่อยคุ้น เพราะโพธิสัตว์ของเราคือเจ้าชายสิทธัตถะก่อนออกบวชเท่านั้น แต่ถ้าสำหรับมหายานแล้วทุกคนคือโพธิสัตว์ บางรูปในจิตรกรรมฝาผนังทำเป็นรูปโพธิสัตว์อยู่ในรูปของคนตะพุนหญ้าช้าง คนตายหญ้า นั่นคือพระโพธิสัตว์

นอกจากนั้น อุดมคติของพระโพธิสัตว์ ถ้าเปรียบก็เหมือนผู้ที่เดินทางไกลเป็นกลุ่มก้อนในทะเลทราย พระโพธิสัตว์เป็นผู้ที่เข้มแข็งกว่าเพื่อน เดินออกหน้าแล้วไปเห็นโอเอซิสที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วย ข้าว น้ำ ทุกสิ่งทุกอย่าง แล้วทันใดนั้นก็คิดที่จะกระโจนเข้าไป อาบ ดื่ม ให้สมอยาก ในหูกก็ได้ยินเสียงแว่ว เสียงร้องของเพื่อนผู้ที่ตัวเองทอดทิ้งมา ก็เลยหันหลังให้ถีนวิเศษนั้น แล้วย้อนกลับไปหาเพื่อนที่กำลังชมชานอยู่ในทะเลทรายด้วยปณิธานที่ว่าไม่ยอมเข้าสู่พระนิพพาน คือเห็นพระนิพพานแล้วแต่ไม่ยอมเข้าไปหา จะเข้าก็ต่อเมื่อเป็นคนสุดท้ายในโลกนี้ เราจะพบว่าอุดมคตินี้แข็งแกร่งมาก แล้วก็จริงในเชิงปฏิบัติมาก

มองกลับไปสู่ตะวันตก เหตุที่ต้องมองตะวันตก เพราะว่าเรื่องราวต่าง ๆ มักจะออกมาจากที่นั่น ไม่ว่าจะดีหรือร้าย พบว่าพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทแพร่หลายได้ช้า และมีผลน้อยมาก แม้แต่เราสร้างรูปแบบ สร้างวัดได้ก็จริง เพราะมีอะไรบางสิ่งที่ผูกมัดตั้งแต่วินัยสงฆ์ และต้องการอนุรักษรูปแบบซึ่งรูปแบบพระสงฆ์ที่เราเห็นห่มเหลือง ใกล้เคียงมากกับสมัยพุทธกาล ผมเชื่ออย่าง

นั้น ห่มจีวรสั้น ๆ 2000 กว่าปีไม่ได้เปลี่ยนอะไรมากมาย แต่พุทธศาสนาที่เคลื่อนไหวอยู่อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นที่ยอมรับกันอยู่เป็นสายวิชรยานของทิเบต เพราะฉะนั้น การที่ทิเบตแตกทัพสูญสิ้นถิ่นฐานบ้านเกิด อาจจะเป็นสิ่งดีของโลกก็ได้ เพราะถ้ามองในแง่ลึกลับก็คือ มีพลังลึกลับนำสิ่งนี้มากก็ได้

โปรเฟลให้ข้อสังเกตที่ค่อนข้างแม่นยำ ผมเห็นด้วยและเคยประสบด้วยตัวเอง ท่านเปรียบเทียบระหว่างผู้ลี้ภัยอินโดจีน คือเขมร ลาวซึ่งเป็นชาวพุทธเถรวาท เมื่ออพยพเข้ามาในประเทศไทยแล้วหน้าเศร้า กลัว หวาดวิตก แต่ผู้ลี้ภัยทิเบต คินนี้ไม่รู้จะนอนที่ไหนแต่เขาเกี่ยวข้องกัน หัวเราะคิกคัก ๆ นี่คือชาวพุทธมหายาน เราจะเห็นความต่างอย่างชัดเจน

ครั้งหนึ่งผมนั่งรถยนต์ผ่านแคว้นปัญจาบซึ่งเป็นดินแดนที่อ่อนไหวมากต่อเรื่องของการปฏิวัติการประท้วง แล้วก็รถที่นั่งถูกกัก ผมคิดว่าอย่างน้อย 10 ชั่วโมง ต้องนั่งอยู่กับที่ ไปไหนไม่ได้นอกจากห้องน้ำเท่านั้น ผมเหลือवादาคู่ส่วนใหญ่กระวนกระวาย หงุดหงิด จะมีชาวทิเบตที่คุยกันจิบจิบ ๆ ยิ้มแย้มแจ่มใส เขามีอะไรก็ไม่รู้ที่ดีในตัวเขา ผมเชื่อว่านั่นคือพุทธศาสนาที่กว้างใหญ่ไพศาลถึงความทุกข์ส่วนตัวเป็นเรื่องเล็ก การสงเคราะห์สรรพสัตว์เป็นเรื่องใหญ่ ของเรามีแฝงอยู่ในบทแผ่เมตตา ซึ่งอาจจะเป็นเพียงพิธีกรรมอย่างหนึ่งที่ไร้เสน่ห์ ไร้ความหมายก็ได้ มีบทสวดมนต์ที่เราไม่ค่อยคุ้นเคย ผมอาจจะมองในแง่กวีนิพนธ์มากเกินไป มีบทหนึ่ง ภาษาไทยแปลว่า *ขอให้ลมเย็น ๆ พัดไปต้องกายผู้ที่เราร้อนทั้งหลายในโลก ดูแล้วเหมือนเรื่องเล็ก ๆ* แต่นี่สำคัญมาก เจตนารมณ์ที่จะช่วยสรรพสัตว์ก็ดี ความปรารถนาที่จะเห็นพืชพันธุ์ธัญญาหารเจริญเพื่อความสุขสมบูรณ์ของโลกก็ดี อยากเห็นน้ำใสสะอาดก็ดี นี่เป็นเมล็ดพันธุ์ที่สำคัญมาก สำคัญมากกว่าความคิด ผมเคยพูดเล่น ๆ กับเพื่อนฝูงและเด็ก ๆ ที่ใกล้ชิดกันว่าเวลาเราเข้าประชุมสัมมนาแล้วเราพยายามค้นหาคำตอบในความคิด ผมมองว่าไม่มีคำตอบในความคิดแต่คำตอบอยู่ที่ฟองคลื่น อยู่ที่โคนไม้ อยู่ที่ดิน อยู่ที่นี่

ผมเข้าใจว่าเราคงต้องศึกษาเพื่อปรับเสริมให้สำนักแบบพุทธเถรวาท

กว้างขึ้น เราไม่ควรจำกัด จริงๆแล้ว พระพุทธเจ้าไม่ใช่ชาวพุทธ ผมพูดอย่างนี้จะแปลกไหมครับ คือพระพุทธเจ้าท่านประสบสิ่งหนึ่งเข้าแล้ว ท่านทนอยู่ไม่ได้ มีบทอันหนึ่งนิยามท่านว่า พระผู้เจยไม่ได้ด้วยอำนาจของกรุณา นี่เป็นคำนิยามที่เป็นทั้งบทกวีและบอกระยะไว้อย่าง

รัชกาลที่ 4 ได้นิพนธ์ภาษิตที่ถูกต้องเพราะห่อออกมาเป็นพุทธภาษิตด้วยว่า ความกรุณาเป็นลักษณะของมหาบุรุษ นี่ไม่ใช่คำสอนของพระพุทธเจ้า แต่นับว่าใช้ได้

ศ.บพ.ประเวศ วะสี

แล้วทำไมประเทศไทยมีความกรุณาน้อย เรามีวัดสามหมื่นกว่าวัด มีพระเป็นแสน แต่ความทุกข์ของผู้คนเยอะไปหมด คนอดอยาก คนไม่มีกิน คนกำพร้า เด็กตามแถวบริเวณหน้าวัดย้วยเยี้ยไปหมดเลย ความรู้สึกพระก็ไม่มี พระอาจจะขับไล่คนจนออกไป สร้างวัดขึ้นเอาใจคนมีอำนาจ เอาใจคนรวย ผมว่าท่านไม่อ่อนไหวกับความทุกข์ของผู้คน มันมีอะไรมากระทำ ถ้าคิดว่า อันนี้เป็นหัวใจของพุทธ ความเมตตา (Compassion) เตี้ยนั่นน้อย ความทุกข์ต่างๆ มีเยอะอยู่แล้ว และที่กำลังจะมากขึ้น อย่างเช่นโรคเอดส์ตอนนี้ 400,000 คน อีก 7 ปีจากนี้ 4 ล้าน แล้วถ้ามองไป โรงพยาบาลทั้งหมดจะไม่พอ คนจะคลานไปตายตามวัด ตามโบสถ์ ตามศาลาต่างๆ แล้วยากมากที่จะให้พระท่านสนใจ มันต้องมีอะไรในสังคม

ผมไปจัดสัมมนาเรื่องพระกับเอดส์ ที่วัดสวนแก้วของท่านพยอม ขนาดท่านเก่งๆ ท่านยังกลัวเลย ท่านกลัวว่าเดี๋ยวคนไม่มาทำบุญที่วัด แล้วคนเป็นเอดส์สภาพน่าสงสารมาก ตอนนี้เด็กกำพร้า 6 เดือนเป็นเอดส์ แล้วคนก็รังเกียจ หมอวิชา ที่เชียงใหม่ ได้รับความช่วยเหลือมาจากต่างประเทศ สร้างบ้านแล้วเอาเด็กกำพร้าที่เป็นเอดส์อายุ 6 เดือนมาอยู่ พยายามแสดงความรักต่างๆ แต่พระท่านไม่ค่อยรู้สึกภูมิใจเรื่องความทุกข์ยากของผู้คน ในขณะที่เดียวกันท่านอาจจะคิดว่าไม่เกี่ยวกับหน้าที่ของท่านที่จะทำให้ตัวหลุดพ้น

ประชา ภูฐานวัตร

ผมต้องปกป้องเถรวาท คือเวลาเรามองเถรวาทมองมหายานนี้ ระหว่างคำสอนกับความเป็นจริงผมว่าต้องแยกกันด้วย เพราะว่าผมไปอยู่ในญี่ปุ่นเกือบปี พระมหายานญี่ปุ่นไม่ได้ดีกว่าพระเถรวาทของเราเลย หลายเรื่องก็แยกว่าด้วยซ้ำไป ผมว่าตัวระบบสังคมมีส่วนมาก โครงสร้างสังคม เศรษฐกิจ การเมือง มีส่วนกำหนดลักษณะของคนมาก แล้วอย่างที่อาจารย์โกวิทพูดถึงคนเขมร คนลาว ผมว่าคนเขมรแม้จะอยู่ในความทุกข์ขนาดไหน เขามีลักษณะการหัวร่อต่อกระชิก ความร่าเริง เข้าใจสภาพของความทุกข์อยู่ ฝรั่งเศสหลายคนก็ไปทำงานตามค่ายอพยพ เปลี่ยนมาเป็นพุทธเพราะพวกเขาอยู่ที่นั่นที่เขาสามารถเอาความทุกข์มาย่อยได้ และนักกิจกรรมที่ยิ่งใหญ่คนหนึ่งที่เป็นพุทธคือ ท่านมหาโพชนันทะเป็นสังฆราชองค์ที่ 4 ของเขมรปัจจุบัน ไม่นานนี้ท่านพาคนเดินฝ่าดงระเบิดจากเสียมเรียบไปพนมเปญจำนวนมหาศาล เริ่มจาก 200 คน เป็นธรรมชาติฯ เพิ่มเป็นหมื่นแล้วไปจบลงที่กรุงพนมเปญ ลักษณะท่านเป็นคนยิ้มอยู่ตลอดเวลา ขณะที่ไปที่เสียมเรียบ พักที่วัดคำหนัก ทั้ง 2 ฝ่ายยิงระเบิดเข้ามาในวัดผ่านไปมา พวกธรรมชาติฯ นอนราบกันหมดเป็นร้อยคน ท่านนั่งสมาธิอยู่ตรงนั้น

เพราะฉะนั้นมีครับ นักกิจกรรมที่ความเข้าใจเป็นเรื่องความเมตตา กรุณา การเห็นความทุกข์ อย่างที่เกรมี แม็คควีน เขียนโพสิทีฟอีมียากอย่างนี้ ผมว่าเป็นแบบอย่างของคนที่เป็นนักกิจกรรมที่ถือพุทธ การภาวนาไม่ใช่ นั่งอยู่ในห้อง คุณต้องภาวนาในห้องซึ่งได้ เวลาคุณถูกจับไปเวลาประท้วง คุณจะอยู่ในสภาพแบบนี้ได้หรือเปล่า ผมว่า อาจารย์ประเวศก็เป็นแบบอย่างหนึ่งของนักกิจกรรมที่มีความเป็นพุทธมาก แต่ไม่จำเป็นต้องเป็นคนดี มีเมตตาแบบอาจารย์ประเวศเสมอไป

ศ.บพ.ประเวศ วะสี

แบบอาจารย์สุลักษณ์ ก็ได้

ยังไม่ได้ตอบอาจารย์เนื่องน้อยแต่ก็มีตอบกันไปบ้างแล้ว ผมว่าถ้าจะ

เปรียบเทียบกรณีตนเองซึ่งไม่เข้าใจเรื่องมาร์กซิสม์ แต่เคยถูกหาว่าเป็นหัวหน้าคอมมิวนิสต์ อ่านได้หน้าเดียวก็ไม่ได้อ่านต่อ ตอนนั้นที่เขาชื่นชม เขากิวารา เขาอ้างคำพูดเขา บอกว่า “ถ้าท่านเห็นคนที่ถูกกดขี่แล้วท่านโกรธจนตัวสั่นเราก็เป็นมิตรกันได้” ผมเองในฐานะชาวพุทธก็คิดไปว่าแบบนี้จะถูกหรือเปล่า เราห่วงใยในความทุกข์ของคนได้ แต่ถ้าเราโกรธจนตัวสั่น เนื่องจากเรื่องมันใหญ่ยากต้องใช้ปัญญา ถ้าเราโกรธแล้วปัญญามันถอยลง แล้วเราจะมีปัญญาไปช่วยคนได้จริงหรือ อันนี้ผมคิดว่าผมต่างจากเขา

วณิดา อยู่ประไพวัฒน์

ท่านอาจารย์ฉัตรสุมาลย์พูดถึงความสมดุลกฎธรรมชาติ มันขึ้นอยู่กับจริยธรรมของมนุษย์แล้วโยงมาถึง อาจารย์เสนอให้ท่านพูดว่าพุทธศาสนามีการเชื่อมต่อมาจนถึงทุนนิยมในปัจจุบันที่เป็นกระแสที่แรง มันเหมือนจะสวนทางกัน อาจารย์เสนอให้ท่านได้พูดถึงความรู้สมัยใหม่เป็นจุดเชื่อมโยงกัน อยากให้กฎปรธรรมให้ชัดว่าจะเชื่อมต่อกันได้อย่างไร ระหว่างกระแสดิคนในสังคมสมัยใหม่กับพุทธศาสนาในการที่จะเยียวยาธรรมชาติ

ศ.เสนต์ จามริก

ตรงข้าม ผมกลับพูดว่า สิ่งที่เป็นปัญหาของสังคมไทยคือ เรากำลังขาดจุดเชื่อมต่อ เราให้แต่หลักธรรมคำสอนแต่เราไม่ให้สิ่งที่เป็นความรู้ที่เป็นฐานของหลักธรรมคำสอน น่าจะแสวงหาจุดเชื่อมต่อนี้ให้ได้เพื่อให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาของความเป็นเหตุเป็นผล แล้วคนที่รู้ว่าทำอะไร ทำอย่างมีสติ แม้จะอนุรักษก็อนุรักษอย่างรู้ ไม่ใช่ถูกสอนหรือถูกบังคับให้ทำอย่างนั้น มันมีความแตกต่างกันมากระหว่างปฏิบัติธรรมอย่างไม่รู้ว่าจะทำอะไรหรืออย่างขาดสติ กับการกระทำอย่างมีความรู้หรือมีสติ แล้วถ้าหากว่าไม่มีจุดเชื่อมต่อตรงนี้ จะทำให้พุทธศาสนาขาดพลัง เมื่อขาดเชื่อมต่อตรงนี้ก็จะมีเรื่องของพาณิชย์นิยมเข้ามา เลยทำให้ขาดพลัง กลายเป็นพลังที่ล่อยตามกระแสของความรู้อีกแบบหนึ่งซึ่งเป็นแบบที่อาจารย์สุวรรณาได้พูดถึง คือรู้อย่างแยกส่วน

หรืออย่างที่อาจารย์โกวิทได้ย้ำในตอนสุดท้ายว่าทำอะไรจะทำให้เรารู้ว่าเราจะมีเมตตาหรือจะมีความรู้จักธรรมชาติ รู้เพราะว่ามันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับเรา อย่างนี้เป็นต้น ผมคิดว่าอันนี้เป็นจุดที่เราค่อนข้างจะขาด

ศ.ดร.ประเวศ วะสี

ที่จริงตรงนี้เป็นเรื่องใหญ่และยาก ผมว่าค่อยๆ คิด มันยากแต่สำคัญ ผมคิดว่าขณะนี้ค่อนข้างมีปัญหามากกว่าความรู้คืออะไร และเกิดขึ้นด้วยวิธีการ การศึกษาทั้งโลกอาจจะพลาดไปก็ได้ในขณะนี้ ในความเห็นผมว่าการศึกษากว่าโลกโดยทั่วไปจับเอาวิชาเป็นตัวตั้งไม่ได้เอาความเป็นจริงเป็นตัวตั้ง ความเป็นจริงเรื่องมนุษย์ สังคม สิ่งแวดล้อม แต่ไปจับไปเรียนเป็นวิชาๆ แล้วก็ตามวิชาไปเรื่อยๆ และห่างจากความเป็นจริงไป ถ้าสังเกตให้ดีขณะนี้ผู้คนโดยเฉพาะผู้ที่อยู่ในอำนาจไม่เข้าใจความเป็นจริงเยอะมาก ผมนั่งดูในคณะกรรมการแห่งชาติและฟังความที่เขาพูดกันแล้วตัดสินใจอะไรออกไปรู้สึกเขาไม่รู้อะไร ความจริง เพราะเขาไม่ได้สัมผัส เสร็จแล้วเขาไปเรียนวิทยาศาสตร์ต่างๆ เช่น รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ นิติศาสตร์ แต่เขาไม่รู้อะไรจริงว่ามนุษย์ สังคม สิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร แล้วเขาเอาศาสตร์มาใช้ก็ไม่สอดคล้อง และไม่เอื้ออำนวยต่อปกติสุขของธรรมชาติ ของมนุษย์ เพราะฉะนั้นก็จะเกิดสถานการณ์ที่กฎหมายกับความถูกต้องไม่ได้ไปด้วยกัน อย่างหลวงพ่อบริรักษ์ท่านทำถูกต้องแต่ท่านผิดกฎหมาย เกิดเรื่องอย่างนี้มากที่กฎหมายกับความถูกต้องไม่ได้ไปด้วยกัน เพราะนักนิติศาสตร์ไม่เข้าใจความเป็นจริง ไปเรียนนิติศาสตร์มาจากต่างประเทศแล้วก็เอามาใช้เลย จึงเป็นต้นเหตุของความเดือดร้อน เพราะมนุษย์ไปเรียนศาสตร์แต่ไม่เข้าใจความจริง จึงไม่สามารถเอาความรู้มาใช้ให้เกิดประโยชน์เพราะไม่รู้อะไรจริง กลับเอาความรู้ หรือที่จริงคือวิชาไปก่อให้เกิดความเสียหาย คำว่า ศาสตร์ถ้าเอามาใช้โดยไม่รู้อะไรจริง ก็จะใช้ในฐานะเป็นเทคนิค ไม่ได้ใช้ในฐานะเป็นปัญญา แล้วความหมายหนึ่งของศาสตร์-ศาสตร์ก็แปลว่าอาวุธ เมื่อคนมีวิชาก็เหมือนทุกคนมีอาวุธ ถ้าเราไม่เข้าใจความเป็นจริง แต่มีอาวุธคนละชิ้นๆ เหมือนมีกระบอง มีหมอก มีแหวน มีหลาว

แต่ไม่เข้าใจ แล้วเขาจะเอาอาวูรนี้ไปทำอะไร เราเรียนเข้าไปสู่ความป่าเถื่อนหรือเปล่า? ถ้าเรียนแล้วไม่รู้จักความจริง รู้แต่ว่าเรียนแล้วมีอาวูรคนละอันๆ ผมคิดว่าควรจะตามเรื่องนี้ต่อ และคิดว่าเป็นเรื่องใหญ่ อาจารย์สุวรรณภักก์นำเรื่องนี้มา พูดว่า ตัวความรู้คืออะไร อาจจะต้องมีสัมภาษกันอีกทีว่าด้วยเรื่องนี้ เข้าใจว่าเป็นเรื่องใหญ่เป็นเรื่องยากยังคงไม่ชัดเจน

พระประจักษ์ คุตตจิตโต

ความรู้ที่แท้จริงที่เราพูดกันในพุทธศาสนาเกิดจากสติสัมปชัญญะ สัมผัสรู้รอบเห็นแจ้ง ไม่ได้พกปัญญาเอาไว้ ปัญญาที่พกไว้คือความจำความหมายรู้ ปัญญาตัวนั้นจะไม่เกิดจากความหมายรู้มันจะเกิดอัตโนมัติขึ้นมา เป็นความรู้ที่รู้รอบ พร้อมทั้งจะใช้ในสถานการณ์ความเป็นจริงในสัมผัส ส่วนใหญ่ลักษณะอย่างนี้จะพกไว้เป็นความจำ เพราะฉะนั้นความจำกับความหมายรู้ ความจำหมายรู้กับความรูสึกที่เห็นแจ้งด้วยปัญญานั้นไม่เหมือนกัน พยายามหาจุดตรงนี้แล้วกัน แล้วก็ใครหาให้ใครก็ได้ ใครเข้าไปปฏิบัติได้มีสติสัมปชัญญะสัมผัสได้ก็จะเข้าใจ เพราะฉะนั้นอันนี้เป็นเรื่องของปัญญาที่จะเข้าไปเห็นจึงจะประกอบกับอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นศาสนาปัจจุบันธรรม

อ.โกวิท เขมาบัณฑิต

ผมคิดว่าความแปลกแยกของสถานการณ์ จริยธรรม และความรู้แจ้งนั้นเราน่าจะสำรวจกลับเข้าไปสู่ลำดับที่เกิด ผมรู้ทางประวัติศาสตร์ไม่มากพอที่จะวินิจฉัยให้ต้องแท้ แต่เชื่อว่าหลังสมัยฟื้นฟูศิลปะวิทยาการเกิดสิ่งที่เรียกว่าแยกส่วนออกมา ซึ่งส่งผลให้ศาสตร์แต่ละแขนงไม่ได้สัมพันธ์กันเท่าไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งผมเองเกี่ยวข้องกับศิลปะค่อนข้างมาก อยากพูดถึงประเด็นนี้ว่า ความงาม ความดีหรือความจริงนั้นทางตะวันตกถือว่าแยกกันเด็ดขาด ศิลปะไม่ใช่ธรรมชาติ แล้วก็มากขึ้นทุกทีจนสวนทางกับธรรมชาติเลยก็มี

ปีกลัสโซครั้งหนึ่งเคยพูดว่าอะไรที่ธรรมชาติไม่มีให้ ศิลปะมีได้ แต่ถ้าเรามาดูก่อนหน้ายุคฟื้นฟูศิลปะวิทยาการ ซึ่งกินรวมมาถึงซีกโลกตะวันออก

ด้วย ถือว่าการเห็นความงามเป็นการบรรลุภูมิธรรม ศิลปินตะวันตกไม่ได้วาดรูปในสตูดิโอ เขาอาจจะพักไปกินเหล้า ไปเดินระบำ แล้วมาเขียนต่อได้ มีท่าที่เป็นปราชญ์ทางสุนทรีย ส่วนทางตะวันออกศิลปินเป็นนักพรต นักพรตเต๋า ผมหมายถึงครั้งอดีต ดังนั้น ความงาม ความดี หรือความจริงนี้มันเป็นผลของการตรัสรู้ การเข้าถึง

ผมอยากเข้าไปสู่สุนทรียภาพของพระพุทธองค์บ้าง อันนี้ถือเป็นเพียงข้อคิดอิสระเท่านั้นไม่อาจถือเป็นหลักเกณฑ์อะไรได้ เมื่อทรงตรัสรู้แล้วพระบิดาส่งคณะทูตมาตั้ง 8 คณะ เพื่อจะทูลเชิญให้กลับกบิลพัตร แต่พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธ ทูตทั้ง 8 คณะเมื่อฟังอามฤตธรรมแล้วก็ออกบวชว่าตามพระคัมภีร์ ทูตคณะที่ 9 คณะสุดท้ายซึ่งเราจะนำมาพิจารณาสุนทรียภาพของพระพุทธองค์ กาลุทายีซึ่งเป็นสหชาติคือ เกิดวันเดียวและเป็นเพื่อนเล่นมาตั้งแต่เด็กกับเจ้าชายสิทธัตถะ คำทูลเชิญของกาลุทายีน่าสนใจมาก ผมเชื่อว่ากาลุทายีซึ่งเป็นอำมาตย์ล่องรู้น้ำพระทัยของพระพุทธเจ้าหรือเจ้าชายสิทธัตถะว่าโปรดและไม่โปรดอะไร โดยทั่วไปเราก็คิดว่าพระอรหันต์หรือพระพุทธเจ้าจิตใจไม่ยินดีไม่ยินร้ายอะไร ไม่เห็นอะไรสวย ไม่เห็นอะไรน่าเกลียดผมคิดว่าจะเกินไปหรือเปล่า เรื่องราวเหล่านี้บ่งบอกว่า พระพุทธเจ้ามีสุนทรียภาพเพราะว่ากาลุทายีทูลเชิญประโยคแรกบอกว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญฤๅนี้เป็นสารทกาลเป็นฤดูที่เชื่อม 2 ฤดู ดอกไม้สองข้างทางสีแดง คุจด้านเพลิง ข้อสองกาลุทายีทูลว่า เป็นประเพณีของพระพุทธเจ้าโบราณต้องเสด็จไปโปรดพระมารดาเพื่อยังชื่อของพระนางมายาเทวี นี่คงถูกพระทัยอีกแล้วเพราะเป็นเรื่องจริยธรรม พระองค์ท่านทรงกตัญญูรักพระมารดาท่าน ข้อที่ 3 คือ ทูลเชิญให้กลับไปโปรดพ่อเพราะแก่แล้วกลัวจะไม่ทันการหลายข้อมาก ข้อสุดท้าย คณะอื่นออกบวชหมด ล้มเหลวหมด คราวนี้กาลุทายีเป็นสหายนินทขอพรให้สำเร็จได้ไหม นี่เป็นเรื่องความสัมพันธ์ของเพื่อน สิ่งนี้ผมดูแล้วเป็นเรื่องอบอุ่น ไม่ใช่เรื่องเคร่งเครียดอะไร แต่แสดงออกถึงสุนทรียภาพและจริยธรรมของท่าน ผมเชื่อว่าผู้ที่เข้าถึงความจริงนั้นจะเปี่ยมไปด้วยความกรุณาและเห็นความงามในสภาวะของธรรมชาติ ไม่ใช่เรามอง

อริยสัจแล้วเติมไปด้วยเรื่องทุกข์ทั้งนั้นเลย แต่ในพระสูตรบ่งบอกว่า ภิกษุเห็นแจ้งอริยสัจด้วยดวงจิตที่เบิกบาน เขาไม่ได้พูดว่าด้วยดวงจิตที่ทุกข์ระทม ดังนั้นความดี ความงาม ความจริงตามคติครั้งเก่าก่อนเป็นสิ่งเดียวกัน ดังนั้นผู้ใดเข้าถึงความจริงก็เห็นความงาม ผู้ที่แสดงออกด้วยความงามท่านถือว่าเป็นพรสวรรค์ซึ่งถูกคัดค้าน เมื่อสมัยฟื้นฟูศิลปะวิทยาการ ยักษ์ใหญ่ทั้ง 3 คือ คาร์วินซ์, ไมเคิล แองเจโล, ราฟาเอล เขาประกาศชัดเลยว่าเราสามารถฝึกทุกคนให้เป็นศิลปินได้โดยไม่ต้องมีพรสวรรค์ โดยก่อนหน้านั้นสมัยไบเซนไทน์ก็ตีหรือซีกโลกตะวันออกก็ตี หรือแม้แต่ปัจจุบันนี้ในอินเดียยังยืนยันอยู่อยู่บนทฤษฎีที่ถือว่าเมื่อพลังชีวิตเคลื่อนไปสู่จักรวาลเบื้องสูงผู้นั้นจะเห็นภุชณะเป็นพระเจ้า และจะเห็นความงามในสรวงสวรรค์ด้วย นี่คือความต่าง

ศ.บพ.ประเวศ วะสี

ที่อาจารย์โกวิทพูดเป็นเรื่องใหญ่และถ้าไม่ได้สัมผัสจะไม่รู้และไม่เข้าใจ อันที่จริงเป็นอีกด้านหนึ่งที่น่าสนใจและก็น่าจะมีความสำคัญในเรื่องกระบวนการเรียนรู้ เรื่องของศิลปะนั้นท่านอาจารย์พุทธทาสท่านพูดอยู่เรื่อยๆว่าทำอะไรต้องมีศิลปะ และถ้าไปดูคำสอนทางศาสนาทุกศาสนาความงามความอลังการของภาษา เชื่อว่าทุกศาสนาไม่ว่าจะเป็นทางพุทธ คาทถกรรมบท พระไตรปิฎกตัวภาษาเป็นอย่างไร คัมภีร์กุรอ่านผมอ่านผมไม่เข้าใจความงามผมไม่เข้าใจ แต่ผมอ่านๆ ดูพระโมฮัมหมัดท่านเขียนหนังสือไม่เป็น ท่านไม่รู้หนังสือ แต่ท่านไปทำสมาธิในถ้ำ ปีหนึ่งไปทำเดือนหนึ่งแล้วทำให้จิตสงบแล้วก็มีการสื่อสารออกมา หลังออกมาเป็นภาษาที่ไพเราะที่สุด ท่านบรรยายแล้วให้เพื่อนจารึกไว้เพราะท่านเขียนหนังสือไม่เป็น คิดว่ามันเกินเลยความสามารถที่มนุษย์ชาติจะสร้างให้ไพเราะอย่างนั้นได้ เขาจึงเชื่อว่าพระผู้เป็นเจ้าเสก คัมภีร์ไบเบิลผมก็คิดว่ามีความงามเป็นศิลปะอยู่ ที่นี้ที่อาจารย์โกวิทพูดบังเอิญผมไม่เข้าใจเพราะผมเองเป็นคนไม่มีศิลปะอะไรเลยตั้งแต่เล็ก ไม่รู้จักเพลง วาดรูปก็ไม่เป็น เขาให้ทำการฝีมือก็ทำไม่เป็น ไปไหนก็ไม่เห็นความงาม ไปปารีสตั้งหลายครั้งก็ไม่รู้ว่าไอ้เมืองปารีสสวยกว่าเมืองอื่น ไปก็

มุ่งไปเรื่องโลหิตวิทยา ตอนหลังก็เจริญสติ พอจิตสงบ เดินจงกรม จิตเป็นปัจจุบันจะสัมผัสความงามล้นเหลือที่ไม่เคยเป็นมาก่อน พอจิตสงบทุกอย่าง เป็นความงามไปหมดไม่ว่าจะเป็นน้ำสัทหยด ใบไม้แห้งสักใบ มีความงามอยู่ทั่วไปและมีความสุขด้วยและอยากให้คนอื่นได้สัมผัสถึงความงาม ความสุข รู้สึกมันร่ำรวยมาก รวยจนมันท่วมตัว เลยมาเข้าใจจิตของศิลปินขึ้นเลย ไปถามเนาวรัตน์(พงษ์ไพบูลย์)ว่าพวกศิลปินเวลาจะสร้างสรรค์อะไรจิตคงต้องมีสมาธิหรืออะไรสักอย่างที่ทำให้มีสัมผัสมากกว่าคนธรรมดา เขาบอกสมาธิสูงมากช่วงนั้น อันนั้นผมคิดว่าเป็นประเด็นที่สำคัญ ผมเจอคุณประเทือง เอมเจริญที่เป็นศิลปินเมื่อเร็วๆ นี้ ผมไปคุยกับแกว่าตอนที่แกไปทำงานที่ราชบุรีไปใช้ชีวิตกับชาวบ้านมาเดือนหรือ 2 เดือน แกบอกว่าศิลปินเวลาไปต้องทำตัวให้ต่ำที่สุดในสังคม ผู้คนเขาจะมากับเรา เราได้เรียนรู้จากเขาแล้วมันเห็นอะไรออกมาแล้ว ผมก็คุยซักถามเขา เขาคงเกิดสนใจขึ้นมาว่าไอ้การเรียนจะเริ่มตรงจุดไหน อย่างผมคิดว่าการเรียนหลายอย่างเราทำผิด การเรียนภาษาไทยเราจัดตรงไวยากรณ์ทำให้คนเกลียดภาษาไทยแล้วภาษาไทยตกต่ำ ความสามารถภาษาไทยตกลง คนสมัยก่อนเขาไม่ได้เรียนไวยากรณ์แต่เขาสัมผัสความงามของภาษา อย่างรัชกาลที่ 1 เป็นนักรบเป็นแม่ทัพสามารถแต่งกวีนิพนธ์ กรมพระราชวังบวรไปรบตีพม่าที่ลาดหญ้า แต่งอะไรออกมา แล้วสื่อออกมามันมีพลัง ผมคิดว่าพลเอกเดี๋ยวนี้นี้ แต่งไม่ได้เลย พวกแม่ทัพเดี๋ยวนี้นี้ต่างกับเมื่อก่อน มันไปเรียนไวยากรณ์ทำให้ยากและเด็กเกลียดภาษาไทย แทนที่จะเน้นตัวความงามของภาษา แล้วมาสนใจเรื่องกระบวนการเรียนรู้เลย คุยกับคุณประเทืองว่า ศิลปะมันมีอะไร แกบอกว่ามันมีทุกอย่างในนั้น มีทั้งปรัชญา มีทั้งคุณธรรม มีอะไรอยู่ในนั้น ผมเลยถามว่าการเรียนนี้จะเริ่มจากศิลปะได้ไหมเพราะมันเป็นตัวให้ความสุขกับคน แล้วจากนั้นเชื่อมโยงไปสู่เรื่องอื่นๆ เพราะขณะนี้การเรียนเป็นทุกข์แล้วคนก็เกลียดการเรียน คนไทยเป็นคนที่เกลียดการศึกษามาก ถ้าเราเรียนแล้วมีความสุข เป็นธรรมชาติของมนุษย์สัตว์เวลาสัมผัสอะไรแล้วมีความสุขจะปฏิเสธ ถ้าสัมผัสอะไรแล้วมีความสุขจะติดใจเช่นกัน เพราะฉะนั้นผมคิดว่าเป็นประเด็นใหญ่ที่เราต้องคิด

อ.โกวิท เขมานันตะ

ผมขออีกนิดครับเมื่อกี้ฟังอาจารย์อ้างถึงศิลปินแล้วอย่าไปปนกับพระพุทธเจ้าเข้า ผมยอมรับว่าศิลปะเป็นรากฐานการศึกษา แต่ผมอยากแยกศิลปะออกจากสุนทรียภาพ เพราะคนมีสุนทรีย์อาจจะไม่สร้างศิลปะไม่รู้ศิลปะเลยก็ได้ คนละเรื่องเลย ในโลกของศิลปินหรือกวี ถ้าเอามุมมองของมุสลิมมอง เขาถือว่าเป็นพวกบ้า หยีนเข้าสิงแล้วพูดเพ้อไปเท่านั้นเอง ในโลกของศิลปินมีเรื่องผิดเพี้ยนอะไรมากที่สุดทีเดียว แต่ว่าส่วนใหญ่เป็นความผิดพลาดที่ไม่มีอันตรายมาก ผมอยากจะโยงเข้าสู่สิ่งที่เรียกว่าสุนทรีย์ในความหมายของการเปลี่ยนแปลงจังหวะก้าวของชีวิต โดยหลักอภิธรรมแล้วถือว่าปัญญาจะไม่เกิดถ้าจิตดวงหนึ่งไม่ปรากฏ อันนี้ค่อนข้างละเอียดแล้วไม่ใช่ในระดับจิตวิทยา จิตที่ชื่อโสภณจิตต้องปรากฏนำขึ้นก่อนปัญญาจึงจะทำหน้าที่โสภณจิตคือ โสภณแปลว่า สวย จิตงาม จิตแจ่มใส จะเรียกว่าบริสุทธิ์ สวยงามหมดจด เมื่อดวงจิตปรากฏเช่นนี้ ปัญญาจะทำหน้าที่ โสภณจิตกำกับ

ผมเล่าค่างเรื่องพระพุทธเจ้า เมื่ออำมาตย์กาลกฐายีทูลเสร็จ พระองค์ท่านก็คว่ำบาตรแล้วก็ไปกันเลย ในความรู้สึกที่ถูกพระทัย ผมใช้คำนี้อาจจะมีข้อกังขาว่าพระพุทธเจ้ามีจิตใจด้วยหรือ แต่ที่จริงมีครับ ในหลายพระสูตรทีเดียว ซึ่งส่วนใหญ่ในพระสงฆ์เป็นปุถุชนไม่สามารถอ่านทิตทางอันนี้ได้ต้องแท็กสังสัยขึ้นจนพระสารีบุตรต้องอธิบายเพื่อขจัดความกังขา อธิบายว่าตาของพระผู้มีพระภาคเจ้า หู จมูก ลิ้น กาย จิต เหมือนกับของเธอตลอดทุกอย่าง เมื่อพระองค์เสวยอารมณ์ที่เป็นสุข พระองค์ท่านเป็นสุข เมื่อเสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์ พระองค์ท่านเป็นทุกข์ แต่พระองค์ท่านไม่หวั่นไหวทั้งในสุขและทุกข์ สุขทุกข์เป็นเรื่องธรรมชาติที่ต้องมี ไม่มีสุขทุกข์ก็เป็นต่อไม้ อันนี้เป็นสิ่งสำคัญมาก ดังนั้นสุนทรียภาพเกิดคู่กับญาณ ญาณทัตตะนั้นเองนำมาสู่สุนทรียภาพและจริยธรรมจะเรียกชั้นสูงหรือตามธรรมชาติมากกว่า

พระพุทธเจ้าเมื่อพระชนมายุ 80 พรรษาแก่มาก ปีสุดท้ายของชีวิตท่านแล้วยังปีนขึ้นเขาศิขกูฏทุกเช้าเพื่อบิณฑบาตรปีนขึ้นปีนลง ภูเขาศิขกูฏสูง 2 เท่าของภูเขาทองไม่ใช่เตี้ยที่ใครจะขึ้นลงได้ง่ายๆ คำถามว่าเพราะ

อะไร คำตอบหนึ่งที่ผมนึกได้คือพระองค์ท่านชื่นชมต่อโลก ต่อภูมิภาคต่อ
 ทิวทัศน์ต่าง ๆ สิ่งนี้ไม่ใช่เรื่องกิเลสตัณหาอะไรแต่เป็นความสุขที่เกิดโดย
 ธรรมชาติ ดังนั้นในความรู้สึกของพระพุทธเจ้าก็เตือนพระภิกษุว่าเธออย่าได้
 หวาดกลัวต่อสุขซึ่งไร้อามิส พุทธศาสนามักจะถูกมองเป็นศาสนาแห่งความ
 ทุกข์ แต่โดยข้อเท็จจริงไม่ได้เป็นอย่างนั้น ไม่ว่าชาวธิเบตหรือชาวเถรวาท
 บ้านเรามักจะมีหน้าตาที่สดชื่นและเป็นมิตรกับผู้คน ทั้งๆที่เราพูดกันเรื่อง
 ทุกข์ตั้งแต่เข้าจรดเย็น ถ้าเราอยู่ในแวดวงของพระสงฆ์ จะพบว่าท่านมี
 อารมณ์ขันมากๆ โดยเฉพาะโฆษะนันทะที่ผมรู้จัก ตลอดเวลา ต้องมีเรื่อง
 หัวเราะตลอดเวลาถ้าอยู่ใกล้โฆษะนันทะ ผมไปพม่าผมเห็นพระสงฆ์สองรูป
 หยอกล้อกัน เพื่อนเก่าไม่ได้เจอกันนาน พอเจอกันก็ล้วงย่ามรื้อของออก
 มาหมดแล้วเรียงๆให้เก็บบกลับไปเอง แล้วก็หัวเราะกันคิกคัก นี่เป็นโลกของ
 เสน่ห์ท่ามกลางความทุกข์ยากที่น่าชื่นใจ

ผมอยากจะพูดนิดหนึ่งเพื่อจัดสัดส่วนว่าในโลกของศิลปินที่สร้างงาน
 ศิลปะอาจจะพิกลพิการก็ได้ และโดยหลักของฮินดูหรือของพุทธแล้ว พระ
 สงฆ์วาดรูปไม่ได้โดยวินัยถูกกล่าวขวัญ โดยหลักของฮินดู เทพของพวก
 ศิลปิน พวกช่างคือ คเณศร์-ช่างน้อยงาหักเป็นบุตรของคิเว แต่ทะเลาะเข้าไป
 เยี่ยมองค์พระเทพบิดรโดยไม่ส่งเสียงก็เลยถูกตัดคอแล้วก็เอาหัวช่างป่าเสียบให้
 ศิลปินเต็มไปด้วยพลังจินตนาการเขาอาจจะจินตนาการถึงพระนิพพานได้ แต่
 เขาทำได้ในฐานะช่างงาหักเท่านั้นเอง ไม่ใช่ญาณทัศนะ แต่เป็นจินตนาการ
 อาจารย์ศิลป์ พีระศรี พูดว่าแม้ศิลปินจะไม่อาจเข้าถึงจริยธรรมหรือพระ
 นิพพานได้แต่เขายังคิดเอาได้ ซึ่งอันนี้ไม่ใช่คำรับรองของชาวพุทธ การคิด
 เอาเองนี่เป็นอีกเรื่องหนึ่งผมกลัวว่าจะเข้าใจว่าศิลปินคือผู้บรรลุธรรมแล้ว

ศ.บพ.ประเวศ วะสี

คงไม่คิดง่าย ๆ ไม่งั้นก็บรรลุธรรมกันเยอะ พวกร้องรำทำเพลง ผม
 คิดว่าศิลปินมีอารมณ์แรง โรแมนติก แต่ทางพุทธต้องเป็นไปทางปัญญาเสมอ
 อย่างที่อาจารย์พูดอาศัยความงามทุกชั้นตอน อาศัยความงามไปสู่ปัญญา

ถ้าไปติดในความงามก็เสียทางปัญญา เรื่องปัญญาเป็นหัวใจสำคัญ ผมคิดว่าที่เราพูดกันไปกำลังลงไปในเรื่องละเอียดอ่อนในเรื่องความรู้เรื่องปัญญา ซึ่งเป็นเรื่องที่ดีเพราะว่าสมัยนี้การเรียนรู้นั้นหยาบมากไม่เข้าไปสู่ความละเอียด คิดว่าน่าจะจับเรื่องพวกนี้อยู่เรื่องความรู้เรื่องกระบวนการเรียนรู้อะไรที่จริงคงจะเป็นกลวิธีที่สำคัญเลยที่เราจะพูดกัน

๑๘. สุวรรณา สกานันท์

อยากจะคิดต่อจากท่านอาจารย์ประเวศนิดหนึ่ง อาจารย์พูดถึงว่าเดี๋ยวนี้เราเรียนสิ่งที่เป็นศาสตร์แต่แยกออกจากความจริงกับความถูกต้อง อยากจะเล่าอะไรให้ฟังนิดหนึ่ง คือที่บ้านครอบครัวใหญ่มากหลาน 20 กว่าคน มีข้อสังเกตคือในกระบวนการศึกษาของหลานที่อายุตั้งแต่ 3 ขวบจนถึง 20-30 ยิ่งเรียนสูงขึ้นไปคำถามที่ฉลาดๆ ยิ่งลดลง ตอนอยู่ประถม 1 คำถามดี มากแล้วมีคำถามเยอะมากด้วย ยิ่ง ป.2-ป.3 ขึ้นมัธยมแทบจะพูดอะไรไม่ออกเลย เข้ามหาวิทยาลัยก็เรียกว่า “ตาย” ไปแล้ว ถ้ามองในแง่นี้ ดิฉันกลัวกระบวนการศึกษาที่เป็นศาสตร์แยกส่วนที่พัฒนามาจากศตวรรษที่ 16 อะไรก็แล้วแต่ ตัวการให้การศึกษานี้เป็นกระบวนการปิดหูปิดตา เป็นกระบวนการสกัดกันจินตนาการ เป็นกระบวนการที่ไม่รู้ไปพร้อมๆ กัน ด้วยหรือเปล่า ท่านอาจารย์หมอบอกถึงนักรัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ที่ตัดสินใจอะไรโดยที่ไม่รับรู้ความจริง อยากจะยกตัวอย่างรูปธรรมหนึ่งที่บังเอิญไปรู้มาที่หนักล้นมากและน่าสนใจด้วย

ตอนที่แบ่งประเทศอินเดียกับปากีสถาน เขาไปเชิญนักกฎหมายของอังกฤษ เขาไปสืบประวัติว่านายคนนี้ไม่เคยรู้เรื่องอินเดียเลย ไม่เคยอ่านประวัติศาสตร์อินเดีย ไม่เคยมาประเทศอินเดียไม่เคยเห็นแผนที่อินเดียแม้แต่ครั้งเดียว แล้วให้เขาขึ้นเฮลิคอปเตอร์มาจากลอนดอนมาที่เมืองหนึ่งที่อินเดียเสร็จแล้วเอาแผนที่อินเดียให้เขาในห้องที่ปิดแล้วให้กระดาษดินสอ เครื่องมือทางเรขาคณิตแล้วให้แผนที่ให้เขาวาดลงไปตามที่เขาคิดในทางกฎหมายโดยไม่เกี่ยวกับความเป็นจริงของชีวิต คนที่อยู่เบื้องหลังแผนที่นั้น เขาก็วาดไป

ตามทฤษฎีที่เขาเรียนมา ปรากฏว่าเส้นที่เขาวาดลงไปนั้นได้ไปแบ่งบ้านของ
คน เข้าไปแบ่งโรงงาน เข้าไปแบ่งโรงเรียน ที่น่าสนใจคือ แบ่งเข้าไปที่
ห้องสมุด บังเอิญว่าห้องสมุดนั้นเก้าอี้ อยู่ฝั่งหนึ่ง โต๊ะอยู่ฝั่งหนึ่งเขาต้องมา
คำนวณว่าเก้าอี้ก็ตัวเท่ากับโต๊ะก็ตัว เพราะว่าอินเดียนจะได้แต่เก้าอี้ไป ปากี
สถานจะได้แต่โต๊ะไป Dictionary อินเดียจะได้ A-L ปากีสถานจะได้ M-Z
เป็นต้น แล้วต้องมานั่งแบ่งกันว่าหนังสือบางเล่ม เช่น อลิส เป็นมุสลิมหรือ
เป็นฮินดูต้องมานั่งคิดกันว่าตกลงจะเอาอย่างไรเพราะว่าไอ้เส้นที่แบ่งจากศาสตร์
โดยไม่รับรู้ความจริงมันเข้าไปในชีวิตคนมันแบ่งคน อันนี้คืออีกด้านหนึ่ง
ของความไม่รู้ของความรู้ชนิดที่ได้รับอิทธิพลมาจากยุโรปคงไม่ได้โดยตรง
จุดนั้นอย่างเดียว เพราะเราเองก็รับสิ่งนั้นเข้ามา

ที่นี้มาโยงสู่ประเด็นที่ตั้งกันไว้แต่ต้นว่าสถาบันสงฆ์ในฐานะผู้แทนทาง
ฝ่ายศาสนธรรม ดิฉันรู้สึกว่ามีขนาดช่วงออกไปจากความรู้การพัฒนาความรู้
ทางฝ่ายฆราวาส ที่บอกว่าต้องรักษาระยะห่าง ดิฉันหมายถึงตัวสถาบัน
ต้องรักษาระยะห่างในบางลักษณะเพื่อเป็นตัวเตือน ไม่ใช่อยู่ภายใต้อุปถัมภ์
ของอำนาจรัฐทั้งหมด แต่ในแง่องค์ความรู้ของตัวศาสนธรรมอย่างที่อาจารย์
เสนอไว้ว่าจะต้องต่อการเข้ากับการพัฒนาความรู้อีกฝ่ายหนึ่งซึ่งพัฒนาแยกออก
มาจากฝ่ายศาสนธรรม ยกตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมเล็กๆ 2-3 อัน อย่างใน
ปัจจุบันเรามีเครื่องมือเทคโนโลยีที่จะช่วยต่อชีวิตคนป่วยบางที่ 3 เดือน 5
เดือนให้เขาอยู่ในสภาพเป็นผัก การตัดสินใจให้มีชีวิตหรือไม่มีชีวิตต่อไปของคน
ไข่มັນขึ้นอยู่กับหมอเท่านั้นหรือเปล่า ขึ้นอยู่กับญาติด้วยหรือเปล่า ขึ้นอยู่กับ
เจตนากรรมของผู้ป่วย ขึ้นอยู่กับศาสนธรรมด้วยหรือเปล่า สิ่งเหล่านี้องค์
ความรู้ศาสนธรรมไม่เข้ามาตอบในหลายๆ จุด และคิดว่าเป็นสิ่งที่ควรพูดต่อ
ไป โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมด้วย

เชษฐ์ เจริญโก

ผมมีความคิดอยู่อย่างว่าเรื่องการเรียนรู้ การศึกษา มีความแตกต่าง
ระหว่างปรัชญาตะวันออกกับตะวันตกซึ่งมันตรงกันข้ามคือทางตะวันตกเน้น

เรื่องภาวะวิสัย (Objective) ในการที่จะไปเรียนรู้อะไรสิ่งโน้นสิ่งนั้น ทั่วโลก รู้สังคม รู้อะไรต่าง ๆ รู้สึกว่าคนไทยเราก็น่ามาจับเอาหลักปรัชญานี้มาใช้กัน ทุกวันนี้โรงเรียนก็เลยสอนแต่เรื่องภายนอกเพื่อจะไปรับรู้โลกอย่างที่อาจารย์บอกว่าไม่รู้ว่าจะเด็กฉลาดขึ้นหรือโง่งง ทีนี้หันมาดูทางตะวันตกคือ ปรัชญาพุทธของเราเป็นอาทิ เราเน้นทางอัตวิสัย เน้นการบำเพ็ญเพียรทางจิต อันนี้เป็นอย่างที่เราหลงพ้อพูด คือไม่ได้ไปรู้ภาวะวิสัย ทีนี้ปัญหาสิ่งแวดล้อมเหมือนกัน เน้นที่การแก้ที่ตัวเองหรืออัตวิสัยแล้วมันก็จะสะท้อนออกไปสู่ข้างนอก อย่างความเมตตา อย่างนี้ จะให้ไปรักสัตว์โดยไม่เมตตาหรือว่าไปช่วยรักษาสิ่งแวดล้อมโดยไม่มีเมตตาก็เป็นไปได้ หรือว่าแก้ปัญหาสงครามโดยให้มีเมตตาต่อกัน แต่ตรงข้ามกับทางตะวันตก เขาไม่เป็นอย่างนั้น เขาไล่ตามปัญหา เช่นปัญหาสิ่งแวดล้อมเราจะต้องไปแก้ปัญหาน้ำเน่า ปัญหาป่าถูกตัดโค่นไปปลูกป่า โดยไปแก้ทางภาวะวิสัย อันนี้ก็จะเป็นไปตามปรัชญาทางตะวันตก แทนที่จะไปแก้ทางอัตวิสัยของประชาชนให้เขารักต้นไม้ ให้เขารักสัตว์เราไม่ค่อยทำกัน ทุกวันนี้ก็แก้ทางภาวะวิสัยเป็นหลักเหมือนกับแก้ปัญหาคารจรจรติดขัดด้วยการตัดถนนเพิ่มขึ้น แทนที่จะแก้ว่าทำอะไรจึงจะเปลี่ยนค่านิยมของมนุษย์ไม่ให้ไปฟุ้งเฟ้อกับรถคันละล้าน ห้าล้าน สิบล้าน ซื้อมาเต็มบ้านเต็มเมือง ไม่ได้แก้ทางอัตวิสัยเหมือนกับพุทธ เพราะฉะนั้นผมคิดว่าการที่เราพูดกันวันนี้เรื่องพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมมันตรงประเด็นมากที่สุด คือเราต้องมาแก้ทางอัตวิสัย แก้ทางจิต มากกว่าจะไปตามปลูกป่า หรือไปบำบัดน้ำเน่า อย่างที่เราทำกันมา

ศ.นพ.ประเวศ วะสี

ถ้าเรามองการทำลายสิ่งแวดล้อมเราจะเห็นสูตรตัวหนึ่งคือ $E = NB$ โดย E หมายถึงการทำลายสิ่งแวดล้อม N เท่ากับจำนวนคน B คือ พฤติกรรม Behavior จำนวนคนมากขึ้นก็รบกวนสิ่งแวดล้อมมากขึ้น แต่ว่าขึ้นอยู่กับพฤติกรรมว่าใช้วัตถุพลังงานมากหรือน้อย ถ้าใช้มากก็ทำลายมาก ถ้าใช้น้อยก็ทำลายน้อย ขณะนี้กระแสใหญ่ในโลกที่เรียกว่ากระแสวัตถุนิยม บริโภค

นิยม ไปถือว่าการได้บริโภคมากขึ้นจะมีความสุขมากขึ้นไป ทีนี้มันก็ไปไม่ไหวก็ทำลายศูนย์ แต่ว่าทางพุทธนี้ความสุขที่เกิดจากอิสรภาพโดยการกินอยู่น้อยเป็นหลักนั้นชัดเจน พระท่านกินอยู่น้อยแต่ความสุขมาก ซึ่งมันทำให้เป็นไปได้ ถ้าบอกว่าความสุขจะมากขึ้นต้องบริโภค อันนี้เป็นไปไม่ได้ ถ้าคิดตามคณิตศาสตร์ แต่ถ้าบอกว่าเรากินอยู่น้อยอาจจะน้อยลงด้วยยังปฏิบัติธรรม กินอยู่น้อยลงความสุขยิ่งเพิ่มขึ้น เป็นไปได้กับการรักษสิ่งแวดล้อมแล้วก็เป็นความจริง เพราะพิสูจน์มาแล้วเป็นพันปีกว่าโดยการกินอยู่น้อยโดยการเจริญสติ เจริญสมาธิ ความสุขล้นเหลือจนกระทั่งบรรลुरुทธมคุณภาพชีวิตสูงสุด ขณะนี้ที่เกิดวิกฤตเพราะมนุษย์ในปัจจุบันใช้วัตถุและพลังงานประมาณ 200 เท่าของมนุษย์เมื่อต้นกรุงรัตนโกสินทร์หรือว่าครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้วก็คำนวณแล้วว่าเป็นไปไม่ได้ มนุษย์ในปัจจุบันจะเป็นช่วงที่สั้นที่สุด ยิ่งไงก็ต้องเปลี่ยนถ้ายังเป็นอย่างนี้ต่อไป มันไปไม่ได้จริงๆ ด้วยตามการคำนวณวัตถุดิบพลังงานกับปริมาณที่มนุษย์ต้องการ ผมว่าตรงนี้พุทธศาสนาจะให้คือ High quality of life (คุณภาพชีวิตดี) แต่ Low consumption (บริโภคน้อย) พิสูจน์ว่าเป็นไปได้ อันนี้เป็นอีกประเด็นหนึ่ง

หลายท่านพูดมาว่าพุทธศาสนา เวลาเราพูดพุทธศาสนาก็มีส่วนที่เป็นพุทธธรรม กับส่วนที่เป็นพุทธศาสนา ซึ่งรวมสถาบันเข้าไปด้วย แล้วเมื่อตกไปอยู่ในสังคมต่างๆ ก็โดนอิทธิพลของสังคมในประเทศนั้นเข้าไปกำหนดอีก ซึ่งในประเทศต่างๆจะไม่เหมือนกัน อาจจะไม่ใช้ตัวพุทธศาสนาแท้ๆ ที่ต่างกันไปตามที่สภาพของสังคม ทีนี้ถ้าดูอย่างนั้นแล้วเราวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของสังคมได้ชัดเจนมากกว่าทำไมศาสนาพุทธในประเทศไทยในขณะนี้ไม่มีพลังทั้งๆ ที่มีวัดมีพระชาวพุทธมากมาย ผมดูอย่างนี้ ผมคิดว่าในธรรมชาติมันมีกฎเกณฑ์อันเดียวกันไม่ว่าจะเป็นจักรวาล หรือเอกภพที่ใหญ่กับปริมาณที่เล็กนิดเดียวกับในสังคมนั้นเป็นกฎเกณฑ์เดียวกัน ทีนี้ถ้าเราไปดูในปริมาณของสสารถ้าตัว Proton, Neutron ในนั้นได้สมดุลกัน ธาตุนั้นจะมีความสงบเขาเรียกว่าธาตุเย็นเป็น coll element แต่ถ้าไม่ได้สมดุลกันแล้วมันจะเกิดความรุนแรงเรียกว่าธาตุร้อน พลังนิวเคลียร์ที่ออกมา เกิด

จากความขาดสมดุลแล้วมันเกิดแรงกระแทกออกมา ทีนี้ในสังคมก็เช่นเดียวกัน อำนาจในสังคมถ้าได้สมดุลมันก็สงบ แต่ถ้าอำนาจเสียสมดุล ผมว่าเกิดความรุนแรงมาก แล้วตรงนี้จิตใจอย่างเดียวเอาไม่อยู่ เพราะตัวอำนาจนี้มันแรงมาก ทีนี้ถ้าดูอย่างนั้นจะเห็นชัดว่าในสังคมไทยขณะนี้ตัวอำนาจที่แรงแรงมากแล้วจะดูดสิ่งต่างๆ เข้าไปเหมือนที่เขาเรียกว่าหลุมดำ (Black hole) ภาษาฟิสิกส์ ในจักรวาลมันมีสารที่แน่นมากแล้วจะดูดทุกสิ่งทุกอย่าง แม้แต่แสงมันยังดูด เสียง ดูดหมด เพราะฉะนั้นจึงเรียกหลุมดำ คือแสงผ่านไปใกล้มันดูดหมด หมดเกลี้ยง อำนาจดูดมันแรงมาก อำนาจอันนี้ในสังคมก็เห็นชัด คืออำนาจของรัฐกับอำนาจธุรกิจเป็นอำนาจที่แรงมาก แล้วมันจะดูดสิ่งต่างๆ เข้าไป ดูดการศึกษาเข้าไป ดูดศาสนาเข้าไป ดูดวัฒนธรรมเข้าไป ดูดสื่อสารมวลชนเข้าไป ถ้าเรามองอย่างนี้เราจะเห็นชัดเลยว่าทำไมไม่รู้กับธุรกิจจึงดูดสิ่งเหล่านี้เข้าไป ส่วนตัวสังคมอำนาจน้อยถ่วงดุลไม่ได้ ทีนี้สถาบันในสังคมถ้าปราศจากการตรวจสอบกำกับซึ่งกันและกัน ผมไม่คิดว่ามีสถาบันใดจะดำรงความถูกต้องไว้ได้เป็นระยะเวลาในในธรรมชาติต้องตรวจสอบกำกับซึ่งกันและกัน แม้แต่สถาบันสงฆ์ก็ต้องถูกตรวจสอบและกำกับ พระพุทธเจ้าสร้างเอาไว้ ไม่ใช่ฤาษีชีไพร ต้องมีปฏิสัมพันธ์กับสังคม ถึงจะมีกินเป็นลูกคนรวยเป็นลูกกษัตริย์ คุณก็ต้องบิณฑบาตร คุณจะกินของคุณเองโดยไม่ไปเกี่ยวข้องกับชาวบ้านไม่ได้ เพื่อให้พึ่งพิงกับชาวบ้าน ชาวบ้านจะไปตรวจสอบกำกับได้ ถ้าพระไม่ดีไม่ใสบาตร ทีนี้ถ้าไปดูอย่างนี้ ตัวสังคมอ่อนเพราะฉะนั้นก็เกิดเรื่องสารพัดอย่างเกิดความเสื่อมเสีย เกิดความเสียหายในสังคมมากมาย ดึงผู้คนเข้าสู่ความเสื่อมเสียทางจริยธรรมเพราะตัวอำนาจมันแรงเหลือเกิน แล้วเราบอกว่า เรามีพุทธศาสนาในประเทศไทยไม่มีพลังที่จะแก้ เพราะฉะนั้นก็ถูกดูดเข้าไปในอำนาจนี้ด้วย ถ้าเราเข้าใจตรงนี้มันจะเห็นว่าจะทำอย่างไร คือต้องสร้างตรงสังคม ไม่ใช่เพื่อทำลายไม่ใช่แบบคอมมิวนิสต์ ซึ่งจะรวมตัวกันไปยึดอำนาจหรือไปเล่นงานนายทุนก็พิสูจน์มาแล้วว่าล้มเหลว แต่ผมคิดว่าเป็นการสร้างอำนาจขึ้นมาให้ได้ดุลกัน ไม่ใช่เพื่อการทำลาย ถ้าเห็นตรงนี้จะเห็นชัดเลยว่าจะทำอะไรไป เราไปส่งเสริมเรื่องของประชาชน

เรื่ององค์กรชุมชน เรื่อง NGO เรื่องอะไรเพื่อขยายตรงสังคมให้มันได้ดูแล แล้วมันจะไปดึงสิ่งต่างๆให้เป็นประโยชน์กับคนทั้งมวลแทนที่จะถูกตัวอำนาจดูคไปตามรัฐกับธุรกิจ ผมอยากจะเสนอตรงนี้ไว้ ไม่ต้องเชื่อก็ได้ ผมกำลังมองเห็นภาพนี้ชัดแล้วเราก็ทำได้ เพราะฉะนั้นถ้าดูอย่างนี้แล้วก็จะหายกลุ้มใจว่าทำไมการเมืองนั้นไม่ได้เรื่องได้ราว

ตอนนี้คนกลุ้มใจมากกว่าหลังจากเกิดเหตุการณ์คนตายพฤษภาคม ก็หวังว่าการเมืองจะดีขึ้นแต่ก็ดูไม่ดี ไม่รู้จะทำอย่างไร อันนี้ก็เรียกร้องประชาธิปไตย ก็เลือกตั้งมาแล้วมันก็ยังไม่ดีอีก ถ้าดูตามภาพการเมืองเป็นเรื่องในเวทีของอำนาจรัฐกับธุรกิจ มันก็เลยเหมือนลิเกที่เล่นอยู่ในเวทีของรัฐกับธุรกิจ เพราะมันขาดตัวสังคมที่มีอำนาจที่พอๆ กันที่จะถ่วงดุล เพราะฉะนั้นอันนี้จะไปกำกับพฤติกรรมของคนต่างๆ เป็นรายตัว ทำไมคนถึงมีพฤติกรรมอย่างนั้นไม่น่ามีพฤติกรรมอย่างนั้นเลย เป็นผู้รักษาขบวนการยุติธรรมทำไมถึงมีอย่างนั้น เป็นคนใหญ่คนโตทำไมมีพฤติกรรมอย่างนี้ ทำไมไม่ไปเล่นหุ้น โกงชาวบ้านเขาทั่ว เป็นคุณหญิงก็มี เป็นอะไรก็มีในรายละเอียดมีเยอะที่เสียจริยธรรมมาก มันเสียอย่างหนัก ฉะนั้นที่ผมเรียนตั้งแต่ต้นในสภาพอย่างนี้ เรามองท่านพุทธทาส ท่านปัญญาไปเทศน์ให้นักธุรกิจใหญ่ๆ ให้ข้าราชการใหญ่ๆ ไม่ให้เขาโกงกินนั้นยาก ไม่สำเร็จ ท่านอาจารย์พุทธทาสเมื่อท่านหนุ่มๆ ท่านอาจารย์สัญญาบัตรท่านมาอบรมผู้พิพากษาเป็นชุดๆ มีหนังสืออบรมเป็นชุดๆ หวังว่าผู้พิพากษาจะดี แล้วถามว่าเดี๋ยวนี้เป็นอย่างไร? ถ้าพูดไปเดี๋ยวถูกฟ้องศาลจับติดคุก มันก็ตัวอำนาจนั้นเองที่ดึงพฤติกรรมมนุษย์ไปหมด ถ้ามองตรงนี้จะเห็นชัดและไม่ยากแล้ว ไม่ต้องไปตีรันฟันแทง ไม่ต้องไปฆ่าใคร แล้วทำด้วยสันติวิธี ยิ่งต้องส่งเสริมเรื่องสันติวิธี เรื่องกระบวนการเรียนรู้ แต่เรารู้ว่าทำตรงไหน แล้วถ้าไม่ทำตรงนี้เพียงแต่ไม่ไปตำใคร ก็ไม่เจ็บ เหมือนนกเขาแล้วเราวิ่งไปกระแทกๆ เขามันก็ไม่ฟัง ไอ้ตัวอำนาจนี้มันใหญ่มาก ถ้าทำให้ถูกจุดแล้วไม่ยาก บางทีเราทำไม่ถูกจุดแล้วถูกใช้แรงเข้าไปตัวเองจะเหนื่อย

ศ.เสนต์ จามริก

ผมคิดอย่างนี้ ตอนบ่ายจะพูดถึงพุทธศาสตร์คงต้องมีโจทย์ ผมอยากเสนอประเด็นหลัก ผมอยู่ในแวดวงของสังคมศาสตร์ได้เห็นพลังของพุทธศาสนา महाศาลในเชิงของการวิเคราะห์ แต่ก็ไม่สามารถรู้ได้จบสิ้น รู้แต่ว่ามีศักยภาพมีพลัง ในหลักความจริงของพุทธศาสนาข้อหนึ่งที่บอกว่าธรรมมีใจเป็นหัวหน้า หมายความว่าที่เราทำอะไรอยู่ที่ใจของเรา ความคิดนี้คือความรู้ ในคำถามที่เป็นโจทย์ที่เราจะพูดกันในบ่ายวันนี้ เมื่อเป็นอย่างนี้ จะทำอย่างไร

ผมว่าขึ้นอยู่กับว่าพุทธศาสนาจะให้คำตอบหรือคำอธิบายได้หรือไม่ ในประการแรกก็คือว่า ในสภาวะของความอวิชาที่เป็นอยู่ในขณะนี้พุทธศาสนาจะสามารถอธิบายได้หรือไม่ อย่างไร ผมว่าอันนี้สำคัญมาก คือการที่เราจะบอกว่าพุทธศาสนาเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ มันคงไม่พอ แต่คงต้องเผชิญกับสภาวะในเชิงลบที่เป็นในขณะนี้ ซึ่งน่าจะต้องมีสูตรในการอธิบาย ซึ่งผมคิดว่ามันมีหลายๆ อย่างที่มีศักยภาพ คำถามที่ 2 ที่น่าจะเป็นโจทย์ คือถ้าพุทธศาสนาสามารถจะอธิบายสภาวะของอวิชาซึ่งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม การทำลายต่างๆ นี้แล้วพุทธศาสนาจะสามารถเสนอทางเลือกได้หรือไม่อย่างไร ผมมีคำถามอยู่ 2 อันนี้คือ เวลาเราสัมมนาเรามักจะสรุปด้วยคำอธิบาย ดั่งนี้น่าจะถึงเวลาที่สรุปด้วยคำถามเพื่อเราจะได้แสวงหาอย่างน้อยในบ่ายนี้ เราจะขุดค้นสิ่งที่เชื่อว่ามีศักยภาพในตัวของพุทธศาสนาในแง่ที่ไม่ใช่สถาบัน ในสังคมไทยที่ว่าเมื่อเรารู้ข้อจำกัดของพุทธศาสนาในสังคมไทย ก็น่าจะขุดค้นถึงพุทธศาสนาให้ถึงแก่นของความจริง

อ บ ก า ค เ ช้ ๑

ยุทธวิธี

การเสียวยาธรรมชาติ

ช่วงเช้าพูดในกรอบคิดทางทฤษฎีกันแล้ว ช่วงบ่ายจะพูดทางปฏิบัติมากขึ้น วิทยากรท่านแรกหลวงพ่อประจักษ์ จากป่าดงใหญ่ ท่านได้ใช้หลักพุทธศาสนาและต่อสู้เพื่อรักษาป่าเป็นรูปธรรมที่เห็นชัดเจน ท่านถัดมา หลวงพี่ไพศาล วิสาโล ท่านเป็นนักเคลื่อนไหวช่วยเหลือขบวนการสิ่งแวดล้อมอีกท่านหนึ่งซึ่งสำคัญมากแต่ขึ้นเวทีทางกรุงเทพน้อยหน่อๆ ท่านพระครูพิทักษ์นันท์คุณ อยู่ที่เมืองน่าน ท่านช่วยเป็นกำลังสำคัญในการอนุรักษ์แม่น้ำน่าน และมีการประยุกต์ใช้พิธีกรรมทางพุทธศาสนา ทางความคิดพื้นบ้านในทางปฏิบัติที่น่าทึ่งมาก อีกท่านหนึ่งคือคุณสุนัย เศรษฐบุญสร้าง

ก่อนที่จะมองภาพรวมอยากจะนิมนต์หลวงพ่อประจักษ์พูดเป็นองค์แรกว่าในการที่จะใช้หลักพุทธศาสนามาแก้ปัญหาเสียวยาสิ่งแวดล้อม ประสบการณ์ของหลวงพ่อบ้าง

พระประจักษ์ คุณตจวิศโต

ที่พูดกันเมื่อเช้านี้ดูเหมือนหลายคนจะรู้และเข้าใจดี แต่เรื่องนี้ต้องเป็นเรื่องของการกระทำด้วย เพราะบางที่พูดกันเฉยๆแต่ไม่ปฏิบัติก็ไม่เห็นไม่เข้าใจ ศาสนาคืออะไรไม่รู้ ฉะนั้นพระที่จะบวชจะต้องไปอยู่ที่วัดก่อน ไปอบรมความรู้สึกของตัวเองให้เป็นมนุษย์ขึ้นมาก่อน ให้เข้าใจว่าคำว่ามนุษย์นั้นเราหมายเอง ในการที่เราจะไปเกี่ยวข้องกับอะไรหรือทำอะไร ต้องเห็น

ความจริงของตัวศาสนาจึงจะไม่ไปหมักหมมอารมณ์ อัดตาดำตนก็ถอนออกได้ ปัจจุบันพุทธศาสนาเป็นที่พึงทางใจเป็นตัวปรัชญา ถ้าผู้ปฏิบัตินั้นมีสติรู้ทันอารมณ์ที่มากกระทบ มันก็ไม่ยึดถือ เพราะกระทบแล้วไม่กระทบเอน กระทบแล้วรู้ได้ ทีนี้เราพูดว่าพุทธศาสนาคือปัญญา และการปฏิบัติ มันจะไม่ไปเกี่ยวข้องกับวัตถุ โบสถ์ศาลา พิธีอะไรต่างๆ พวกนั้นจะเป็นเรื่องขององค์ประกอบหมด ทีนี้ถ้าคนเข้าใจถึงเรื่องอย่างนี้ อาการอย่างนี้ก็จะขยับเข้ามาหากการกระทำ เพราะรู้สึกภาวะที่เกิดขึ้นในตัวเอง เคารพตัวเอง ความกลัวก็ไม่มี ความถูกต้องก็เกิดขึ้นมาที่ตัวเอง ฉะนั้นเมื่อมันแจ้งอย่างนี้แล้วปัญหาอื่นๆ ก็จะหมด การเริ่มต้นของผู้ปฏิบัติต้องเริ่มต้นที่ตัวเอง ศาสนาจึงจะไม่ใช่ศาสนาที่อยู่ในกระดาษ จะเป็นศาสนาในใจที่ตัวเองทำอยู่เห็นรู้อยู่ ดังนั้นเราจึงบอกว่าเราต้องฝึกฝนด้วยศาสนา ด้วยศีล 5 ฝึกคนให้มีคุณภาพ เมื่อคนมีคุณภาพทุกอย่างในสังคมก็เป็นความถูกต้องดีงาม เพราะฉะนั้นถ้าจะแก้ปัญหาสังคมก็ต้องแก้ที่จิตใจคนต่างคนต่างแก้เอาเองสังคมจะดีได้แค่นั้นก็อยู่ที่ตนเอง ฉะนั้นทุกคนต้องทำศาสนาขึ้นในใจตัวเองตลอดเวลาและจะมีเมตตากรุณา เมื่อคนเข้าใจสิ่งเหล่านี้แล้วก็ทำให้ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมดี

เมื่อเราเห็นว่าธรรมชาติ ดิน น้ำ ลม ไฟ ในร่างกาย เราก็เห็นว่าของทั้งหมด เมล็ดข้าวเมล็ดหนึ่งเป็นมวลของดิน ซึ่งมาจากป่า ฝนก็ตกลงมาที่นี้ แล้วก็ทำให้ปุ๋ยไหลลงมาเพราะป่านั้นดูดฝนลงมาแล้ว ตรังนี้ข้าวเกิดขึ้น ยอดข้าวคือส่วนของดิน เห็นความสำคัญของสิ่งที่เกิดใหม่ หน้าที่ของเราต้องพิทักษ์สิ่งเหล่านี้ไว้ เมตตาเกื้อกูลก็จะเกิด เกิดหมดทุกอย่างในโลก นี่เป็นหน้าที่ที่สมบูรณ์ถูกต้องที่สุด คนได้อาศัย ช้างได้อาศัย คนทั้งโลกได้อาศัย เป็นปอดของโลก ทุกคนที่อาศัยใกล้ไกล ได้อาศัยหมดทุกอย่างไป ปลูกไม้ต้นหนึ่งพระพุทธเจ้าบอกว่าเป็นบุญ แล้วการทำให้เป็นป่าจะไม่เป็นบุญได้อย่างไร ไม่มีปานก็ไม่ไ้ได้มาร้องตอนเช้า ถ้าเราเข้าใจเรื่องนี้แล้วจะเข้าใจเรื่องชีวิต กายกับใจคือชีวิต เอาชีวิตทำประโยชน์ให้แน่นอนที่สุด ให้เร็วที่สุดให้ทันวันที่สุด

ประชา กุศานุวัตร

หลวงพ่อกับขอเรียนถามว่าถ้าจิตใจไม่ปรุงแต่งแล้วหลวงพ่อนำ
ชาวบ้านเดินขบวนได้อย่างไร

พระประจักษ์ กุศุสัจฉิโส

อันนี้ต้องเข้าใจว่าธรรมชาติทำ หน้าที่ทำเพราะเป็นการเกี่ยวเนื่อง
เพื่อ แล้วก็ห่วงใยสัตว์โลก เป็นการมีเมตตาธรรม เมตตาธรรมไม่ใช่เราเข้าไป
ไปทำแต่หน้าที่ทำ อย่างกับป้ามันไม่ใช่ป้าเขา คนไปเที่ยวป้า ก็ไม่ใช่ป้า มัน
เป็นหน้าที่ที่จะทำแสดงให้คนเห็นเข้าใจไม่ใช่เอาแพชนะ เพราะตัวตนต้องเกิด
ถ้าตัวตนไม่เกิดชนะแพก็ไม่มี แพชนะไม่มีทุกข์ก็เกิดไม่ได้

ประชา กุศานุวัตร

ผมอยากถามหลวงพ่อกับว่าการที่หลวงพ่อกับเข้ามาคลุกคลีกับการอนุรักษ
ป่าต้องมีปัญหากับรัฐ ต้องมีปัญหากับเจ้าหน้าที่ทั้งหลายแหล่ ในแง่ที่เป็น
พระกรรมฐาน เป็นพระที่มุ่งขัดเกลา การออกมาอนุรักษป่า อะไรหลาย ๆ
อย่างมันช่วยหรือมันขัดต่อการปฏิบัติธรรมอย่างไรบ้าง

พระประจักษ์ กุศุสัจฉิโส

พูดถึงความจริงก็ชัดอยู่ เราต้องรู้ที่เมตตาธรรม เราสร้างบารมี เมตตา
บารมีต้องมี ถ้าเรากำลังสร้างบารมีไม่มีสิ่งนั้นเราจะรู้ได้อย่างไร ไม่มีกิเลสจะ
ห้ามกิเลสได้อย่างไร ไม่มีร้ายเราจะรู้ชนะได้อย่างไร

ประชา กุศานุวัตร

หลวงพ่อกับประจักษ์ไม่ได้เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นซึ่งคิดว่าพวกเราคงจะ
เข้าใจ แต่สำหรับท่านพระครูอยากจะนิมนต์ให้เล่าเหตุการณ์เลยตั้งแต่ต้นทั้ง
หมดว่าท่านเข้ามาเกี่ยวข้องกับการรักษาป่าอย่างไรบ้าง

พระครูพิทักษ์นันทคุณ

ขอกราบคารวะท่านอาจารย์และผู้เข้าร่วมสัมมนาทุกท่านที่มีหัวอกอันเดียวกัน ภาคเช้า วันนี้เราทั้งหลายได้มารับฟังแนวคิดเกี่ยวกับการเยียวยาสิ่งแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติจากบรรดาผู้รู้ทั้งหลาย ก็ได้ข้อคิดลึกซึ้งที่เราท่านทั้งหลายกำลังมาหาแนวทางในการที่จะเยียวยารักษาธรรมชาติ ซึ่งถูกล้างผลาญถูกทำลายไปมากจนถึงกับว่าหมดหวังในการที่จะฟื้นธรรมชาติเหล่านั้นให้คืนกลับมาอยู่กับมนุษย์อย่างปกติสุขต่อไปเหมือนอดีตที่ผ่านมา แต่เราก็ยังพอมีหวังเพราะว่าหลายฝ่าย หลายท่าน หลายองค์กรกำลังตื่นตัว แม้แต่ที่จังหวัดน่าน พิธีสืบชะตาแม่น้ำน่านเพิ่งเสร็จไปเมื่ออาทิตย์ที่แล้ว อาตมาก็ภูมิใจและอึ้งใจที่ทุกท่านได้ให้การสนับสนุนไม่ว่าจะเป็นแหล่งทุน องค์กรเอกชนต่าง ๆ ประชาชน ส่วนราชการแล้วก็พระสงฆ์ ก็ไปกันอย่างล้นหลาม เราจัดกัน 2 วัน มีจัดพิธีกรรมอยู่ 3 ระยะเวลา คือวันที่ 23 พ.ค. เราจัดตั้งแต่บ่ายโมง มีชบวนแห่เครื่องสืบชะตาแม่น้ำจากวัดต่างๆที่อยู่ใกล้ลำน้ำน่าน ใกล้พิธีที่เราจัดหรือในเขตเทศบาลเมืองน่านหน้าค่ายสุริยพงษ์ ก็จะมีแต่ละชุมชน แต่ละหมู่บ้านจัดชบวนแห่กันไป ไปกันอย่างล้นหลาม เตรียมเก้าอี้ไว้พันกว่าที่นั่งก็ไม่พอแสดงว่าชาวบ้านเริ่มตื่นตัวกันแล้ว แล้วกลางคืนก็มีขันโตกดินเนอร์ มีการเลี้ยงอาหารค่ำ ก็มีแขกไปกันมาก ท่านผู้ว่าราชการจังหวัดน่านก็ไปเป็นประธานตลอดทั้งกลางวันกลางคืน แล้ววันที่ 24 เริ่มตั้งแต่ 9 โมง เป็นต้นไปก็เป็นพิธีสืบชะตาแม่น้ำน่านก็มีพระสงฆ์ พระเถระผู้ใหญ่ มีเจ้าคณะจังหวัดไปเป็นประธาน เจ้าคณะอำเภอทุกอำเภอ เจ้าคณะตำบลไปร้อยกว่ารูป นั้นแสดงว่าทุกฝ่ายตื่นตัวกันยังมีความหวังและอุ่นใจขึ้นบ้างว่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตอนนี้ทุกฝ่ายเห็นพ้องต้องกันว่าควรจะมีการเยียวยารักษาให้ฟื้นคืนชีพขึ้นมา

ทีนี้จะย้อนหลังไปนิดหนึ่งว่านับตั้งแต่ 20-30 ปี ทุกคนเดินทางนับตั้งแต่รัฐบาลมุ่งมันที่จะให้ประชาชนอยู่ดีกินดี คนก็เลยหลงความดีจนเกือบลืมตัวเอง หลงตัวเอง มองตัวเอง หลงทางชีวิต ถึงกับมีนักปราชญ์แต่งเป็นคำนิยามขึ้นมาว่าหลงตนจนลืมตาย หลงกายลืมแก่ หลงผิวลืมพ่อ หลง

เมียลื้มแม่ หลงโลกลื้มธรรมแท้ หลงชนะลื้มแพ้ หลงแลลื้มระวัง เมื่อมีความหลงเกิดขึ้นก็กลายเป็นความเมตามมา เมตตนจนลื้มตาย เมากายจนลื้มแก่ เมาทรัพย์ลื้มศาสนา เมาดัณหาลื้มพ่อลื้มแม่ เมาสุดที่จะแก้คือเมาใจ จากความหลงความเมาแล้วก็เกิดความแก่งแย่งติดตามมาอีก ยุคนี้สมัยนี้เขาเรียกว่ายุคของความแก่งแย่ง ชิงดี ชิงเด่น แย่งอาหารกันกิน แย่งกันกินกันอยู่ แย่งอู่กันนอน แย่งคู่กันเสพสังวาส แย่งอำนาจกันครอง มันก็เลยมีปัญหา ทรัพยากรธรรมชาติถูกยื้อแย่ง ฝ่ายอนุรักษ์ก็จะแย่งไว้อนุรักษ์ ฝ่ายที่ทำลายก็จ้องที่จะทำลายจ้องที่จะเอาผลประโยชน์โดยเฉพาะป่าไม้ พวกอนุรักษ์ก็ยิ่งบอกว่ารักสวรักษ์งามเฟลิดเฟลินเจริญใจ แต่นายทุกคนกลับเห็นว่านั่นคือตัวเงินตัวทอง แม้แต่กรมป่าไม้เจ้าหน้าที่ก็ยิ่งบอกว่าป่าแก่ๆ เป็นเงินเป็นทองไม่ได้ เราจำเป็นต้องตัดมันลง แล้วปลุกป่าเศรษฐกิจลงไป อันนั้นคือการสอนคนให้เดินผิดทาง สอนคนให้อยู่ดีกินดี สวนทางกับพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าสอนให้อยู่แต่พอดีกินแต่พอดี

ภาคเช้าเราได้ยินหลายท่านพูดถึงทรัพยากรธรรมชาติแล้วก็โยงไปถึงพุทธประวัติก็รู้สึกประทับใจ และซึ่งใจมาก เป็นอันว่ายุคปัจจุบันนี้เรากำลังเดินสวนทางกับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้านั้นหันหน้าไปสู่อุ่ป่า แต่คนยุคปัจจุบันจะสร้างป่าให้เป็นวัง เราจะเห็นว่าตามภูเขาต่างๆจะเป็นรีสอร์ต เป็นสนามกอล์ฟไปหมด โดยเฉพาะ พะเยา เชียงราย เชียงใหม่ แต่ก่อนปลูกข้าว ขายข้าว ทำนา แต่เดี๋ยวนี้กลายเป็นสนามกอล์ฟ บ้านจัดสรรไปหมด ก็ยังเป็นห่วงอยู่อีกว่า 4-5 ปี ข้างหน้า พะเยา เชียงราย เชียงใหม่ก็อาจจะกินลูกกอล์ฟแทนข้าวได้หรือเปล่า จังหวัดน่านแต่ก่อนนี้ปลูกข้าวไร่ ปลูกผัก แต่ปัจจุบันเขาเลิกปลูกข้าวหันมาปลูกข้าวโพด ขายข้าวโพด ชื่อข้าวกินอนาคตต่อไปเมืองน่านก็คงจะกินข้าวโพดแทนข้าว นั่นแสดงว่าเราหลงทางหลงจิตตัวเอง

มีท่านหนึ่งเสนอว่าการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นเราจะแก้ด้านภาวะวิสัยหรืออติวิสัย อันนี้รู้สึกประทับใจ การแก้ปัญหาทั่วไปของด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนั้นส่วนมากเราจะเห็นการแก้ด้านภาวะวิสัย

ที่ผ่านมาคือเราจะไปไล่จับพวกตัดไม้ทำลายป่าเสร็จแล้วก็ปลูกแทนตามที่
กรมป่าไม้ทำทุกวันนี้ ไปถางป่าเก่าแล้วก็ปลูกป่าเศรษฐกิจลงไป ถางมันไป
เรื่อย ๆ ปลูกยูคาลิปตัสแทนไปเรื่อย ๆ ปัจจุบันยูคาลิปตัสหนอกก็กินไม่ได้ ยอด
เอามาจิ้มน้ำพริกก็ไม่ได้ ทำข้าวหลามก็ไม่ได้ผลเออ ๆ ยืนตายอยู่ชาวบ้านไป
ฟันเอามาทำฟืนเขาก็โดนจับอีก ชาวบ้านก็เลยเห็นว่าใช้ไม่ได้ นโยบาย
ปลูกป่านี้อคือการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุเช่นเดียวกัน ดังนั้นโยมบอกว่าควรจะ
แก้ด้วยอวัตรียที่จิตวิญญาณของมนุษย์ อันนี้เป็นเรื่องที่ต้ององ ดังนั้นการที่
อาตมาภาพได้ทำมานั้นส่วนมากจะแก้ด้วยจิตวิญญาณจึงจะได้ผล คือพยายาม
เน้นให้ชาวบ้านอยู่แต่พอดี อย่าหลงจิตหลงใจ อย่าหลงตัวเอง อย่าหลง
โลก โดยเฉพาะยุคปัจจุบันเป็นยุคของการหลงโลก หลงโลกจนลืมธรรมแท้
หลงว่าการกินดีอยู่ดีนั้นเป็นความเพ้อฝัน เราจะเห็นว่าปัจจุบันตามชนบทจะมี
การแข่งขันกันปลูกบ้าน บ้านเก่า ๆ รื้อทิ้งสร้างใหม่ เมื่อมีบ้านจะต้องมีรถมา
ขี่แข่งกัน ต้องมีเฟอร์นิเจอร์ทุกอย่าง มีโทรทัศน์ ตู้เย็น พัดลม มีแอร์ ล้วนจะ
ทำแบบแต่ก่อนไม่ได้ต้องใช้แบบชักโครก ทันสมัยดี ถ้าใครทำไม่ได้ก็อาย
เขาน้อยหน้าเขาก็เลยเกิดค่านิยมแข่งกัน ก็เลยพากันไปผลาญทรัพยากร
ธรรมชาติ จากพวกบนเขาที่หาเงินไม่ทันก็ต้องล้มป่าลงมาจะได้ปลูกข้าวโพด
ขายได้เงินเยอะ ๆ ปีหนึ่งใครขายได้เงิน 3-4 หมื่นเป็นคนที่มีความสามารถ
มาก ชัยนมาก เขาก็พยายามล้มภูเขาไปเรื่อย ๆ เพื่อปลูกข้าวโพดขาย
ปลูกมันสำปะหลังขายเพื่อต้องการได้เงินมาสร้างบ้านแข่งกัน ชื้อรถมาขี่แข่ง
กัน อันนี้คือความหลง ลุ่มหลง หลงจิตหลงใจ หลงใจตัวเอง เมาจิตใจของ
ตัวเอง ดังนั้นก็เลยทำให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกผลาญไปมาก

นอกจากนั้น ยังมีพวกทำสวน ปัจจุบันเมืองน่านมีผลไม้ชนิดหนึ่งที่
โด่งดังมากก็คือส้มสีทองเมืองน่าน รสดี ผิวดี สวย ส่งประกวดที่ไหนได้ที่ 1
มาตลอด แต่หารู้ไม่ว่าการปลูกส้มต้องใช้พื้นที่มาก ต้องขยายพื้นที่ปลูกเข้า
ป่าอีกมาก ใช้สารเคมีมาก ใครต้องการขายส้มได้หมื่นก็ต้องปลูกหมื่น ต้อง
การเงินแสนก็ต้องลงทุนแสน ดังนั้นเรากำลังไปเพื่อส้มเมืองน่านว่าดัง อร่อย
ที่แท้ เราไม่ดูการกระทำนั้นเป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติมาก ใช้สาร

เคมีมาก อันนี้คือปัญหาที่เราประสบมา ดังนั้นเราจะมีวิธีไหนที่จะให้ชาวบ้านหันมาเห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ และการหาทางออกที่ถูกต้อง หรือให้อยู่แต่พอดี กินแต่พอดี อย่าไปหลงทางในการดำเนินชีวิต หลงจิต หลงใจ หลงแข่งกับเขา อย่าคิดเอาชนะเขา อย่าไปคิดแข่งกับโลก

อาตมาภาพพร้อมด้วยกลุ่มชักเมืองน่านได้ทำกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตลอดมาจะเริ่มตั้งแต่จิตวิญญาณของคน ปลูกจิตสำนึก อาตมามักจะยกเรื่องหนี้ขึ้นมาเป็นประเด็นในการที่จะอบรมชี้แนวทางของชาวบ้านจะขึ้นต้นด้วยคำว่า “อีน่า ทานัง ทุกขัง โลกเก” การกู้หนี้เป็นทุกข์ในโลก เพราะเห็นว่าปัจจุบันชาวบ้านโดยเฉพาะชนบทเป็นหนี้มาก เป็นเศรษฐกิจเงินกู้ กินอาหารจานด่วนกันทั่วไปทุกหัวระแหง คุณไม่มีเงินไม่เป็นไร เอาของไปใช้ก่อนแล้วอย่าลืมผ่อนให้ฉันก็แล้วกัน อันนี้คืออาหารจานด่วนจะนิยมมากเลย ผ่อนทุกอย่าง บ้านก็ผ่อน ทีวีผ่อน ตู้เย็นผ่อน แอร์ก็ผ่อน แม้แต่หัวสวมชักโครกก็ต้องผ่อนร้านเขา อันนี้คือการสร้างหนี้สร้างสินที่ไม่จำเป็น อาตมาก็พยายามเน้นเรื่องหนี้ หนี้มีอยู่ 3 ประเภทคือ 1. หนี้สิน 2. หนี้บุญคุณ 3. หนี้ชีวิต มีบางคนบอกว่าขอแถมอีกอย่างคือหนี้รัก อันนี้ไม่เกี่ยว

หนี้ที่ 1 คือหนี้สิน ปัจจุบันนี้ชาวบ้านเป็นหนี้สินกันมาก เราต้องแยกให้เขาเห็นว่า เป็นหนี้ด้วยความจำเป็นไหมหรือว่าไม่จำเป็น เราต้องแยกให้ออก ถ้าหนี้ด้วยความจำเป็น เช่นตอนนี้กำลังเปิดเทอม ลูกกำลังเข้าเรียนหลายคนไม่มีเงินไปกู้เขามา กู้รทส. กู้สหกรณ์มาเสียด่าเทอม ค่าหนังสือ หนังสือตำราเรียน อันนี้จำเป็น แต่อย่าให้กู้เงินกำลังของตัวเองจะเป็นการแบกภาระ กู้หนี้เขามาลงทุนเลี้ยงหมูเห็ด เป็ดไก่ ขุดบ่อปลา ทำสวน ทำการเกษตรได้ แต่อย่ากู้เงินกำลัง ชี้ให้ชาวบ้านได้เข้าใจ อันนี้เป็นแนวทางที่เราพยายามชี้ให้เห็นถึงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ส่วนหนี้ด้วยความไม่จำเป็นเช่นกู้หนี้เขามาบวชลูกบวชหลานไม่จำเป็น พระพุทธเจ้าท่านบวชมีแห่บ้างไหม หมัดเงินเท่าไร ท่านบวชในป่า บวชแบบประหยัด บวชแบบง่าย ๆ ไม่มีดนตรีไม่มีอะไรมาขับกล่อมบรรเลงใดๆ ทั้งสิ้น ไม่ต้องหมัดเปลืองงบประมาณ ไม่ต้องเดือดร้อนใคร อีกอย่างคือแต่งงาน คน 2 คนจะอยู่ด้วยกัน

นอนด้วยกัน ต้องประกาศให้คนรู้ด้วยว่าเราจะนอนด้วยกันแล้ว มาเป็นสักขีพยานด้วย พอจะเลิกไม่ยอมบอกใครให้รู้ อันนี้คือเป็นหนี้โดยไม่จำเป็น กู้เงินมาแต่งงานไม่จำเป็นเลย บางคนลูก 3 คนแล้วยังใช้หนี้ไม่หมดมันไม่จำเป็นจริงๆ ต่อไปงานศพพ่อแม่ บอกว่าพ่อแม่มีคนเดียว แม่มีคนเดียวในโลก ต้องจัดให้สมเกียรติท่าน ตายครั้งเดียวเกิดครั้งเดียวจัดให้สมเกียรติ ไปกู้หนี้ยืมสินเขามาจัดงานศพพ่อแม่ ชื่อเฟอร์นิเจอร์มาอวดกัน แข่งกัน มาแต่งตัวแข่งกันมันไม่ใช่ความจำเป็นเพราะเราไปเชื่อ “เขา” มากกว่า “หู” วิวาห์เกิดมา ระหว่างหูกับเขอันไหนเกิดก่อนกัน เราก็อันไหนแสดงผลให้เห็น หูเกิดก่อนเขาทั้งนั้น ทำไมเราไม่เชื่อหูไปเชื่อเขาทำไม คิดเอาชนะเขาทำไมที่เราเป็นหนี้เป็นสินทุกวันเพราะคิดจะเอาชนะ นี่คือหนี้ที่ไม่จำเป็น

หนี้ที่สองคือหนี้บุญคุณ เราก็มั่นบุญคุณบิดา มารดา ครูบาอาจารย์ ญาติพี่น้อง หนี้สังคม หนี้ประเทศชาติบ้านเมือง องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นผู้ที่มีพระคุณของเรา เราต้องตอบแทนพระคุณอย่างไร สุดท้ายคือสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะภูเขา ป่าไม้ แม่น้ำเป็นผู้มีพระคุณของเรามาก ที่เราอยู่ได้ทุกวันนี้เพราะเราอาศัยสิ่งแวดล้อม เราต้องพยายามโยงให้เขาเข้าใจ พูดให้ชาวบ้านได้เกิดความเข้าใจในสิ่งแวดล้อม คุณของน้ำมีอย่างไร คุณของป่ามีอย่างไร คุณของแผ่นดินมีอย่างไร ก็ต้องอธิบายให้เขาเข้าใจ ให้เขาเกิดความซาบซึ้ง

หนี้สุดท้ายก็หนี้ชีวิต คนเราเกิดมาทุกวัน เกิดมาเพื่ออะไร เกิดมาทำไม เกิดมาเพื่ออยู่หรือเกิดมาเพื่อทำหน้าที่ เกิดมาเพื่อกินหรือเกิดมาเพื่อสร้างสังคมให้สงบ เราก็มพยายามชี้แจงให้เขาเข้าใจ พยายามเน้นให้เขาอยู่แต่พอดี กินแต่พอดี อย่าใช้ชีวิตแบบแข่งกันและสุดท้ายเราก็จะฝากข้อคิดด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้เขา เสร็จแล้วเราก็จัดพิธี พิธีกรรมเป็นเรื่องจำเป็นมาก ใครปฏิบัติพิธีกรรมไม่ได้ เท่าที่อาตมาทำมา พิธีกรรมเป็นเรื่องที่ดี อย่างพิธีกรรมการบวชต้นไม้ สืบชะตาแม่น้ำ บวชป่า ผ่าป่าต้นไม้ พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาที่จริงแล้วมองข้ามไม่ได้ อาตมามองว่าการบวชคนคืออย่างน้อยเป็นการตัดนิสัยจากเด็กเกกมะเหรกเกเร ส่ำมะเรเทเมา เข้าฮาเย็นเฮ

พอบวชแล้วทำให้เกิดสำนึกสัก 15 วัน เดือนหนึ่ง สามเดือน เขาก็เกิดความสำนึก หรือไม่บางคนก็อยู่ต่อ บางครั้งเป็นข้าราชการจบสูงๆ อย่างอาจารย์ไพศาลนี้ หลวงพ่อนี้แรกๆ ก็มาบวชเป็นพระนวกะตั้งใจบวชอยู่สัก 1 เดือน 2 เดือน 3 เดือน พรรษาหนึ่ง ต่อไปก็อยู่ไปเรื่อยๆ ทำงานให้กับศาสนา เราก็ค้นพบคุณลักษณะที่มีคุณค่าต่อศาสนามากขึ้น อันนี้ก็เป็นอานิสงส์ของการบวช เราก็มองเห็นว่าบวชคนดี เราควรจะบวชอย่างอื่นบ้างคงไม่เสียหาย ก็เลยคิดค้นเรื่องการบวชป่านี้ดี หลวงพ่อประจักษ์ก็ทำ ท่านพระครูมนัสที่อำเภอแม่ใจที่พะเยาก็ทำก็ไม่เสียหาย ไม่ผิด เราก็มองเอามาทำบ้าง ตอนแรกชาวบ้านก็ว่าพระนี่บ้า แม้แต่พระสงฆ์ด้วยกันก็ว่าพระนี่บ้าประสาธ เราคิดว่าดี คนบ้าแบบนี้เขาเรียกว่า คนบ้าที่น่ายรักไม่เสียหาย เราก็มองทำพิธีบวช แต่ที่อาตมาทำ อาตมาอยากให้ทุกคนได้สร้างได้มีส่วนร่วมก็เลยจัดงานใหญ่ มีหลายองค์กรที่ไปร่วม เชิญผู้ว่ามาเป็นประธาน นายอำเภอ เจ้าคณะจังหวัดก็มา เชิญชาวบ้านไปร่วมกันเยอะๆ ประกาศให้เขารู้ว่าสิ่งที่เราทำมันดี แล้วหาพระพุทธรูปไปประดิษฐานได้ต้นไม้ต้นหนึ่งที่เราเห็นว่าสวยที่สุด สูงที่สุด งามที่สุดในละแวกป่าทั้งหมดที่เราไปเดินดูมาแล้ว มีการเตรียมคนด้วย ไม่ใช่สักแต่ว่าไปบวชๆ ก็เอาไว้ไม่ได้ประโยชน์ เราต้องไปดูก่อนว่าคอยแถวไหนที่เราจะบวชป่า เราก็มองเดินดู และดูด้วยว่าชาวบ้านแถวนั้นเขาพร้อมหรือไม่ เขาจะเป็นแนวร่วมกับเราหรือไม่ ต้องใช้เวลาพูดคุยให้เขาเข้าใจ ชักจูงเขา ชักชวนเขา ดึงเขามาเป็นแนวร่วม นอกจากชาวบ้าน พระสงฆ์ องค์กรเอกชนต่างๆ แล้ว ส่วนราชการก็สำคัญ สื่อมวลชนเราก็มองไม่ได้ ต้องเชิญผู้สื่อข่าวไปเป็นเกียรติให้ไปช่วยทำข่าว คนจะได้รู้ จะได้เข้าใจ จะได้มีแนวร่วมสนับสนุน เราทำมาหลายครั้งก็ได้ผล การบวชป่านี้บวชแล้วก็ต้องมีกรรมการไปดูแลรักษา เราอาจจะขึ้นป้ายประกาศให้ชาวบ้านได้รู้ว่าบวชต้นนี้ต้นเดียวเท่ากับบวชป่าทั้งหมดในคอยลูกนี้หรือในเขตที่มีเครื่องหมายเราอยู่ คือเราเอาหลักหินไปปัก แล้วเอาสีแดงไปแต้ม เอาไว้ให้รู้ว่าเป็นเขตป่าชุมชน เขตอนุรักษ์ของเรา ขึ้นป้ายเอาไว้ เนื้อที่เท่าไรก็ประมาณเอาให้ชาวบ้านได้รู้ ต่อไปเขาก็เกรงไม่กล้าไปทำลายเพราะว่าป่าเขตนี้พระบวชแล้ว

ประชา ภูฐานุวัตร

หยุดการตัดไม้ใหม่ครับ

พระครูพิทักษ์นันทคุณ

ก็หยุดได้ นอกจากนั้นเราก็ดึงคณะกรรมการดูแลด้วย ไม่ใช่บวชทั้งบวชแล้วก็ไป ต้องดูแลรักษา กรรมการก็เป็นชาวบ้านในแถบนั้น แล้วนอกจากนั้น พิธีที่เราจัดขึ้นไม่ใช่ครั้งเดียวเสร็จ พอถึงปีเราก็ไปแนะนำเชิญชวนชาวบ้านในแถบนั้นให้มาทำบุญตักบาตรกันหน่อย ในจุดที่เราบวชพระ หลวงพ่อเรามีชีวิตจิตใจ เราก็ดึงมาทำบุญเป็นเพื่อนท่านบ้าง เราอาจจะตั้งชื่อพระพุทธรูปด้วย อย่างที่เอาตมาทำมาในเขตสันติสุข เอาตมาก็ตั้งว่าหลวงพ่อบุญพระสันติสุขนารักษ์ หลวงพ่อองค์นี้ก็ดูแลปกป้องป่าในเขตสันติสุขทั้งหมด ป่าขุนน้ำป่ง ขุนน้ำปายที่เราทำมา นอกจากนั้นก็ยังมีพิธีกรรมถวายทานผ้าป่าต้นไม้ เราเห็นว่าการถวายทานผ้าป่าเงินเป็นการบำรุงศาสนา เราได้ยอดปัจจัยได้เงินมาสร้างถาวรวัตถุเป็นประโยชน์ต่อศาสนาเราก็เลยเอามาประยุกต์ใช้เป็นการถวายทานผ้าป่าต้นไม้ อันดับแรกเราก็เพาะขึ้นที่วัด โยมเอาผลหมากรากไม้มาถวาย เราก็กีบเมล็ดมาตากแห้งไว้ พระเณรไปบิณฑบาตร ฤกษ์พลสดิกที่ใส่กับข้าวใส่อาหารใส่บาตรพระเณรมา ฉันทแล้วอย่าทิ้ง ล้างแล้วก็ตากเก็บไว้ วางๆ เสาร์-อาทิตย์ก็ให้เด็กไปขุดเอาดินตามข้างกำแพงวัดมาใส่ถุงเมล็ดผลไม้ที่โยมเอามาถวาย ดีไม่ตีก็แล้วแต่ เราเก็บเมล็ดมาไว้ทั้งหมด เสร็จแล้วพอยอมมาทำบุญเราก็กีบแจกโยมไป โยมคนไหนมีสวน มีไร่มีนา มีที่รกร้างว่างเปล่า ให้เอากล้าไม้ไปปลูก พอปลูกได้ผลเขาก็มาถวายพระอีก พระก็ได้ฉันตลอด เป็นการคืนกำไรให้กับประชาชน เหลือแจกเราก็จัดวันผ้าป่าต้นไม้ เอาตมาจัดมา 4-5 ปี อันนี้คือพิธีถวายทานผ้าป่าต้นไม้ เราก็กีบกล้าไม้ ได้บุญด้วย ได้เงินเข้ากองทุนด้วย สิบชะตาส่วนใหญ่เขาทำกับคน ถือว่าต่อชะตาต่อชีวิตให้อายุยืนยาวให้สุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง มีโชคมีลาภ เราเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีไม่เสียหาย

เอาตมาก็เป็นศิษย์วัดชลประทานเคยศึกษาอยู่กับหลวงพ่อบุญพระทาส

แต่เราเห็นว่าพิธีกรรมอย่างนี้เราควรจะใช้ เราไม่จำเป็นต้องตัดของ เขาทิ้งทั้งคัน แต่อาตมาก็ทำที่วัดเท่านั้น โยมมาก็ทำให้ แต่เอามาประยุกต์ เป็นอุปกรณ์สอนธรรมให้เขา ขณะที่เราทำพิธีต่อชะตา ให้เขานั่งสมาธิ นั่ง กรรมฐาน ทำจิตใจให้เกิดสมาธิ พิจารณาถึงบทสวด สอนเขาไปแผ่เมตตา ให้เขา เขาก็ได้ความสุขทางด้านจิตใจ โรคภัยไข้เจ็บก็พลอยหายไปด้วย จึงนำมาทำกับแม่น้ำ แม่น้ำก็มีชีวิตจิตใจ แม่น้ำก็คือแม่ของเรา ให้ประโยชน์ มีคุณค่าต่อสัตว์ ต่อโลกมากมายเรามีแต่ใช้มีแต่ทำลาย เอาไปล้างทุกสิ่งทุกอย่าง ทำไมเราไม่มีการทดแทนแม่น้ำ นึกถึงบุญคุณของแม่น้ำด้วย เราต้องทำอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อแม่น้ำ เราก็เลยทำพิธีสืบชะตาแม่น้ำ ให้ชาวบ้านหาอุปกรณ์สืบชะตา ทางเหนือเขาใช้ไม้้งาม หรือไม้คำสลิ หรือไม้ค้ำตันโพธิ์แล้วก็มีหน่อกล้วย หน่ออ้อย กล้วยเครือ มะพร้าว ทางเหนือเรียกว่า มะพร้าวเครือ พัก แดง เต้า ของใช้ในครัวเรือนเก็บมาหมด ของอะไรในสวนผล หมดกรากไม้เก็บมาหมดเอามาเข้าพิธีสืบชะตา เขาถือว่าเครื่องอุปโภคบริโภคเหล่านี้ใครเอามาสืบชะตากับตัวเองจะเป็นคนมีอุปโภคบริโภคดี มีทรัพย์สมบัติข้าวของเงินทองบริบูรณ์ สมบูรณ์ เขาก็เลยเก็บเอาของพวกนี้ มาทำให้กับตัวเอง เขาก็เลยเอามาทำให้กับแม่น้ำบ้างเพื่อแม่น้ำจะได้อยู่กับเราไม่เหือดแห้งไม่หายไปจากเรา เราให้ชาวบ้านหามาคนละชิ้นคนละอันในหมู่บ้าน บ้านอื่นบ้านไหนก็ได้ที่อยู่แถบๆ ลุ่มน้ำน่านที่ใช้แม่น้ำอยู่ ให้เขาจัดเป็นขบวนใส่รถแห่มาเข้าพิธี นิมนต์พระผู้ใหญ่มา พระเถระมา นิมนต์พระสงฆ์มาทำพิธี ทำพิธีเสร็จแล้วก็ประกาศมอบแม่น้ำให้ชาวบ้านไปช่วยกันดูแลรักษาอย่าไปทำลายอย่าทิ้งขยะลงไป ในแม่น้ำล้าคลองอย่าทิ้งสารพิษลง อย่าทำลายอย่าตัดต้นไม้ช่วยกันรักษาต้นไม้ ช่วยกันปลูกต้นไม้โดยเฉพาะต้นแม่น้ำ มันก็ได้ผลได้ประโยชน์แล้วก็ได้แนวร่วมดีอันนี้คือพิธีกรรมที่ทำมา

ประชา ภูฐานุวัตร

หลวงพ่อกิ่ง 2 ท่านได้พยายามพูดถึงเรื่องท้องถิ่นแล้ว ขอนิมนต์หลวงพี่ไพศาล ลองมองจากบริบทที่กว้างขึ้นมาหน่อย มองในระดับมหภาคหน่อย

ว่าพุทธศาสนาจะมียุทธศาสตร์ในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้อย่างไรบ้าง

พระไพศาล วิสาโล

ที่จะพูดต่อไปไม่แน่ใจว่าจะเป็นคำตอบหรือเปล่า แต่จะเสนอประเด็นอะไรบางอย่างที่จะพิจารณา คือพูดถึงเรื่องยุทธศาสตร์การเยียวยาธรรมชาติ คงต้องมาดูก่อนว่า อะไรเป็นสาเหตุที่ทำให้ธรรมชาติเป็นแผล อะไรทำให้ธรรมชาติเจ็บป่วยไข้ ในช่วง 10-20 ปีนี้เราเห็นชัดว่าจริงอยู่การเจริญเติบโตของเมือง การขยายตัวของประชากรทำให้ทรัพยากรเสื่อมโทรม แต่ในช่วง 10-20 ปีที่ผ่านมาและที่จะเกิดขึ้นใน 20 ปีข้างหน้าก็เห็นชัดเลยว่าการหลั่งไหลของกระแสทุน โดยเฉพาะการที่มีภาคสมัยใหม่ที่เรียกว่าภาคธุรกิจอุตสาหกรรม ขยายตัวอย่างรวดเร็วมันทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลงมาก

ยกตัวอย่างกรณีแม่น้ำพองเมื่อเร็ว ๆ นี้ เห็นได้ชัดว่า นโยบายรัฐบาลที่พยายามให้เสรีแก่โรงงานทุกอย่าง แม้แต่ให้โรงงานไปตั้งที่ต้นน้ำพองก็ทำได้ แล้วก็ทำให้เกิดน้ำเน่าขึ้นมา หรือกรณีที่ทำให้ดินเสีย ทำให้น้ำเค็มมันแพร่หลาย นี่เป็นผลที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและที่จะเกิดขึ้นต่อไป เช่น การทำโครงการที่เรียกว่าจะกระจายความเจริญสู่ชนบท โดยการไปทำโครงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและทำธุรกิจมากมายที่ภาคอีสาน เพื่อจะเปิดตัวไปสู่อินโดจีน ที่นี่ผลที่ตามมาคือทำให้น้ำขาดแคลน เพราะเวลานี้ขนาดยังไม่ได้ทำอะไรเลย โรงงานมีไม่มากเหมือนที่จะเกิดขึ้นในอนาคตก็ปรากฏว่าน้ำเสีย น้ำขาดแคลนแล้ว แล้วก็ปัญหาเรื่องเขื่อนกักตุนน้ำเห็นชัดเลยว่าจะทำให้เกิดปัญหาอย่างกว้างขวาง การที่จะส่งเสริมโครงการใหญ่ ๆ เช่น การส่งเสริมให้ทำไร่ ยุคาลิปตัสเท่าที่ผ่านมาในอดีตเป็นแสนไร่ ๆ แต่ที่จะเกิดขึ้นอาจจะเป็นล้าน ๆ ไร่ มันก็มีผลทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว เพราะฉะนั้นอนาคตเห็นว่ากระแสทุนเป็นตัวการสำคัญมากที่จะทำลายธรรมชาติ โดยเฉพาะการพยายามที่จะสนับสนุนให้เกิดโครงการขนาดใหญ่ขึ้นมาเพื่อที่จะเสริมภาคธุรกิจหรือภาคอุตสาหกรรมสมัยใหม่ซึ่งหมายถึงการมีโรงงาน การมีโรงแรม การมีโรงผลิตไฟฟ้าขนาดใหญ่หรือเขื่อน หรือว่าการทำ

แปลงขนาดใหญ่(Plantation) ไม่ว่าจะแปลงยุคอาณานิคมขนาดใหญ่ หรืออะไรก็แล้วแต่เพราะฉะนั้นอันนี้คือปัญหา ทีนี้ปัญหาเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นโดดๆ แต่เกิดขึ้นมาจากเหตุหลายประการ

เหตุประการหนึ่งคือ นโยบายรัฐบาลที่พยายามสนับสนุนให้มีการเลี้ยงตัวเองอย่างรวดเร็วในเรื่องของทุน แต่สิ่งที่ลืกลงไปกว่านั้นที่เราควรจะทราบก็คือ การที่ประชาชนทั่วไปก็เป็นตัวหนุนให้เกิดนโยบายและเกิดการหลังไหลอย่างนั้นด้วย ประชาชนเป็นอย่างไรบ้าง ก็เหมือนที่ท่านพระครูว่ามา หันมาสนใจบริโภคนิยมมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อมีสินค้าใหม่ๆ เข้ามา ก็จะเสพมากขึ้น การเสพมากขึ้นก็จะทำให้การขยายตัวในการผลิตมากขึ้น แล้วก็ทำให้การหลังไหลการเติบโตใหญ่ของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมสมัยใหม่ขยายตัวมากขึ้น เช่น ไข้ไฟมากขึ้นก็ต้องสร้างเขื่อนมากขึ้น ไข้ไม่มากขึ้นก็ต้องปลูกยูคาลิปตัสมากขึ้น อันนี้เป็นเรื่องของค่านิยมบริโภคนิยม ซึ่งเกิดมาจากรากฐานของประชาชน ซึ่งอาจจะไม่ใช่ตัวก่อปัญหาโดยตรง บางอย่างก็ทำโดยตรง เช่น การปล่อยน้ำลงในแม่น้ำเจ้าพระยาหรือการปล่อยน้ำลงในคลองผดุงกรุงเกษม ซึ่งเราทุกคนก็มีส่วนต่อสิ่งแวดล้อมโดยตรง แต่การก่อปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยอ้อมคือการบริโภค เพราะเรามีทัศนคติที่เน้นเรื่องการบริโภคมาก อันนี้เป็นเรื่องวิถีชีวิต

เข้าใจว่าตอนเช้าเราพูดถึงทัศนคติของมนุษย์กับธรรมชาติซึ่งเปลี่ยนแปลงไปจากที่ว่าเราเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่เห็นว่าเราแยกจากธรรมชาติ อันนี้ก็มีส่วนทำให้ส่งเสริมให้ภาคอุตสาหกรรมและธุรกิจขยายตัวมากขึ้น ที่สำคัญคืออุดมการณ์สังคมนิยมซึ่งคนทั่วไปเชื่อว่าการพัฒนาแบบนี้ การเปิดตลาดเสรีดี ต้องมีการพัฒนาแบบนี้ แล้วทัศนคตินี้ได้แพร่ระบาดไปสู่ชาวบ้าน นี่คือ 3 ประเด็นที่เกิดกับประชาชน อันที่หนึ่ง คือทัศนคติ อุดมการณ์ทางสังคมนิยมซึ่งหนุนเสริมการพัฒนาสมัยใหม่ สอง คือโลกทัศน์หรือกระบวนทัศน์ที่เห็นมนุษย์แยกจากธรรมชาติซึ่งจะโยงกับประเด็นที่สาม คือวิถีชีวิตและทัศนคติที่เน้นการบริโภคนิยม อันนี้เป็นพื้นฐานที่ชี้ให้เห็นว่าประชาชนเป็นตัวหนุนเสริมให้เกิดกระแสทุนอย่างมหาศาล ทำให้เกิดการระบอบการ

แพร่กระจาย การขยายตัวของธุรกิจอุตสาหกรรมและโครงการใหญ่ๆ ซึ่งมีผลต่อสิ่งแวดล้อม ล้อมชัดเจนมากกว่าอย่างอื่น จริงอยู่ การที่ประชาชนชาวบ้านไปตัดไม้ทำลายป่าเพื่อที่จะทำอะไร อันนี้ก็มีส่วน แต่ไม่ใช่ปัจจัยหลัก จริงอยู่ที่ประชาชนอาศัยอยู่ตามแม่น้ำลำคลองมากขึ้น ก็มีส่วนทำให้แม่น้ำถูกทำลาย แต่นั่นไม่ใช่ปัจจัยหลัก น้ำสารพิษส่วนใหญ่ 90% มาจากโรงงานอุตสาหกรรมที่อยู่ริมแม่น้ำเป็นหลักเกือบ 20,000 โรงงานที่กรุงเทพฯ อันนี้เป็นปัจจัยหลักมากกว่า อยากพูดให้มันเป็นหลักฐานเพื่อจะได้คุยกันง่าย เพราะฉะนั้นมีปัจจัยอยู่ 2 ตัวคือ เรื่องของโรงงานอุตสาหกรรม ธุรกิจสมัยใหม่หรือโครงการหรือตัวทุน และประชาชนที่มีทัศนคติทางการเมืองบริโภคนิยม แล้วก็ส่งเสริมอุตสาหกรรม แล้วทำลายสิ่งแวดล้อมทั้งทางตรงและทางอ้อม

ยุทธศาสตร์ยุทธวิธีอยู่ตรงไหน? มันก็มีอยู่ 2 จุดเท่านั้นเอง อันที่หนึ่งคือต้องมาคิดต้นทุน เช่น ด้านการหลังไหลของกระแสทุนที่เป็นไปอย่างไม่เคารพสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านหรือเสนอทางออกให้ ทางออกนี้อาจจะทำให้การสร้างเขื่อนล้าสมัยไป หันไปหาอุปทานที่ประหยัดต่อสิ่งแวดล้อมมากกว่า อีกตัวหนึ่งคือตัวประชาชน คือการพยายามสร้างทัศนคติใหม่ให้กับประชาชน ทำให้ชาวบ้านเข้าใจสิ่งแวดล้อม ทำให้ชาวบ้านหันมาบริโภคน้อยลง โลกโกรธ หลง น้อยลง หรือว่ามีการประหยัดพลังงานประหยัดทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น ประหยัดน้ำมากขึ้น หรือว่าเห็นว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติมากขึ้น นี่เป็นการกระทำระดับพื้นฐานคือระดับชาวบ้าน ปัญหาคือในแง่ของพุทธจะเอาตรงไหน จะเอายุทธศาสตร์ ยุทธวิธีมามุ่งที่กระแสทุนหรือหาทางออกที่ทำให้กระแสนั้นหรือ โรงงานการผลิตเป็นไปในทางที่เกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อมมากขึ้น หรือว่าหันมาเปลี่ยนแปลงทัศนคติของชาวบ้านที่ผ่านมาในแง่ของชาวพุทธหรือขบวนการชาวพุทธโดยเฉพาะพระได้กระทำทั้ง 2 อย่าง

อันที่ 1 ทำระดับชาวบ้าน การสร้างทัศนคติการสอนชาวบ้าน การจัดให้มีการสืบชะตาแม่น้ำนาน นี่ก็ถือเป็นการสร้างภาพทัศนคติให้เกิดภาพใหม่ว่ามนุษย์กับธรรมชาตินี้พึ่งพาอาศัยกัน หรือการปลูกต้นไม้ก็ทำให้

ชาวบ้านรู้สึกว่ามีคุณค่า มีคุณค่าพอที่จะไปตัดผ้าเหลืองไว้ได้ แต่ในส่วนหนึ่ง พระก็ไปทำงานเหมือนกันในแง่ที่พระไปคัดค้านการขยายตัวของกระแสทุนอย่างพระประจักษ์นี่ก็ทำ ในด้านของการต่อต้านการขยายตัวของแปลงยุคาลิปตัส หรือพระในภาคใต้เข้าไปมีส่วนในการต่อต้านเขื่อนแก่งกรุง บางส่วนก็เข้าไปมีส่วนร่วมในการคัดค้านเขื่อนน้ำโจน มันก็มีอยู่ 2 ประเด็นแต่ว่า สิ่งที่เป็นปัญหาคือยุทธศาสตร์ของขบวนการชาวพุทธ ถ้าใช้คำว่าขบวนการจะเป็น ลักษณะที่ 1 มันเป็นระดับท้องถิ่นมาก สิ่งที่พระประจักษ์ทำหรือสิ่งที่ท่านพระครูทำก็เป็นการทำในระดับท้องถิ่นและการทำระดับท้องถิ่นเป็นการทำแค่ระดับหมู่บ้านเท่านั้นเอง อย่างมากขยับแค่อำเภอที่จะทำถึงระดับจังหวัดมีน้อย ยิ่งทำระดับประเทศนี่หายาก

อันที่ 2 การต่อต้านกระแสของโครงการใหญ่ๆ เช่นการต่อต้านเขื่อนต่อต้านโครงการทำลายสิ่งแวดล้อม การต่อต้านทำในระดับเป็นประเด็นย่อยหลายพื้นที่ต่อต้านเรื่องยุคาลิปตัส แต่ไม่เคยเอานโยบายป่าไม้แห่งชาติมาวิจารณ์ นี่คือการกระทำระดับท้องถิ่นไม่ไปถึงในระดับประเทศ นี่คือสิ่งที่เกิดขึ้น

เรื่องที่ต้องคิดกันคือชาวพุทธจะทำถึงขนาดนั้นหรือเปล่า สิ่งที่เป็นปัญหาคือว่า การพิจารณาถึงยุทธศาสตร์ ยุทธวิธีของครูอาจารย์ชาวพุทธต้องมาคิดว่าตัวเองจะมีบทบาทหรือฐานะไหนในขบวนการสิ่งแวดล้อม ในแง่นี้ระยะสั้นหรืออนาคตที่มองเห็น ชาวพุทธจะเป็นเพียงส่วนย่อยของขบวนการสิ่งแวดล้อมในเมืองไทยเพราะสาเหตุ 2-3 ประการ ข้อที่ 1 ชาวพุทธใช้ขบวนการทางศีลธรรมที่ว่า คุณต้องไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมนะ เพราะการทำลายสิ่งแวดล้อมเป็นการผิดศีลเป็นการผิดธรรมะ เป็นการผิดกฎธรรมชาติ วิธีนี้ไม่สามารถปลุกเร้าคนให้มาตื่นตัวได้ แต่ถ้าเกิดคุณพูดว่าการสร้างเขื่อนนี้ทำให้ป่าถูกทำลาย สัตว์ถูกทำลาย หรือทำให้เกิดปัญหาทางความหลากหลายทางชีวภาพ หรือทำให้เกิดมลภาวะ พูดชัดอย่างนี้ทุกคนจะลุกขึ้นมาด้วยกันกัน

เพราะฉะนั้นนี่เป็นเหตุผลทำให้บอกว่าการที่ชาวพุทธจะเข้ามาเป็น

กระแสหลักในการเหยียดวรรณะชาติในเวลานี้เป็นไปได้ยาก เพราะการใช้ภาษาหรือการใช้ภาษาสมัยใหม่เรียกว่า วาทะกรรมเป็นวาทะกรรมที่คนไม่สัมพันธ์กับชาวบ้านได้ตกลงว่าการทำลายสิ่งแวดล้อม มันเป็นการรอกัตัญญต่อแม่น้ำ เป็นการรอกัตัญญต่อธรรมชาติ ทำได้ในระดับชาวบ้าน แต่ระดับประเทศ วิทยาศาสตร์มันไม่สื่อเลย แต่ถ้าคุณพูดว่าคุณสร้างเขื่อน หรือทำลายสิ่งแวดล้อมมันจะก่อให้เกิดปัญหาเศรษฐกิจถดถอย ปัญหาทรัพยากรชีวภาพ ความหลากหลายทางชีวภาพถูกทำลาย วิธีพูดซัดๆ อย่างนี้จะมีอิทธิพลในการสร้างกระแสมากกว่า เหมือนกับการพูดว่าคุณอย่าไปดื่มเหล้านะเพราะมันผิดศีล มีคนสนใจน้อยแต่ถ้าคุณพูดว่าคุณอย่าดื่มเหล้านะเพราะเหล้าจะทำให้คุณเป็นโรคตับแข็ง เป็นโรคหัวใจ เป็นโรคสมองเสื่อม คนจะฟังกันมากกว่า เพราะฉะนั้นจะเห็นว่ากระแสหลักของขบวนการสิ่งแวดล้อมเป็นกระแสของขบวนการทางโลก Regular developmentalism ไม่ใช่เป็นนิเวศน์วิทยาแบบพุทธ ไม่ใช่เพราะคนมาเกิดความซึมซาบนิเวศน์วิทยาแบบพุทธ แต่เป็นเพราะว่าเห็นว่าการทำลายสิ่งแวดล้อมมันมีผลเสียที่จับต้องได้

เพราะฉะนั้นข้อสรุปก็คือว่า ในสถานะที่เป็นอยู่ ขบวนการชาวพุทธในแง่ของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมคงจะเป็นกระแสรองหรือเป็นส่วนย่อย ฉะนั้นถ้าคิดอย่างนี้ยุทธศาสตร์ ยุทธวิธีของเราคือการพยายามจะเป็นตัวเสริมให้ได้ คือเล่นบทบาทถูกต้อง ถ้าเราพยายามจะเล่นบทบาทตัวนำในระดับกว้าง เราจะไม่เข้าไปเป็นตัวนำ เพราะสิ่งที่เราพูดมันเป็นวิธีการแบบศีลธรรมมันอาจจะไม่สามารถสื่อให้คนได้โดยเฉพาะคนชั้นกลาง ต้องยอมรับว่ากระแสทุนกิติหรือกระแสการบริโภคนิยมกิติ คนชั้นกลางเป็นตัวปัญหาแล้วถ้าจะหยุดต้องไปหยุดที่คนชั้นกลาง แต่ที่นี้สิ่งที่ขบวนการชาวพุทธพยายามสื่อมันไม่สามารถที่จะมีพลังในทางสติปัญญาหรือในทางอารมณ์ให้แก่พวกคนชั้นกลางได้ ไม่สามารถที่จะสื่อ ไม่สามารถที่จะกระตุ้นให้ผู้บริหาร กฟผ. หรือว่าผู้วางแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ ซึมซาบได้ สิ่งที่ขบวนการชาวพุทธหรือพระพยายามพูดในเรื่องของการไม่โลกโกรธหลง การทำตัวให้มีกัตัญญต่อธรรมชาติ จะได้ผลระดับชาวบ้าน แต่ชาวบ้านไม่ใช่ปัจจัยหลักเวลานี้ เว้นแต่ว่าจะมีผู้นำ

หรือขบวนการชาวพุทธจะมีบทบาทได้ต่อเมื่อทำในระดับท้องถิ่นให้ขึ้นมาเป็น กระแสหลักก็ได้

เพราะฉะนั้นจะพยายามเสนอ คือ ขบวนการชาวพุทธจะมีบทบาทได้ต่อเมื่อทำในระดับท้องถิ่น เพราะฉะนั้นอย่าทำเฉพาะท้องถิ่นต้องทำระดับประเทศหรืออย่างน้อยต้องเข้าไปจับในเรื่องนโยบาย ในแง่ของกลุ่มพระสงฆ์ที่พยายามทำก็ยังไม่ประสบความสำเร็จในเรื่องนี้ พระก็ยังทำงานระดับหมู่บ้านของตัวเองนั่นแหละ แล้วพระที่ท่านจะออกไปสนใจในหมู่บ้านอื่นเขตอื่นก็ยังมีน้อยอยู่ ถ้ามีเรื่องเขื่อนแก่งกรุงก็ยังมีแต่พระภาคใต้ อย่างมากก็อาจจะมีพระประจักษ์รูปหนึ่งที่เป็นจับเรื่องเขื่อนภาคใต้ ถ้าจะทำเรื่องภาคเหนือพระภาคใต้อาจไม่มา ถ้าไปทำเรื่องเขื่อนปากมูลพระภาคอีสานทำ พระภาคเหนือภาคใต้อาจจะไม่มาคือลักษณะที่เป็นลักษณะท้องถิ่นนิยมจะมีสูงมาก ในขบวนการชาวพุทธที่ทำเรื่องสิ่งแวดล้อมเฉพาะพระ ตราบใดที่ไม่สามารถยกระดับทำอะไรให้ประสานกันและมีทัศนคติที่มีมิติระดับประเทศได้ จะไม่มีพลังเลย จะมีพลังก็แค่ไปประท้วงโน่นประท้วงนี่ ระดับหมู่บ้านแค่นั้นเอง สิ่งที่ยกย่องจะทำไม่ประสบความสำเร็จ จะเป็นกระแสรองตลอดเวลา พวกที่ทำเป็นกระแสหลักจะเป็นใคร กลายเป็นพวกองค์กรสิ่งแวดล้อมแบบโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ หรือว่ามูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าพวกนี้อาจจะสร้างกระแสหลักได้ หรือมูลนิธิสืบ นาคะเสถียร เพราะว่าใช้คำพูดที่ยกย่องให้จับต้องได้และเล่นระดับนโยบาย ถ้าเกิดว่าชาวพุทธเห็นว่าทำในระดับประเทศไม่ได้ก็ต้องยอมรับว่าเป็นส่วนเสริมเท่านั้นเอง แต่ถ้าไม่เก่งภาษาหรือไม่สามารถจะสื่อให้คนทั่วไปเข้าใจได้ ก็จะทำให้ระดับท้องถิ่น เว้นแต่จะสามารถที่จะสร้างภาษาใหม่ที่สามารถสื่อให้คนทั่วไปได้ ซึ่งอาจารย์ประเวศพยายามทำแต่มันอาจจะยังไม่มีผลมาก

ประชา กุศานวัตร

ที่หลวงพี่พูดในแง่หนึ่งทำให้คิด เพราะขบวนการที่เป็นฝ่ายที่ไม่ได้ใช้ชื่อหรือใช้ชื่อพุทธก็ไม่ไช่ประสบความสำเร็จในเมืองไทย ขบวนการสิ่ง

แวดล้อมที่มีอยู่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาหลักๆ ได้แม้แต่ชนิดเดียว ที่นี้ปัญหาคือเมื่อเข้าที่พูดกันพยายามมองไปถึงฐานของความรู้สมัยนี้ ความคิดแบบพุทธศาสนาจะเข้ามาช่วยแก้ในเรื่องความรู้พื้นฐานของสังคมเราได้อย่างไร อยากให้คุณสนั้ยลองโยงดู

สุณั้ย เศรษฐบุญสร้าง

ผมไม่มีประสบการณ์ในการลงไปทำงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมคงจะไม่สามารถให้แง่การเยียวยาธรรมชาติ จะขอเสนอกรอบความคิดในทางพุทธศาสนาสักชุดหนึ่งเพื่อจะพอเห็นภาพกว้างๆ เพื่อจะใช้เป็นแนวทางในการกำหนดยุทธศาสตร์ในการที่จะเข้าไปเยียวยาธรรมชาติได้

ในพระไตรปิฎกมีสูตรอยู่ 2 สูตร ซึ่งเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันคืออัครัญสูตรกับจักกวัตติวิสูตร ซึ่งผมคิดว่าทั้ง 2 อย่างนี้สามารถเชื่อมโยงกันเข้าจัดเอากรอบความคิดบางอย่างออกได้

สำนักคิดกลุ่มสัญญาประชาคมซึ่งเป็นแนวคิดรากฐานของระบบประชาธิปไตย อาจจะถูกดึงภาวะดั้งเดิมตามธรรมชาติของจิตวิญญาณของลักษณะที่สะอาดสว่าง จิตวิญญาณไม่ค่อยอยากต่ำลงไปติดกับรูป รส กลิ่น เสียง ไปบริโภค เสพในรูปกามคุณ พอจิตเริ่มหยาบลงก็เริ่มมีการเสพกามเริ่มมีครอบครัว เกิดมีสถาบันครอบครัวขึ้นมา ในตอนแรกๆ ความต้องการของมนุษย์ยังมีไม่มาก พอมีไม่มากธรรมชาติที่มีอยู่ก็สามารถจะหล่อเลี้ยงมนุษย์เอาไว้ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบรรยายไว้ว่า

.....มีข้าวสาลีที่เกิดขึ้นเองในที่ที่ไม่ต้องไถ ตอนเย็นสัตว์เหล่านั้นนำเอาข้าวสาลีมาบริโภควันนี้ตอนเย็น ตอนเช้าข้าวสาลีก็เกิดขึ้นมาใหม่ ตอนเข้าไปเก็บมาบริโภค ตอนเย็นก็เกิดขึ้นมาใหม่ ฉะนั้นมีให้กินอย่างสม่ำเสมอ ตอนนี่เริ่มมีสัตว์เกิดขึ้นมา มนุษย์พวกหนึ่งเกิดขึ้นมา เริ่มความเกียจคร้านต้องการบริโภคมากขึ้นก็เกิดฉลาด เกิดคิดขึ้นมาว่า ดูกรท่านผู้เจริญ เรายังข้างลำบากเสียกระไร ต้องไปเก็บเอาข้าวสาลีทั้งเวลาเช้าเย็น สู้เราไปเก็บไว้กินทั้งเย็นเช้าคราวเดียวดีกว่า

นั่นคือการกักตุนผลผลิตส่วนเกินความจำเป็น ที่นี้พอคนหนึ่งเริ่ม คนอื่นก็เลียนแบบ ที่นี้ไม่เก็บเฉพาะเช้าเย็น ก็เก็บไว้กิน 2 วัน คนหนึ่งมาเห็นก็เก็บไว้กิน 4 วัน อีกคนหนึ่งก็เก็บไว้กิน 8 วัน มันก็ขยายมากขึ้นๆ ถ้าเปรียบเทียบถึงคนทุกวันนี้มันไม่ได้เก็บไว้ 8 วัน 10 วัน มันเก็บไว้ชั่วลูก ชั่วหลานชั่วเหลน ไว้เป็นส่วนเกินสำหรับการบริโภค

ที่นี้ท่านก็บรรยายต่อว่าพอมีการกักตุนผลผลิตส่วนเกินมากๆ คุณภาพทางธรรมชาติก็ค่อยๆ หดหายไป ข้าวสาลีที่เคยเก็บตอนเช้า ตอนเย็นก็ไม่งอกแล้วก็เริ่มขาดแคลน ธรรมชาติมันเริ่มถูกทำลาย ถูกเบียดเบียนจากความโลภของมนุษย์ พอความขาดแคลนเกิดขึ้นมา สิ่งที่มนุษย์พยายามคิดค้นที่จะแก้ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็เริ่มเกิดภาวะกรรมสิทธิ์มีเจ้าของเริ่มแย่งกัน แล้วสิ่งที่ทำกันคือเริ่มมีการปักปันแบ่งเขตแดน เริ่มมีสถาบันกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน พอเกิดสถาบันกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินขึ้นมาแล้วปรากฏการณ์ที่ตามมาก็คือเริ่มมีการขโมย เริ่มมีการเบียดเบียนเริ่มจะมีการละเมิดในสถาบันกรรมสิทธิ์แล้วมนุษย์ก็เริ่มคิดที่จะแก้ปัญหาก็คืออีกต่อหนึ่ง เกิดการประดิษฐ์คิดค้นสถาบันการปกครองขึ้นมาในสังคม

ในพระสูตรก็บอกว่าครั้งนั้น พวกสัตว์ที่เป็นผู้ใหญ่มาประชุมกันแล้วปรับทุกข์กันว่า การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้จะปรากฏ การดิเตียนจะปรากฏ การพูดเท็จจะปรากฏ การถือทอนไม้จะปรากฏ การกระทำเหล่านั้นเกิดแล้วในสัตว์ทั้งหลาย อย่างกระนั้นเลยเราจะสมมติให้สัตว์ผู้หนึ่งให้เป็นผู้ว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ ดิเตียนผู้ที่ควรดิเตียนได้โดยชอบ ส่วนพวกเราจะแบ่งข้าวสาลีให้ผู้นั้น ดังนั้นจึงเกิดสถาบันการปกครองขึ้นมาโดยที่ผู้ควบคุมไม่ต้องทำอะไรคอยปกครองดูแลและคอยรับปันส่วนข้าวสาลี ขณะเดียวกันกับคนกลุ่มหนึ่งในสังคมที่เห็นปัญหากลับไปคิดถึงรากฐานที่มาของปัญหาอยู่ตรงไหน ก็พบว่ามันเกิดจากการกระทำ อาณิสงฆิในตั่วมนุษย์เอง ก็คิดวิธีจะชนะอกุศลโดยการไปไถ่บาป แล้วเกิดเป็นวรรณะพราหมณ์ในสถาบันศาสนาขึ้นมาในสังคม ในจกักวัดติสูตรพูดต่อไปว่า ผู้ปกครองรัฐและราชจักรพรรดิ ถ้าวรับฟังสมณพราหมณ์ที่เข้าถึงธรรมและตั้งมั่นอยู่ในจกักวัดติคือ

วัตรอันประเสริฐ แล้วก็เกิดปรากฏการณ์หนึ่งในสังคมถ้าใช้สำนวนมันคือ “จักรแก้ว” จักรแก้วเป็นอำนาจอันเกิดจากธรรมะของผู้ที่มีธรรม จะมีอานุภาพมาก ถ้ามันปรากฏไปที่ไหนแว่นแคว้นหรือประชาชนผู้ปกครองรัฐก็จะมาสาวมิภักดีโดยไม่ต้องใช้กำลังทหารเข้าไปย่ำยีเสนาของข้าศึกได้ จักรแก้วเป็นทิพย์ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มืออยู่อย่างถาวร ขึ้นอยู่กับการประพฤติธรรมของผู้ปกครองรัฐ

พอพระราชจักรพรรดิองค์ใหม่ขึ้นมาปกครองราชย์ ตอนแรกก็ไม่รู้วิธีปฏิบัติจักรวัตรธรรม อยู่ได้ 7 วัน จักรแก้วในแผ่นดินก็อันตรธานหายไปก็เริ่มวิบาก แล้วก็ไปแสวงหา ผู้ทรงธรรมก็แนะนำวิธีปฏิบัติ พอพระราชจักรพรรดิตั้งมั่นอยู่ในธรรม จักรแก้วก็เริ่มปรากฏขึ้นมา บ้านเมืองก็เริ่มร่มเย็นเป็นสุขใหม่ ที่นี้มาถึงพระราชจักรพรรดิองค์ต่อๆ มา ก็เริ่มถอยห่างจากการปฏิบัติธรรม จักรแก้วก็เริ่มหายไป ตอนแรกก็เกิดการดิเตียน

เมื่อคนไม่ตั้งมั่นอยู่ในธรรมก็เกิดการลักขโมย ตอนแรกพระราชจันขโมยได้ก็ถามว่า ทำไมถึงขโมย เขาก็บอกว่าอดอยาก ขาดแคลน พระราชาก็ใช้วิธีพระราชทานทรัพย์ ใช้วิธีการสังคมสงเคราะห์ ขโมยเห็นอย่างนี้ก็คิดว่าวิธีหมูๆ ที่จะได้พระราชทานทรัพย์ ก็ขโมยกันหนัก การแก้ปัญหาโดยวิธีการสังคมสงเคราะห์แทนที่จะทำให้ปัญหาสังคมลด ก็เลยกลับทำให้โจรผู้ร้ายชุกชุมมากขึ้น พระราชาก็เปลี่ยนนโยบายใหม่พอจันโจรได้มากก็ใช้วิธีประหารชีวิต พอประหารชีวิต โจรอื่นๆ ก็ไม่ยอมให้จับง่าย ๆ ก็หิบบาอูฐขึ้นต่อสู ก็เริ่มเกิดสงคราม สังคมก็เดือดร้อนวุ่นวายมากขึ้น อันนี้เป็นกรอบความคิดที่นี้จากพระสูตร 2 พระสูตรที่กล่าวมา ถ้าสกัดเอาความคิดออกมากว้างๆ ผมขออนุญาตเสนอเป็นโมเดลง่าย ๆ แบบวิถีการบริโภค และแบบวิถีการผลิต ในสังคมที่เรียกว่าเป็นโครงสร้างของสังคม มันถูกกำหนดโดยมิติทางด้านจิตวิญญาณของคน ความโลภ ความกำหนดหรือกิเลสตัณหาของผู้คนในสังคม ซึ่งมันจะประกอบเป็นสิ่งที่ผมเรียกว่าโครงสร้างส่วนลึกของสังคม ในทางพุทธศาสนาจะให้ความสำคัญกับมิติเรื่องโครงสร้างส่วนลึกของสังคมแล้วก็มองภาพว่ามันเปรียบเสมือนกับเป็นการต่อสู้อย่างเป็นทางการระหว่างศูรกับเทวะ

คือระหว่างชาตากับพระเจ้า ในยุคไหนถ้าเกิดฝ่ายกองทัพเทวะหรือฝ่ายพระเจ้าเป็นฝ่ายชนะเป็นฝ่ายได้เปรียบ ทำให้ความต้องการส่วนเกินกิเลสตัณหาต่างๆ น้อยลง มันก็จะส่งผลกระทบไปถึงโครงสร้างส่วนกว้างของสังคม ส่งผลไปถึงแบบวิธีการบริโภคของคน ถ้าเกิดคนเขาไม่โลภอย่างที่อัครัตถุสูตรเล่าถึง มันก็ไม่กระทบ ที่นี้โครงสร้างส่วนลึกมันเป็นตัวกำหนดโครงสร้างส่วนล่างที่เป็นแบบพิธีกรรม ความสัมพันธ์ต่อกันในสังคม แล้วแบบวิธีการผลิตและความสัมพันธ์ในการผลิตเป็นตัวไปกำหนดโครงสร้างส่วนบนซึ่งเกี่ยวกับสถาบันการปกครอง การศึกษา ศาสนาต่างๆ อีกทีหนึ่งและโครงสร้างส่วนบนก็จะส่งผลป้อนกลับมามีผลต่อด้านมิติทางด้านจิตวิญญาณของมนุษย์ในโครงสร้างส่วนลึกของสังคม ถ้าเรามองเรื่องอย่างนี้อย่างเป็นระบบ ถ้ามองจากตัวแบบนี้มิติทางด้านจิตวิญญาณก็ไม่ได้อยู่โดดๆ ในสุญญากาศถูกกำหนดโดยปัจจัยจากโครงสร้างส่วนบนของสังคม ถูกกำหนดจากขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณี การศึกษา การปกครอง เพราะฉะนั้นถ้าจะเริ่มตรงจุดไหนของวงจรถือที่ปัจจัยตาที่มันเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ตรงจุดไหนที่เป็นจุดอ่อน ก็คงจะเป็นสิ่งที่เรากำหนดเป็นยุทธศาสตร์ในการแก้ปัญหา

จากนี้จะอธิบายต่อไปได้ว่าปัญหาเรื่องของธรรมชาติที่ถูกทำลายมันไม่ใช่ลอยอยู่อย่างโดดๆ ในสุญญากาศมันจะไปแก้ในส่วนนั้นอย่างเดียวไม่ได้จะไปรณรงค์ในเรื่องของสิ่งแวดล้อม เรื่องอะไรโดยไม่เจาะลึกลงไปโครงสร้างส่วนลึก เปลี่ยนวิธีการบริโภค ความต้องการส่วนเกินให้น้อยลง ถ้าไม่เช่นนั้นก็จะทำไม่ได้ อย่างยกตัวอย่างอันหนึ่งเรื่องของปัญหาของพลังงานถ้าผู้คนในสังคมมีแบบชีวิตในการที่จะต้องบริโภคอย่างนี้กันอยู่ ต้องใช้แอร์ ต้องใช้เครื่องเสียง ต้องใช้อะไรๆ สารพัดอย่าง ต้องบริโภคพลังงานมาก ถ้าเราเป็นผู้กำหนดนโยบายของรัฐจะทำอย่างไร ไม่มีทางเลือกแน่นอน พอเลือกทางไหนก็เจอทางตันทั้งหมด มันเกิดจากอะไร เกิดจากพฤติกรรมบริโภคของคนในสังคมแบบที่เป็นอยู่ ถ้าเราไม่เปลี่ยนตรงจุดนี้ แล้วไปแก้ตรงปลายเหตุในเรื่องของการอนุรักษ์ป่า ไม่ให้ปล่อยมลภาวะ มันก็เป็น

เรื่องยาก เราต้องดูทั้งวงจรทั้งระบบ ปัญหาของสังคมหรือทุกข์ อริยสัจจ์ในความหมายทางพุทธศาสนามันขึ้นอยู่กับตัวแปร 2 ตัว ขึ้นกับความต้องการกับขึ้นกับสิ่งตอบสนองความต้องการ ถ้าเรามีความต้องการมากอยากได้มาก สิ่งตอบสนองความต้องการน้อยปัญหามันมากขึ้นแน่นอน ในทางกลับกัน ถ้าเรามีสิ่งตอบสนองความต้องการมากเพียงพอกับความต้องการ ปัญหาก็ไม่เกิดขึ้นมาให้เราเห็น ทีนี้ปัจจัยด้านของความต้องการขึ้นกับตัวแปรอีก 2 ตัว คือความต้องการส่วนที่เป็นความจำเป็นของชีวิต ในทางพุทธศาสนา ก็ถือว่าปัจจัย 4 ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ในพระวินัย พระพุทธเจ้าได้กำหนดถึงความจำเป็นขั้นต่ำเอาไว้ เช่นอาหาร ภัณฑบาตได้วันละ 1 ครั้ง ห้ามสะสม กักตุน วัตถุดุขิย ธัญญาพิกข ต่างๆ ในนั้นกำหนดไว้หมด ที่อยู่อาศัยก็กำหนดขนาดกุฏิไว้กว้างยาวเท่าไร เครื่องนุ่งห่มก็กำหนดเอาไว้เท่าที่จำเป็นขั้นต่ำ เช่น จีวรเป็นต้น ความต้องการจำเป็นส่วนนี้แปรผันตามจำนวนสัดส่วนของประชากร ถ้ายิ่งประชากรโลกเพิ่มมากขึ้น ความต้องการปัจจัยเหล่านั้นก็เพิ่มมากขึ้น ความต้องการส่วนที่เกินความจำเป็นในชีวิตที่เราขยายมากขึ้น เช่น ถ้าเราต้องการเดินทางจากที่หนึ่งไปที่หนึ่งเราเสียค่ารถเมล์ 3-4 บาท เราไปถึงได้ แต่ถ้าเรามีความต้องการส่วนเกินเพิ่มมากขึ้น ความต้องการความสะดวกสบาย ความรวดเร็ว อาจจะต้องลงทุนอีกประมาณแสนเท่าซื้อรถไปใช้

ยกตัวอย่าง ถ้าเราเอาคนที่มีความรู้มากมายไปอยู่ในเกาะร้างที่ไม่มีทรัพยากรอะไรให้ เขาก็อดตาย ไม่สามารถที่จะสร้างสิ่งตอบสนองความต้องการขึ้นมาได้ ในทางกลับกัน ถ้าเอาคนที่ไม่มีความรู้ในการที่จะใช้ทรัพยากรถึงแม้จะมีทรัพยากรมากมายแต่เขาไม่รู้จักค้นไม่ใ้พบญาพิพันธุ์ไม้ที่จะเอามาบริโภคเป็นอาหารได้ เขาก็ตายได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น 2 ตัวนี้มันสัมพันธ์กัน เหมือนเครื่องหมายคูณ ถ้าตัวใดตัวหนึ่งเป็นศูนย์ อีกข้างหนึ่งก็เป็นศูนย์ด้วย สังคมจะสามารถแก้ปัญหาที่น้อยอยู่รอดเป็นสังคมต่อไปได้ ต้องคำนึงถึงมิติ 4 มิติด้วยกัน

มิติที่หนึ่ง ต้องคำนึงถึงปัจจัยเรื่องของจำนวนประชากรในอนาคต

ระบบสังคมอันไหนที่มีนโยบายเรื่องของประชากรศาสตร์ที่ดี ในการควบคุมประชากร เป็นระบบสังคมที่อยู่รอดไปได้ วิชาการในด้านประชากรศาสตร์อีกหน่อยจะมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ

มิตที่สอง เรื่องของทรัพยากร ทุกวันนี้ร่อยหรอลงมาก เพราะการบริโภคเกินความจำเป็น เป็นตัวผลักดันให้ระบบของสังคมในอนาคตต้องคำนึงถึงเรื่องของการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดมากขึ้น จะต้องมีการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือที่บริโภคพลังงานน้อยกว่านี้ เป็นความจำเป็นที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่ต้องเกิดขึ้นแน่นอน และปัจจัยด้านความรู้ที่จะสามารถทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดไม่เปลืองพลังงานและไม่ทำลายธรรมชาติ ทำให้มีการหมุนเวียนเกิดทรัพยากรขึ้นมาทดแทนใหม่ได้ ความรู้เหล่านั้นยังมีความสำคัญมากขึ้น

มิตที่สาม ก็คือมิตของความต้องการส่วนเกิน ถ้าศึกษาไปในประวัติของสังคมหรือเผ่าพันธุ์ ศึกษาในวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อทางศาสนา มีกลไกบางอย่างที่ทำหน้าที่อยู่ไม่จั้นสังคมนั้นอยู่ไม่ได้ถ้าความต้องการเขามีมากกว่าขีดความสามารถของการแสวงหาสิ่งตอบสนองความต้องการ เพราะฉะนั้นถ้ากลไกของสังคมอันนี้ในโลกปัจจุบันถูกทำลายไป ตั้งแต่ปรากฏการณ์ที่เกิดเมื่อมีการปฏิวัติอุตสาหกรรม การปฏิวัติวิทยาศาสตร์ ในตอนนั้นบทบาทของสถาบันทางศาสนาลดน้อยลง เพราะปรับตัวเข้ากับโครงสร้างส่วนบนที่เปลี่ยนแปลงไม่ทัน ไม่สามารถสื่อ นำคนในสังคมให้เขาหันเข้ามาจนเกิดการเปลี่ยนแปลงในมิติทางด้านจิตวิญญาณได้อย่างมีประสิทธิภาพ คนมันเริ่มลดความสำคัญลง เพราะฉะนั้นกลไกในสังคมส่วนนี้ ก็เริ่มสูญเสียบทบาทความสำคัญของตัวเองไป การฟื้นฟู แสวงหากลไกทางสังคมส่วนนี้จะทำหน้าที่อันนี้อาจจะเป็นการปฏิรูปศาสนา เกิดความคิดความเชื่อในศาสนาใหม่ๆ ขึ้นมา

เป็นที่น่าสังเกตว่า 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมาจะเห็นว่าลัทธิความเชื่อทางศาสนาใหม่เกิดขึ้นมากมาย ยิ่งในประเทศที่มีปัญหาต่างๆ อย่างสหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น ลัทธิต่างๆ ทางศาสนาจะมากขึ้น ผมมีความเชื่อทางด้านวิวัฒนาการว่า

ระบบของสังคมที่สามารถปรับตัวเข้ากับธรรมชาติได้เหมาะสมที่สุด จะได้รับการคัดเลือกให้อยู่รอดต่อไปเพราะฉะนั้นกลไกทำงานอยู่แล้ว ในตัวเรามีการผ่าเหล่ามีคนที่คิดอะไรใหม่ๆ พยายามที่จะแสวงหาแนวทางใหม่ๆ อยู่ตลอดเวลา ถ้าแนวทางใหม่ๆ นั้นสอดคล้องกับทิศทางความเปลี่ยนแปลงสังคมมันก็จะได้รับการคัดเลือกจากธรรมชาติให้เกิดการแพร่ขยายตัวไป ถ้าแนวทางไหนไม่สอดคล้องจะค่อยๆ ถูกกลืนหายไป

มิติที่สี่ ผมคิดว่าเราคงจะต้องมองในภาพรวมโดยเฉพาะจะผลักดันให้พุทธศาสนาเป็นพลังกระแสหลักในการเยียวยาธรรมชาติ พุทธศาสนาจะต้องปรับตัวให้เข้ากับมิติต่างๆ ต้องคำนึงถึงมิติเรื่องของความรู้ เรื่องของเทคโนโลยีที่เหมาะสม เรื่องของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ต้องมีความรู้ครอบคลุมในสิ่งเหล่านี้ไม่อยู่เฉพาะในแวดวงของตัวเองแคบๆ อาจารย์สอนในเรื่องธรรมะของศาสนาที่ยังมีพลังอยู่แค่ระดับหนึ่ง แต่ทั้ง 4 ตัวแปรต้องมองควบคู่กันไป การลดปัญหาโดยการแก้ที่ตัวแปรตัวใดตัวหนึ่งแล้วส่งผลกระทบต่อตัวแปรอีกตัวหนึ่งมันก่อปัญหามากขึ้น ถ้าอย่างนั้นปัญหาก็จะไม่ลดน้อยลง เช่น นโยบายการควบคุมประชากรโดยใช้วิธีการทำแท้ง ในแง่หนึ่งปัญหาลดลง แต่ในแง่หนึ่งมันไปก่อให้เกิดปัญหาอีกด้านหนึ่งแล้วส่งผลกระทบต่อในด้านของมิติส่วนเกินด้านของกิเลสตัณหาต่างๆ ดังนั้นนอกจากจะไม่ได้ผลในระยะยาวการทำหนดยุทธศาสตร์คงจะต้องดูเป็นภาพรวมของตัวแปรทั้ง 4 ด้วย

ประชา ฤๅษานุวัตร

ผมว่ามันก็โหดไปโหดมาระหว่างตอนเข้ากับตอนบ่าย ไม่ได้กับแยกกันระหว่างตัวทฤษฎีกับตัวยุทธศาสตร์เสียทีเดียว ก่อนจะเข้าสู่การอภิปรายทั่วไปจะขอเชิญคุณชู ซึ่งศึกษางานของพระกับสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะ ให้ช่วยมองปัญหาที่จากระดับสากลสักหน่อยดูว่าจะมีมุมใหม่ๆ มองอย่างไรบ้าง

คุณฐาณ แอนเดอร์สัน

ขอขอบคุณมากๆ ไม่ได้เตรียมอะไรมาเพราะคิดว่าจะมาฟัง ที่จริงสิ่งที่สังเกตเมื่อมาถึงเมืองไทย ทำวิจัย 2 เรื่องคือพระพุทธศาสนากับการพัฒนาชนบท ที่วัดป่าดาราภิรมย์ เชียงใหม่ และที่ทำผ่านมาแล้วคือเรื่องพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ธรรมชาติ ส่วนมากลงที่เมืองน่านกับท่านพระครูพิทักษ์นันทคุณและมีโอกาสเดินทางไปอื่นได้คุยกับพระหลายองค์ มันเป็นเรื่องที่น่าคิดและสำคัญมาก คนไทยเดี๋ยวนี้นิยมประเทศที่เจริญแล้วประเทศตะวันตกมากเกินไป อยากได้เทคโนโลยี พัดลม ตู้เย็น รถยนต์ทุกอย่างที่พระครูพูดถึงแล้ว แต่ไม่ได้มองไปเพื่อศึกษาว่าประเทศอเมริกามีปัญหาอะไรที่เกิดขึ้น ที่เจริญเร็วเกินไป ที่นิยมเทคโนโลยีมากเกินไป

ที่มาเมืองไทย เพื่อศึกษาว่าคนไทยใช้วัฒนธรรมของคนไทยเองเพื่อแก้ปัญหาแบบนี้ได้อย่างไร สิ่งที่สังเกตเห็นคือต้องใช้ศาสนาพุทธเพื่อแก้ปัญหาแบบนี้ นี่เป็นวิธีแก้ปัญหาของคนไทยเอง อันนี้ก็แตกต่างกันกับอเมริกาหลายอย่าง คนไทยส่วนมากเป็นคนพุทธนับถือพุทธมากกว่า 90 % ที่อเมริกา ศาสนาทุกศาสนาในโลก ส่วนมากเป็นคริสต์ ที่จริงไม่ใช่คริสต์ มีหลายนิกาย แล้วก็ยังมีพุทธ มีอิสลาม มีฮินดู มียิว มีทุกศาสนา การใช้ศาสนาแก้ปัญหาทางสังคมที่อเมริกานั้นยาก แต่ที่เมืองไทย พระจะมีโอกาสใช้ได้ ที่นี้จะพูดถึงเรื่องศาสนาพุทธ ถ้าจะใช้ศาสนาพุทธ ถ้าจะใช้ประเพณีวัฒนธรรมเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจ

ปีที่ผ่านมามีโอกาสได้อยู่ในหมู่บ้านที่เมืองน่านได้คุยกับชาวบ้าน เพราะอยากรู้ว่า ชาวบ้านมีความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติเหมือนกัน มีความคิดเกี่ยวกับพระที่ใช้พุทธศาสนาเพื่อแก้ปัญหาแบบนี้ สังเกตเห็นว่า มีเรื่องที่ไม่เคยได้ยินจากการเสวนาแบบนี้ ชาวบ้านก็มีประสบการณ์มาก การสัมมนาแบบนี้ ทำไมไม่มีชาวบ้านมาพูดด้วยเพราะที่จริงชาวบ้านมีประสบการณ์มาก เขารู้ปัญหา มีชาวบ้านอยู่คนหนึ่ง คนน่านที่เคยถามว่าอาจารย์มีความคิดว่าปัญหาเรื่องท่าสายป้าที่เมืองไทยเกิดขึ้นมาจากไหน ดิฉันเริ่มพูดถึงบริษัทที่ตัดไม้เริ่มพูดถึงหลายๆ เรื่อง คนนั้นเขาบอกว่าไม่ใช่ ที่จริงเรื่องที่

ใหญ่ที่สุดคือว่าชาวบ้านเองต้องหากิน ที่ดินไม่พอ ต้องตัดไร่ ดินจนไม่เห็นด้วยทั้งหมดเพราะว่าต้องโทษบริษัทที่ตัดไม้ด้วย ชาวบ้านรู้ว่า ตัวเองแก้ปัญหาแบบนี้ได้ ถ้ามีคนช่วยแก้ปัญหาเศรษฐกิจ อันนี้เห็นว่ามีพระหลาย ๆ องค์ กำลังใช้พุทธเพื่อช่วยแก้ปัญหาเศรษฐกิจ ให้ทำงานแบบที่เหมาะสมไม่ใช่ว่าต้องเน้นเทคโนโลยี การพัฒนาไม่ใช่การซื้อตู้เย็น และต้องคิดถึงการเมืองด้วย การเมืองคือว่า สัมพันธะระหว่างคนหลาย ๆ ฝ่ายให้หลายฝ่ายพยายามเข้าแก้ปัญหาเหล่านี้

ยกตัวอย่างของท่านพระครูที่เล่าให้ฟังเมื่อกี้ว่า เมื่อทำพิธีสืบชะตาแม่น้ำน่าน เชิญหลายฝ่ายเข้าร่วมกันเพื่อไม่มีปัญหาในอนาคตเพราะว่าทุกฝ่ายมีพวก NGO มีพวกข้าราชการ มีพวกครู มีพระใหญ่ มีพระน้อย มีชาวบ้าน ชาวบ้านสำคัญที่สุดที่เข้าร่วม แล้วก็มีการด้วย ส่วนมากทำกิจกรรมแบบนี้เขาไม่ค่อยเชิญทหารเข้าร่วม แต่ที่จริงถ้าให้ทหารเข้าร่วมในอนาคตคิดว่าการใช้กำลังทหารที่ทำอยู่จะลดลง

เมื่อ 2 ปีที่แล้วมีการสัมมนาที่ภาคเหนือเรื่องเกี่ยวกับชาวเขากับการอนุรักษ์ธรรมชาติ ชาวเขาก็ใช้ประเพณีวัฒนธรรมเพื่ออนุรักษ์ป่าไม่ได้ มีหลายคนที่ภาคเหนือที่จะโทษ ชาวเขามากกว่าทำลายป่า แต่ที่จริงถ้ามองวัฒนธรรมของชาวเขาเองในอดีตก็รักษาป่าได้ แต่ตอนนี้ที่ดินไม่พอ แล้วก็เริ่มทำลาย ท่านพระครูมนัสสน์พิทักษ์ที่จังหวัดพะเยาไปด้วย ท่านก็พูดว่าเป็นห่วงเรื่องบวชตันไม่ว่าจะเป็นแพชั่นมากเกินไปไม่มีผลต่อไป เพราะว่าวันก่อนสัมมนานี้ผู้ว่าของเชียงใหม่ออกไปบวชตันอย่างที่ถนนจากเชียงใหม่ไปสารภีทุกต้น ออกทีวีเป็นข่าวใหญ่แต่ที่จริงทั่วไปถ้าคุยกับคนที่เชียงใหม่ไม่ค่อยสนใจเท่าไร มองแค่ “นารักดี” แค่นี้ มันเป็นแพชั่นมากเกินไปขนาดผู้ว่ายังต้องการให้คนเห็นว่าท่านกำลังช่วยอนุรักษ์ธรรมชาติ แต่จะมีผลหรือเปล่าอันนี้น่าวิถก

อีกข้อคือว่าช่วงเช้าเราพูดถึงความคิดในศาสนาพุทธ ปรัชญาของศาสนาพุทธ อันนี้ต้องเข้าใจว่าใช้ศาสนาเพื่ออนุรักษ์ธรรมชาติ ต้องมองการปฏิบัติด้วย ที่นี้ ไม่ใช่เฉพาะพระ แต่จะรวมชาวบ้านอยู่ด้วย ถ้าชาวบ้าน

ไม่เข้าใจ ชาวบ้านเข้าใจศาสนาไม่เหมือนพระ มันต้องคิดถึงความเชื่อมี ชาวบ้านบอกว่าใช้พุทธศาสนาเพื่ออนุรักษ์ป่าก็ดี แต่ไม่พอถ้าไม่มีความเชื่อมี ช่วยด้วย ป่าจะหายแล้วต้องเข้าใจว่าชาวบ้านมีความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติเอง ชาวบ้านเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ยังไง อันนี้พูดถึง ศาสนาพุทธ พูดถึงมนุษย์แล้วก็ต้องเน้นอีกว่าชาวบ้านเองเข้าใจเรื่องนี้ยังไง เข้าใจบทบาทของพระยังไง เห็นพระออกไปทำกิจกรรมแบบนี้ช่วยอนุรักษ์ป่า เล่นการเมืองบ้าง เล่นเศรษฐกิจบ้าง ชาวบ้านคิดยังไง ยังเคารพเหมือนเดิม หรือเปล่า อันนี้แล้วแต่แต่ละรูป เรื่องสุดท้ายคือว่าถ้ามองพุทธศาสนาเพื่อแก้ปัญหาแบบนี้เรากำลังคิดว่าชาวบ้านและคนทั่วไปมองบทบาทพระยังไง แล้วก็คิดถึงศาสนาอื่นด้วย เพราะของไทยไม่ใช่ศาสนาพุทธ 100% แล้วก็ยังมีเพื่อนบ้านที่อาจจะไม่นับถือพุทธ อย่างชาวกะเหรี่ยง ชาวกะเหรี่ยง ส่วนมากนับถือคริสต์ แล้วก็มองว่าคนไทยกำลังใช้พุทธศาสนาเพื่ออนุรักษ์ป่า แต่เข้าเขตกะเหรี่ยงเพื่อตัดป่าไม้ เขาไม่เข้าใจว่า ทำไมคนไทยถึงใช้พุทธ ศาสนาเพื่อช่วยชาวพุทธ แต่ไม่เคยใช้เพื่อชาวกะเหรี่ยงที่นับถือคริสต์

ประชา ภูฐานุวัตร

ทีนี้เราจะตะล่อมประเด็นอย่างไรเพื่อให้นำไปสู่ประเด็นที่เราต้องการ หลวงพี่ไพศาลถึงไว้ก่อนที่จะจบ ท่านบอกว่าท่านไม่เชื่อว่าศาสนาพุทธจะเป็นพลังหลักในการเหยียดวรรณะชาติได้ คุณสุนัยบอกว่ามันจะมีปัจจัย 3-4 อย่าง ถ้าจะเป็นพลังหลักได้ แล้วคุณชูได้เห็นภายในรายละเอียดที่พระสงฆ์ไปทำในชนบทว่ามันมีพลวัตของมันอย่างไรบ้าง ผมขอเชิญอาจารย์เสนอให้ช่วยสานประเด็นตั้งแต่เช้า จะได้คุยกันได้ลงรูป

ศ.เสนต์ จามริก

ผมอยากจะเรียนคุณชูว่า ที่สังเกตว่าไม่มีชาวบ้านมาเลยนั้น ความจริงเราได้รับกวนเวลาชาวบ้านมาหลาย ๆ เรื่อง บังเอิญในเรื่องนี้ไม่ใช่เพียงเรื่องพุทธศาสนา เรื่องต้นไม้ เป็นเพียงตัวอย่างเข้ามาประกอบ แต่ว่า

หัวใจสำคัญที่เราต้องการคือว่าพุทธศาสนาได้ให้ความรู้อะไร ให้การเรียนรู้อะไร เมื่อเข้ามาผมไม่คิดว่าเวทีนี้จะพูดได้ภายในครึ่งสองครึ่งเลยตั้งใจว่าจะจัดเป็นชุดต่อไป จนกระทั่งไปถึงจุดที่สามารถจะศึกษาได้ในแวดวงคนส่วนใหญ่ ทีนี้เรามาถกในแวดวงของท่านผู้รู้ทั้งหลาย ในภาคเช้าเราก็ได้ประเด็นเยอะ

ประเด็นเริ่มจากที่อาจารย์สุวรรณได้พูดขึ้นมาว่า จุดเปลี่ยนของการเปลี่ยนแปลงโลกในช่วง 400 ปี หลังฟื้นฟูศิลปวิทยาการ การปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ การปฏิวัติทางอุตสาหกรรมได้เปลี่ยนระบบความคิดของเรา ระบบความคิดที่ใช้ชีวิตคนเราเป็นตัวที่มีการดำรงชีวิตที่แยกคนออกจากธรรมชาติ แล้วสิ่งเหล่านี้ก็ได้รับการแทรกด้วยพลังของเศรษฐกิจ การเมือง มาสู่โลกที่สามเมื่อเป็นอย่างนี้เราก็มีประเด็นถกกันว่าในขณะนี้ สังคมส่วนใหญ่กำลังอยู่ในสภาวะของความรู้ที่ผิด คือ ความรู้ที่พูดว่า คนแยกจากธรรมชาตินั้นผิด แล้วก็พยายามหาในพุทธศาสนาที่เราคิดว่าจะให้ความรู้ขึ้นมาแทนที่ได้ เพื่อที่จะให้เป็นส่วนที่กำหนดการกระทำของเรา เป็นการกระทำไปในทางที่ถูกต้อง อันนี้เป็นประเด็นที่เราพูดตลอดตั้งแต่เช้า ก็คงจะสรุปตรงนี้ แล้วก็อยากจะสานต่อ ผมตั้งคำถามไว้ก่อนที่จะจบในภาคเช้าว่า ทั้งหมดที่เราพูดแล้วก็ขมวดได้คำถามสองข้อว่าถ้าเราจะมีความหวังในพุทธศาสนาในสภาพที่ว่าความรู้ที่เราเป็นผู้ผลิตผลผลิต พุทธศาสนาจะต้องตอบคำถามสองอย่าง ซึ่งเป็นเรื่องที่ทำหาย

ประการที่หนึ่ง พุทธศาสนาคงจะไม่สามารถพอใจอยู่ในตัวความดี ความงามที่พุทธศาสนามีอยู่ในตัวอยู่แล้ว แต่ว่าคงต้องสามารถอธิบายปรากฏการณ์ของโลกที่เป็นอยู่ ปรากฏการณ์ของปัญหาที่เป็นอยู่ ปรากฏการณ์ของความรู้ที่ผิดผลาด ผมว่าพุทธศาสนาต้องอธิบายได้ เป็นประเด็นที่หวังว่าในภายนี้จะได้สานต่อ แต่ทีนี้เผอิญมันไม่ไปสานต่อเรื่องนี้แต่ผมคิดว่าผมจะพยายามสานสิ่งที่ได้รับฟังมาช่วงบ่าย

คำถามที่สอง ที่ทำหายพุทธศาสนาคือว่า เมื่อสามารถอธิบายได้ว่าปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่นั้นเป็นเพราะอะไร พุทธศาสนาจะต้องสามารถให้ทางเลือกกว่าถ้าความรู้ที่เป็นอยู่นั้นผิด ความรู้ที่ถูกในคติของพุทธศาสนานั้นคือ

อะไร ส่วนที่พูดถึงเรื่องบวชต้นไม้ เรื่องอะไรต่างๆ หรือ ที่เราพูดถึงว่าปัญหา
 บริโภคนิยมก็ดี หรือว่าการเผยแพร่ของทุนนิยมก็ดี อันนี้ผมเข้าใจว่า เป็น
 เพียงผลที่เกิดจากเหตุ เพราะเหตุว่าเกิดจากความคิดว่ามันต้องเป็นอย่างนั้น
 อย่างนี้ จะต้องให้เศรษฐกิจมันโตอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วถ้าเศรษฐกิจโตได้
 อุตสาหกรรมต้องโต อุตสาหกรรมจะโตได้ก็ต่อเมื่อสามารถใช้ทรัพยากรทั้ง
 คนและธรรมชาติ เอาคนมาเป็นแรงงานให้ถูกจะได้ต้นทุนถูก เอาธรรมชาติ
 เป็นวัตถุดิบ จะได้วัตถุดิบถูกๆ เพื่อจะได้กำไรมากๆ กำไรมากก็คือตัววัด
 การเติบโตทางเศรษฐกิจ อันนี้คือความคิดที่ในพุทธศาสนาเรียกว่าอวิชชา
 เพราะฉะนั้นในการแก้ปัญหาเรื่องบริโภคนิยมเราพูดว่าต้องแก้เรื่องอวิชชา
 คงจะไม่บอกว่า อย่าบริโภคมากนัก เมื่อเข้าพูดว่าอันนี้เป็นเพียงทำตามคำ
 สอน แต่ผมคิดว่าหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนาคงจะต้องมีความรู้ที่อยู่
 เบื้องหลัง ที่ไม่ใช่พื้นฐาน เราลองมาพูดกันว่า ความรู้อันนี้คืออะไร

ผมคิดว่าเมื่อเข้าเราจบตรงนี้แล้วผมก็ตั้งคำถามขึ้นผมอยากจะถามต่อว่า
 ถ้าเป็นอย่างนั้นเราพูดความรู้ๆ เราไม่เคยถามเลยว่าความรู้เรื่องอะไรกัน
 ความรู้เรื่องป่าหรือเปล้า ความรู้เรื่องน้ำหรือเปล้า ความรู้เรื่องคนหรือเปล้า
 มันคงไม่ใช่ ความรู้นี้แยกได้ พูดได้เยาะเย้ยไปหมด แล้วเราคงจะหา
 ประเด็นที่เป็นแกนกลางของความรู้ให้ได้ ผมขอเสนอว่าความรู้ที่เรากำลังพูด
 ถึงนี้ ความรู้ที่คุณชูพูด คือความรู้ที่เกี่ยวกับสัมพันธภาพ ความสัมพันธ์
 ระหว่างเรากับเพื่อนมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ผม
 ว่าเป็นแกนสำคัญที่สุด ในขณะที่เดียวกันสัมพันธภาพนี้ มันอยู่คงที่ไม่ได้
 ปัญหามันเกิดขึ้นเพราะว่าสังคมโลกนี้มันต้องเปลี่ยนแปลง ไปอันนี้คือกฎอนิจจัง
 ผมว่าแนวคิดทางพุทธศาสนา มันให้พลังในเชิงการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลง
 ความเป็นอนิจจัง สัมพันธภาพระหว่างเรากับเขา ระหว่างคนกับธรรมชาติ
 ผมว่าอันนี้เป็นหัวใจสำคัญของพุทธศาสนา แล้วก็ถ้าดูในจุดนี้แล้วความรู้
 ตรงนี้เป็นความรู้ที่เราเรียกว่าความรู้ที่เอาภาพรวมมาแยกเป็นรัฐศาสตร์
 เศรษฐศาสตร์ ผมว่ามีแขน มีขา มีมือ แต่สิ่งหนึ่งที่ผมอยากยกตัวอย่างคือ
 คำว่าสถานภาพก็คือว่าพยายามจะหาว่าพุทธศาสนาให้สิ่งที่เป็นองค์รวมอยู่ที่

ตรงไหน อยากให้ช่วยกันคิดค้นด้วย เราคิดค้นตรงนี้ได้ เราสามารถจะแจกแจงความรู้ที่เป็นส่วนปลีกย่อยไม่ว่าจะเป็นเรื่องป่า ไม่ว่าจะเป็นเรื่องจะปกครองกันยังไง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องจะปรุงอาหารยังไง เพราะว่าเรื่องต่างๆ เหล่านี้เป็นเรื่องที่พวกตะวันตกสอนให้เราแบบนี้มันผิด มันแยกส่วนตลอดเวลา ผมว่าศาสนาพุทธให้ตรงนี้ และเมื่อพุทธศาสนาให้ตรงนี้ ผมคิดว่าพวกเราที่เป็นชาวพุทธ ยังไม่เคยหยิบยกเอาสาระของพุทธศาสนาตรงนี้มาถกปัญหาอย่างแท้จริง นี่เป็นประเด็นที่หนึ่ง คือต้องตั้งคำถามต่อว่า ความรู้ในเรื่องอะไร ความรู้คืออะไร ผมขอเสนอไว้ก่อนว่า ความรู้ คือเรื่องของสัมพันธ์ภาพ โดยที่ต้องคำนึงถึงว่าสัมพันธ์ภาพนี้ ต้องอยู่ภายใต้กฎของการเปลี่ยนแปลง ปัญหาที่เกิดขึ้นคือว่าการเปลี่ยนแปลงนี้จะทำให้สัมพันธ์ภาพต้องปรับอย่างไร เช่น ประชากรเพิ่มขึ้นแน่นอนว่า ความสัมพันธ์ที่มีอยู่ก็ต้องเปลี่ยนแปลงไป การจัดสรรทรัพยากรต้องเปลี่ยนไป แต่ว่าการเปลี่ยนแปลงที่พุทธศาสนากำลังเผชิญ มันหนักยิ่งกว่าการเปลี่ยนแปลงโดยธรรมชาติ แต่มันกำลังเผชิญการเปลี่ยนจากการแหกอิทธิพลจากกระแสหลักของกระแสความรู้ ตรงนี้ต่างหากที่พุทธศาสนาไม่สามารถจะพอใจเพียงตั้งคำถามในชีวิตของคน แต่คงต้องมาถกกับกระแสหลักอันนี้ด้วย

ที่ผมพูดมานี้เป็นประเด็นที่ผมพยายามรวบรวม ผมว่าปัญหาพวกนี้เป็นปัญหาที่ต้องถกอย่างเข้มข้น และเจาะลึกพอสมควร

ปัญหาที่สอง เมื่อจับได้ว่าความรู้คืออะไร ขณะที่พุทธศาสนากำลังเผชิญกับปัญหาหลักที่ทำหาย คำถามต่อไปคือว่า พุทธศาสนาสอนให้เรียนรู้อย่างไร ตรงนี้อีกเช่นเดียวกัน เรียนรู้อย่างไรก็เข้าไปที่ระบบการศึกษา การศึกษาเราก็ถูกถามว่าแล้วระบบการศึกษาทุกวันนี้สอนให้เราเรียนๆ เขียนหนังสือ เรียนก็เรียนเพื่อออกไปหางานทำ แล้วงานทำก็คืออุตสาหกรรมกับธุรกิจ เดี่ยวนี้ระบบการศึกษาไทยจะวางหลักสูตรอย่างไร จะผลิวิศวกรสักกี่คนขึ้นอยู่กับการลงทุนของคนจากไต้หวัน เกาหลี ญี่ปุ่น รวมทั้งสหรัฐอเมริกา เราเอาความต้องการของตลาดงานเป็นตัวตั้ง ไม่ได้คำนึงถึงคนเลย เพราะฉะนั้นผมคิดว่าพุทธศาสนาต้องเอาคนเป็นตัวตั้งในระบบการศึกษา

หมายความว่าคนที่อยู่ในสภาพแวดล้อมแบบนี้จะต้องให้เขาอยู่ในสภาพแวดล้อม เพื่อให้เขารักธรรมชาติ เพื่อให้เขารู้ว่าเขากับธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งเดียวกัน ที่ท่านโกวิทได้พูดถึงเมื่อเช้านี้ ในประเด็นที่เจาะในเรื่องพุทธศาสนาที่สำคัญมาก แม้แต่เราเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ท่านโกวิทก็ได้ทักไว้ว่า แม้ว่าเราคิดว่าเราเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เราก็คอาจจะทำลายธรรมชาติก็ได้ แต่ถ้าเราคิดว่าเรากับธรรมชาติเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งเดียวกัน มันก็ต้องเกิดการรักตัวเอง เมื่อรักตัวเองแล้วก็ต้องรักธรรมชาติ ผมว่าเป็นประเด็นที่ค่อนข้างละเอียดอ่อน เสียดยายที่ไม่ได้สานต่อ เพราะเป็นเรื่องที่สำคัญเมื่อเป็นอย่างนี้แล้ว ผมมาคิดถึงระบบการศึกษา ก็มีความรู้สึกว่าการตั้งคำถามกับระบบการศึกษาที่ฝึกทักษะตลอด เวลาทำโน่นทำนี่เพื่อไปรับจ้าง เป็นทักษะที่ขาดฐานกระบวนการทางจิต คุณเรียนไปซิ เดียวนี้กระบวนการทางจิตไม่สนใจเลยใครจะยังไ้ก็ช่างขอให้มึมือมือเพื่อไปทำงานเป็นต้น ผมเลยนั่งคิดว่าถ้าเป็นอย่างนี้ คำว่า “เรียนรู้อย่างไร” นี้ ศาสนาพุทธน่าจะมึลลิตธิเสนอ กล่าวคือว่านอกเหนือไปจากการรู้ในทักษะซึ่งเราปฏิเสหไม่ไ้ เมื่อโลกเปลี่ยนแปลงเราปฏิเสหไม่ไ้ เทคโนโลยีก้าวหน้าขึ้นชีวิตสลับซับซ้อนมากขึ้น เราต้องมีทักษะเพิ่มขึ้น แต่ว่าทั้งหมดนี้ทำให้ผมคิดว่าในเมื่อสังคมไทยมีสมบัติทางปัญญา ระบบการศึกษาก็เป็นระบบที่สามารถประสานระหว่งการฝึกกระบวนการทางจิตกับการเรียนรู้เรื่องทักษะนี้คือคำตอบว่าน่าจะเรียนรู้อย่างไร ผมเพียงเสนอประเด็นให้สานตั้งแต่เข้า ปัญหาที่ท่านพระคุณเจ้าได้พูดถึงแนวทางปฏิบัติในเรื่องของการรักษาทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ผมคิดว่าอันนี้เป็นประสบการณ์ในสถานการณ์ต่าง ๆ เพราะว่าเรื่องป่าเรื่องน้ำก็เป็นสถานการณ์โดยตรงในสถานการณ์อีกเยอะที่เป็นองค์รวม แต่ถ้าหากว่ามันมากเกินไปเหมือนเรื่องบวชต้นไม้ คนไม่เห็นความสำคัญ แต่ถ้าเราทำให้การบวชต้นไม้เป็นการบวชที่อยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจ นั่นคือความรู้ ความสัมพันธ์เป็นเหตุ แต่ความรู้อันนี้มันคงไม่บอกว่เองต้องรักต้นไม้ คงไม่ใช้อย่างนั้น หรือว่าเองต้องรักนะ ไม่อย่างนั้นจะไม่มีฝน จะไม่มีน้ำกิน มันคงไม่ไ้ได้อยู่แค่นั้น มันคงต้องอาศัยการฝึกกระบวนการทางจิตให้เห็น ตรงนี้ที่ผมคิดว่าสิ่งที่ท่าน

โกวิทพูดถึง Myth อันที่เราเข้าใจว่าเป็นไสยศาสตร์ มันเป็นบางสิ่งบางอย่างที่เป็นความรู้ แม้แต่คำว่าประเพณี ผมประทับใจที่ท่านโกวิทพูดเมื่อเข้าซึ่งตรงกับที่คุณพูดว่า ศาสนาพุทธคงจะไม่สามารถดำรงคงอยู่ได้ ถ้าไม่เรียนรู้การอยู่ร่วมกับความเชื่ออื่น ๆ ที่มีความหลากหลาย เพราะว่าเป็นประเด็นที่สำคัญอันหนึ่ง คือการสมมุติว่าพุทธศาสนาอาจจะให้แนวทางแต่ไม่ใช่อำนาจนิยมที่เราถือว่าเป็นศาสนาเดียว ความเชื่อเดียวที่จะตอบปัญหาได้ อย่างน้อยศาสนาพุทธให้แนวทางบางสิ่งบางอย่างที่บอกว่าความรู้คืออะไรจะเรียนรู้อย่างไร ในเรื่องของความสัมพันธ์ ผมขอเสนอตรงกันว่า ถ้าเราจะจับตรงนี้ได้ผมคิดว่าถ้าเราจะพูดถึงนโยบายเศรษฐกิจ นโยบายอื่นๆ ผมคิดว่าสิ่งเหล่านี้มันตามมา แต่ถ้าจับตรงๆ ไม่ได้ เราไปจับจุดแต่ละเรื่อง เรื่องการศึกษา เรื่องเศรษฐกิจ เรื่องป่า เรื่องน้ำ ผมคิดว่าความรู้จะกระจายออกแล้วเราไม่สามารถจะยึดอะไรมันเป็นสรณะในเรื่องการเรียนรู้ได้

พระไพศาล วิสาโล

ถ้าอาตมาเข้าใจอาจารย์เสนห์ถูก อาจารย์ชี้ให้เห็นความสำคัญของการที่ต้องมีความรู้ อาจารย์พูดถึงความสำคัญที่พุทธศาสนาจะให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ทีนี้อาตมาเห็นว่าจะพูดเช่นนี้ได้ก็ต่อเมื่อเห็นว่าความรู้ที่มีอยู่เวลานี้มันไม่พอ มันไม่แน่ใจ คือว่าเวลานี้มันมีความรู้แบบใหม่ขึ้นมาที่ท้าทายความรู้แบบเก่า เป็นความรู้ที่ก้าวหน้าพอสมควร ซึ่งความรู้ในเชิงนิเวศน์วิทยาแบบใหม่นี้ ปัญหาคือความรู้แบบนี้ที่กำลังเกิดขึ้นมาแบบใหม่ มันไม่สามารถจะให้คำตอบได้ หรือถึงเห็นว่าพุทธศาสนาเท่านั้นที่จะให้คำตอบได้ จุดแข็งของพุทธศาสนาไม่ควรอยู่ตรงนี้ เพราะว่าจุดทางวิทยาศาสตร์กระบวนทรรศน์แบบใหม่ มันมีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นแล้วสามารถจะตอบสนองได้ ไม่มากก็น้อย โดยเฉพาะความคิดแบบนิเวศน์วิทยาเชิงลึก (Deep Ecology)

แต่อาตมาเห็นว่าการให้ความรู้อย่างเดียวไม่พอในแง่พุทธศาสนา เพราะว่ามันต้องเกี่ยวกับเรื่องคุณค่าด้วย ความรู้กับคุณค่าต้องไปด้วยกัน

คนที่มีความรู้มากมาย แต่ทำไมทำอะไร เพราะคุณค่าไม่มี คุณค่าเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีประสบการณ์กับธรรมชาติจริง ๆ เช่นเรารู้ว่าธรรมชาติมีคุณค่า เรารู้ว่าธรรมชาติมีประโยชน์ แต่คุณค่าจะไม่เกิดเลย ถ้าเราไม่ได้ไปสัมผัสไปชิม ชับกับมัน แม้ว่าจะเดินทางอ้อม รวมทั้งทำกรรมฐานด้วย เกิดซึมซาบและเปลี่ยนแปลงเชิงคุณค่า อาตมาว่าตรงนี้สำคัญมากกว่า คือ ตัวคุณค่าในความรู้เพราะขณะที่ในความรู้เราอาจจะเล่าเรียนกันมาได้พอสมควร เพราะบางอย่างความรู้แบบใหม่ในเรื่องมนุษย์กับธรรมชาติยังต้องอาศัยวิทยาศาสตร์ซึ่งเมื่อศาสนาทำไม่ได้ พุทธศาสนาน่าจะให้ตัวคุณค่านั้นมากกว่า และตัวคุณค่าจะอยู่ได้ ก็ต่อเมื่อไปทำปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติโดยตรง จนกระทั่งเกิดสิ่งที่เรียกว่าความสุข ตรงนี้เจ้าคุณเทพ พยายามเน้นว่าการให้ความรู้มันช่วยไม่ได้มาก แต่การที่คนไม่ได้รับความสุขจากการที่สัมผัสกับธรรมชาติเท่ากับคนไม่ประสบความสำเร็จกับธรรมชาติ เขาไม่เปลี่ยน ไม่เกิดการปฏิบัติ อาตมาว่าตรงนี้ต่างหากที่เป็นตัวสำคัญ

ศ.เสนต์ จามริก

คือเรากำลังพูดถึงว่า สิ่งที่เราเรียกว่าความรู้มันมีความแตกต่างกันระหว่างความรู้ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ในช่วง 400 ปีที่ผ่านมา มันมีความรู้ที่ลบด้วยคุณค่า ผมกำลังพูดว่าอันนี้มันไม่ใช่ความรู้ที่สมบูรณ์ เรากำลังถกกันว่าความรู้คืออะไร ความรู้ที่บอกว่าเป็นทักษะโดยไม่มีคุณค่านั้นเป็นความรู้แบบตะวันตก แต่ช่วง 300-400 ปีที่ผ่านมาเราบอกว่าโดยแท้จริงในศาสนาได้เสนอความหมายที่แท้จริงของความรู้ที่เป็นทักษะด้วย เป็นความเข้าใจด้วย เพราะฉะนั้นผมไม่พูดถึงคุณค่าของมัน ถือว่ามันอยู่ในเนื้อหา

เพราะฉะนั้นในขณะนี้ที่อิทธิพลสำคัญ โดยเฉพาะวิชาเศรษฐศาสตร์ ที่ทำนองหลายได้ยื่นได้ฟังจากสำนักเศรษฐศาสตร์สำนักต่าง ๆ รวมทั้งสภาพัฒนา วิชาการนี้ต้องเป็นศาสตร์ เป็นกลาง มีคุณค่า อันนี้เป็นกระบวนการความรู้อีกแบบหนึ่งที่ศาสนาพุทธปฏิเสธ ศาสนาพุทธพยายามเสนอความรู้อีก

แบบหนึ่ง ข้อนี้ไม่ต้องเถียงกันเลย มันเป็นเรื่องเดียวกันอยู่แล้ว แม้แต่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ของตะวันตก ผมพยายามพูดเมื่อเช้านี้แล้ว แม้แต่คำ่วิทยาศาสตร์เองก็กำลังถูกตั้งคำถาม มีนักวิทยาศาสตร์ในยุคหลังๆ ช่วง 20-30 ปี บอกว่าเวลาที่ผมเป็นนักวิทยาศาสตร์จะทดลองอะไรสักอย่างในหลอดแก้ว ความรู้แบบนั้นบอกว่า ในหลอดแก้วกับผมมันคนละเรื่อง ผมเป็นผู้กระทำ หลอดแก้วเป็นผู้ถูกกระทำมันคนละเรื่อง เพราะฉะนั้นความรู้ตรงนี้ไม่เกี่ยวกับคุณค่าของผม แต่ตอนหลังนี้บอกว่าทั้งตัวนักวิทยาศาสตร์ ทั้งสิ่งที่ทดลอง คือสิ่งเดียวกัน เพราะถึงที่สุดแล้ว การจะมองประเด็นปัญหามันจะเป็นยังไง มันอยู่ที่ทัศนะ มโนทัศน์ กระบวนทัศน์ของนักวิทยาศาสตร์ เพราะฉะนั้นความรู้ที่หลงพี่วาก็กำลังถูกปฏิเสธเช่นเดียวกัน และผมกำลังเสนอว่าความรู้ที่แท้จริงศาสนาพุทธเรียนเสนอเรื่องนี้มานานแล้ว นานก่อนการค้นพบทฤษฎีที่ก่อให้เกิดการปฏิเสธความรู้ดั้งเดิม เพราะฉะนั้นประเด็น “คุณค่า” นี้เกือบจะไม่ต้องเถียงกันด้วยซ้ำ ที่จริงเราเป็นชาวพุทธด้วยกัน เวลาพูดถึงความรู้มันก็ต้องหมายถึงคุณค่าอยู่ในตัวมันเองอยู่แล้ว โดยไม่ต้องมาย้ำ แต่ถ้าหากหลงพี่มาบอกว่าพูดความรู้อย่างเดียวไม่พอ ผมว่าทำให้ชักงงว่าเราชักจะพูดคนละเรื่องเดียวกันหรือเปล่า ผมคิดว่าผมพูดเรื่องเดียวกันนั่นแหละ แต่ผมคิดว่ามันรวมอยู่โดยไม่ต้องพูดซ้ำกันอีก

ประชา ทศานุวัตร

ผมฟังมาทั้งหมด ก็เข้าใจครึ่งเดียว ผมอยากจะเสนอนิดเดียวว่า เรามีความรู้หรือการรับรู้ หรือธรรมชาติของการรับรู้ที่ไม่เท่ากัน ในสังคมที่มันเกิดยุ่งเพราะธรรมชาติของการรับรู้ไม่เท่ากัน เพราะฉะนั้นเมื่อเราทำความรู้ให้มันเกิดขึ้น มันมีระดับ ถ้าเราทำในระดับเดียวกัน คนอย่างเราที่มานั่งฟังนี้จะรู้เหมือนกันหมด แต่อีกระดับไม่รู้ เพราะฉะนั้นเราจะทำยังไงให้ทุกระดับสื่อรับได้ โดยจัดความรู้ให้เป็นแบบลักษณะไป หรือธรรมชาตินิสัย หรือในห้องถิ่นแต่ละอย่าง การรับรู้แต่ละท้องถิ่นไม่เหมือนกัน รสนิยมด้วย ตัวรสนิยมจะเป็นตัวกำหนดการรับรู้ จะปฏิเสธหรือจะรับการรับรู้ด้วย ผมพูดนี้

เป็นความเห็นส่วนตัว ไม่ใช่ถูกต้องเสมอไป เพราะฉะนั้นเราจะให้ความรู้ในสังคม ผมเลยเป็นห่วงว่า พอได้ความรู้ขึ้นมาแล้วความรู้นั้นมันจะรับได้เมื่อไร เพราะ ฉะนั้นมีความจำเป็นใหม่ที่จะให้ความรู้ของเราแยกกระต๊อบเพื่อรสนิยมของผู้รับรู้ เพื่อจะเป็นประโยชน์ในสังคมนี้โดยส่วนใหญ่

ขออธิบายอีกนิดว่า เจตนารมณ์ที่เราจัดวันนี้คือ ผมคิดว่าเราตีบทพุทธศาสนาไม่แตก เสร็จแล้วเรามาพูดเพื่อว่าก่อนจะเผยแพร่ สื่อสารคิดว่าเราต้องตีบทให้ชัดเจนพอสมควร ในขณะที่ก็ต้องพูดตามที่เข้าใจ คือที่อาจารย์พูด ผมเห็นด้วยทุกอย่าง ผมไม่เถียง แต่ประเด็นคือว่าเราอยากจะเผยแพร่ทุกระดับ มันเป็นการเผยแพร่ในกระแสที่ค่อนข้างผิดตลอดเวลา เราพยายามตีตรงนี้ให้มันชัดเจน แล้วอย่างที่เรียนแล้วว่าคงไม่ได้จบในการสัมมนาครั้งนี้ แต่เราคงต้องเอามากรอง วิเคราะห์ แล้วก็ว่าต่อไปอีกเพื่อจะให้มันมีความชัดเจนมากขึ้น ๆ ผมยอมรับว่าเป็นเรื่องยาก เรื่องซับซ้อน

ถ้าผมเข้าใจไม่ผิด สิ่งที่อาจารย์เสนอให้พยายามให้เราคิด ช่วยกันคิดให้ชัด หมายความว่าพุทธศาสนาแก้ปัญหาอย่างไร ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับเพื่อนมนุษย์ มนุษย์กับตัวเองด้วย มีความสัมพันธ์กันอย่างไร ในเรื่องนี้พุทธศาสนาตอบอย่างไร นี่คือประเด็นที่เราอยากพูดให้ชัด แล้วอีกชั้นหนึ่งก็คือว่าถ้าตอบอย่างนี้มีความหมายอย่างไร ในการจัดระเบียบสังคมใหม่ เชิญอาจารย์โกวิท

อ.โกวิท เขมาบัณฑิต

ผมอยากจะเพิ่มเติมตรงความรู้ที่เป็นประสบการณ์เล็กน้อย ปกติผมไม่ค่อยสนใจงานเคลื่อนไหวในสังคมสักก็มาน้อยเลย แต่ก็อยู่ในแวดวงที่ต้องรับทราบอยู่ด้วยเหมือนกัน ผมรับทราบข่าวฆาตกรรมหรือการประท้วงหรือการปฏิวัติ เหมือนเป็นข่าวลือ มันเป็นไปได้ทีเดียวว่าข่าวการทำให้แม่น้ำเสียกิติ การที่โรงงานปล่อยสารอะไรลงไปเกิดเน่าเสีย หรือการโค่นทำลายป่าหรือสังหารชีวิตเพื่อนมนุษย์อะไรนี้ เราอาจจะรับทราบหรือคนส่วนใหญ่รับทราบเป็นเพียงข่าวลือ

ครั้งหนึ่งผมเคยไปสัมมนาที่เยอรมัน ครั้งนั้นเองที่ผมได้เรียนรู้ถึงความผิดพลาดอย่างมากในการรับรู้ของตนเอง เพราะบังเอิญผมไปนั่งอยู่แถวหน้าสุดแล้วสตรีหญิงผิวดำจากแอฟริกา เขาเล่าถึงทารุณกรรมที่รัฐบาลผิวขาวได้กระทำต่อประชาชนผิวดำ เอารถแทรกเตอร์มาไถต้นไม้ ซึ่งชาวบ้านใช้เป็นที่พักหลบร้อน ใต้อาคาร เคา ในขณะที่เธอเล่าไปผมเห็นหยาดน้ำตาหยดลงมา ผมรู้สึกที่ผมรับทราบในทีวีอีกแบบหนึ่ง เพราะฉะนั้นสื่อสารต่างๆ คอร์ปชั่นผมมากเลย ผมไม่เคยรู้สึกอะไรตามนั้นเลย ผมเชื่อว่าหลายคนดูอย่างนั้น ดูข่าวการฆาตกรรมแทบทุกวัน จนกลายเป็นอะไรบางอย่างซึ่งไม่เห็นเกี่ยวข้องกับฉัน ครั้งนั้นผมเรียนรู้ว่าเราพลาดแล้ว

ที่นี้โยงมาถึงท่านอาจารย์เสน่ห์พุด โดยหลักพุทธศาสนาผมไม่อาจเรียกตัวเองเป็นชาวพุทธเต็มๆ แต่ก็รับทราบหลักการที่จะกำกับความหมายของการรับรู้หรือความรู้ ศัพท์แรกคือสัญญา ตัวท้ายคือญา แปลว่ารู้ ตัวที่สองคือวิญญาณซึ่งแปลว่ารู้เหมือนกัน อีกตัวหนึ่งคือปัญญา ญาเหมือนกันรู้เหมือนกัน แต่ท่านไม่ให้คำนิยามที่ผิดแปลกแตกต่างกัน เมื่อสัญญาทำหน้าที่นั้นมันทำหน้าที่จำอารมณ์เท่านั้น ไม่สามารถแทงตลอดที่ใจรับได้ ฉะนั้นถ้าคนใช้สัญญานำหน้าก็ไม่อาจรู้ถึงใจที่รับอารมณ์นั้นๆ แต่รู้อารมณ์ได้ ตอนที่เป็วิญญาณนั้นเป็นพลังของจินตนาการ จำอารมณ์ได้รู้ไตรลักษณ์ แต่มรรคไม่เกิด เหมือนกับคิดออก คิดเรื่องไตรลักษณ์ คิดออกแต่มรรคไม่เกิด ส่วนปัญญานั้นจำอารมณ์ได้แทงตลอดสภาวะและเกิดองค์มรรคคือมันจะก้าวไปข้างหน้าในส่วนนี้

ผมอยากให้เราสำนึกถึงพุทธศาสนา อย่างน้อยเราเป็นหนี้บุญคุณมหายาน ที่ศาสนาพุทธเราอยู่ได้เพราะมันซึมซับ และเข้าสอดคล้องกับในความคิดของคนในท้องถิ่นที่ผมเสนอเรียนท่านอาจารย์ก็หมายถึงเหตุนี้

พระประจักษ์ คุุสุตวิสุต

อาตมาเคยพูดแล้วว่า ใครว่าสติปัญญาไม่ดีแล้วกระแสนจิตกระแสนใจที่รับรู้เหมือน ๆ กันไม่ได้ พูดถึงเรามองต้นไม้ในดงทุกต้นมันเดี๋ยก็ดี ตรงก็ดี คดก็ดี

ทำหน้าที่เหมือนกัน แต่ว่ามันเหลื่อมล้ำต่ำสูงกันมันก็เป็นเผ่าพันธุ์หนึ่งที่สติปัญญาหรือกรรมเวรสร้างไว้ ที่เราเห็นกันอยู่ทุกต้นทุกคนก็เข้าใจกันอยู่ เพราะฉะนั้นเราจุดรูปเทียนขึ้นมา จะให้เหมือนกันไม่ได้เพราะสติปัญญาต่างกัน

ประชา กุศานวัธ

คงจะสังเกตุว่ามีช่องว่างทางภาษามาก แม้แต่ในวงของพวกเราเอง ช่องว่างภาษามหาศาลเลย ผมเคยเดินรถตุ๊กตุ๊กกับหลวงพ่อกับแล้วก็พูดถึงชีวิตกับ ไบไม้อันเดียวกันคืออยู่ในปายกไบไม้อันเดียวกันนี่มีชีวิต เรา คือทุกคนที่อยู่ที่นี่นั้นเข้าใจหมดแล้ว ก็ตอบคำถามของอาจารย์ว่ามนุษย์กับธรรมชาติมันอยู่ตรงไหน อยู่ตรงนี้เป็นอันเดียวกัน ความสัมพันธ์แบบนี้ แต่พอผมพูดในที่อภิปรายแบบนี้ พูดเป็นตลกๆ เวลาพูดออกมามันเสียกันยาก

เจษฎ์ เจริญโท

ผมเจษฎ์ เจริญโท จากมูลนิธิโลกสีเขียว เมื่อกี้ก็ได้ยินเหมือนเป็น วิวาทะย่อยๆ ระหว่างพระไพศาลกับอาจารย์เสนอห์ ผมคิดว่าคือความขัดแย้งระหว่างความรู้หรือการศึกษาแบบตะวันตกที่มุ่งอย่างที่อาจารย์ไพศาลพูดว่า มุ่งศึกษาภาวะวิสัยอย่างนิเวศวิทยา อะไรต่างๆ เราก็รู้ถ้าเราเรียนรู้แบบ เขาบอกเล่า รู้จากการถ่ายทอดมา แต่ความรู้อีกแบบหนึ่งคือความรู้แบบ ตะวันตกนั้นเป็นอวิชา ซึ่งมันจะไม่ถูกต้องมันจะผิดพลาดอยู่ตลอด หรือว่า อย่างเช่นเศรษฐศาสตร์บอกว่าตอนนี้ผิดแล้วที่มี Free Goods เขาถือว่า ธรรมชาติมี Free Goods มาตั้งแต่โบราณโบราณแล้ว ผมก็เคยยุให้พัฒนา อย่างใหญ่ แต่ตอนนี้ก็ต้องเปลี่ยนใจแล้ว การพัฒนานี้รู้สึกว่าจะพาไปสู่ ความหายนะแทนที่จะสร้างความอุดมสมบูรณ์ที่แท้จริง แสดงว่านี่คือความ ผิดพลาดของความรู้ ความรับรู้ที่เป็นแบบภาวะวิสัย แต่ความรู้ของพระ พุทธเจ้านั้น ผมว่ามันเปรียบเทียบกันได้ยาก ที่เกิดจากปัญญาส่องถึง ไม่ใช่ คำบอกเล่า ไม่ใช่การรับรู้ด้วยอายตนะภายนอกซึ่งมันหลอกลวงเราอยู่ได้ตลอด ผมมาศึกษาศาสนาตอนหลังแล้วผมก็มองกลับไปก็ความรู้ที่ผมเคยเรียนมา

จนจบมหาวิทยาลัย รู้สึกว่าอายตนเองมันหลอกเรามากทีเดียว หลายๆ อย่าง โดยความคิดของผมเรารู้ผิดมาตลอด เพราะว่าเราไม่ได้ใช้ปัญญาเลย เราใช้สมอง มันต่างกัน ผมว่าหลวงพ่อบริยายเรื่องปัญญาถูกต้องทีเดียว

อ.โกวิท เชนานันตะ

ในหัวข้อของเราที่ว่าพุทธศาสนากับการเหยียดวรรณะชาติที่จริงแล้ว เป็นภาระของมนุษยชาติทั้งหมด มันไม่ใช่ชาวพุทธเท่านั้น แม้ว่าเราจะซุฐงของพุทธศาสนาก็ตาม เราคิดภายใต้ร่มเงาการชี้นำของพระพุทธเจ้าก็ตาม สิ่งหนึ่งก็คือเราพยายามจะค้นหาว่าอะไรคือรูปลักษณ์ของพุทธศาสนา เป็นภาระกิจที่หนักหนา ราวกับถ้าเราค้นไม่พบวันนี้เราจะทำอะไรไม่ได้ มันมีข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์อันดูยุกเวทานตะ อิทธิพลคำสอนของพระพุทธเจ้าลงหลักในอินเดีย คลุกเคล้าอินเดียแยกไม่ออกแล้วทุกวันนี้ ถ้าเราเดินทางไป ตะวันตก อเมริกา หรือยุโรปอาจจะแปลกใจก็ได้ถ้าเจอสามีคนหนึ่งอธิบายเรื่องอนาคตเพราะว่ามันเกิดการผสมผสานอย่างเป็นเอกภาพไปแล้ว ซึ่งผมไม่แน่ใจว่ามันดีหรือไม่ดี มันอาจจะส่งผลดีก็ได้ ดังนั้นเราจะค้นหารูปลักษณ์ของพุทธศาสนาเป็นชิ้นเป็นอันแทบไม่ได้ บางทีเราต้องเจาะเข้าไปสู่มิติที่ลึกเท่านั้น เป็นเรื่องปัจเจกเท่านั้นจึงจะต่างกัน และในสิ่งที่จับมือกันคือประสานกัน แสวงหาความร่วมมือ ผมคิดว่าเราคงต้องรวมขอมมาก เราต้องไม่ค้นหาคุณค่าเฉพาะพุทธศาสนาเท่านั้น ที่น่าแปลกใจก็คือมีแม่ชีของคริสเตียนบางที่ทำงานสอนวิปัสณา เธออย่างง อย่ายตกใจเลย โดยส่วนตัวผมเองคิดว่าเป็นสิ่งที่ดีมาก เพราะว่าของจริงนั้นมันจะอยู่ในมือก็ได้ ถ้าสิ่งนั้นถูกสื่อไปถึงเมื่อมนุษย์เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นไม่ว่าเขาจะเปลี่ยนแปลงภายใต้ลัทธิความเชื่อใด โดยข้อเท็จจริงแล้วคือเขาได้เปลี่ยนแล้ว ถ้าการเปลี่ยนดีขึ้น โลกก็จะดีขึ้น

ผู้เข้าร่วมเสวนา

ผมขอเสริมครับ ความเคลื่อนไหวทางปัญญาความคิด ในช่วง 10-15

ปีที่ผ่านมานี้ ผมคิดว่ามันเป็นปรากฏการณ์ที่น่าประหลาด เท่าที่ผมได้ฟังหลายท่านได้ให้สติในทางหลัก ทางอภิธรรม ที่เป็นชาวพุทธซึ่งต้องมีจิตวิญญาณในเรื่องของอภิธรรมนี้ ในแง่ของ 10-15 ปีที่ผ่านมา สภามัน พุทธไทยค่อนข้างจะลิดรอนหลักอภิธรรมเยอะเยาะ ไปทะเลาะกับกลุ่มโน้น ทะเลาะกับนิกายนี้อยู่ตลอดเวลา ถึงขนาดที่ว่าศาสนาอื่นเอาศัพท์ไปใช้ก็ไม่ได้ เป็นต้น ผมได้ตามสิ่งเหล่านี้ด้วยความระมัดระวังมาก แต่ว่าอย่างน้อยที่สุด จิตวิญญาณในเรื่องของความเป็นอยู่เบื้องต้นที่น่าจะเป็นหลักการแรกที่เรารู้ อันนี้คือความรู้แรกในระดับแรกที่เราจะพูดถึง อยากจะให้ข้อมูลนิดหนึ่ง คือว่า ไม่ใช่ว่าคนจะต้องจิตวิญญาณไม่เท่ากันผมว่าไม่ใช่ เผอิญการรับรู้ข้อมูลไม่เหมือนกัน ผมอยากจะพูดข้อมูลที่ผมได้รับรู้จากการอ่าน พระไพศาลได้แปลเรื่องจุดเปลี่ยนของศตวรรษ ซึ่งจะพูดได้ดีกว่าผม แล้วก็มีส่วนอื่นๆ ออกมา ก็เห็นได้ชัดเจนว่ามีการจัดของทางศาสตร์ความรู้ พูดภาษาคอมพิวเตอร์คือ ฮาร์ดแวร์ กับ ซอฟต์แวร์ เวลานี้ทางฝ่ายฮาร์ดแวร์เป็นฝ่ายนักวิทยาศาสตร์พวกฟิสิกส์ เริ่มทอดมือเข้ามาหาทางตะวันออกเยอะ เริ่มชี้ให้เห็นว่าการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ทางกายภาพได้ชี้ให้เห็นความละม้ายคล้ายคลึงกับการค้นพบในปรัชญาศาสนาของตะวันออก ไม่ว่าจะเป็นพุทธ ไม่ว่าจะเป็นเซ็น ไม่ว่าจะเป็นเต๋า ในหนังสือเรื่องเต๋าแห่งฟิสิกส์พูดชัดเจน เพราะฉะนั้นจะเห็นความละม้ายคล้ายคลึง อ่านแล้วผมเอาไปคิดต่ออีกว่ามันคงไม่ใช่เพียงความละม้ายคล้ายคลึง ผมคิดอย่างนั้น ไม่ใช่เรื่องที่จะมาเปรียบเทียบ แต่นัยของมัน การที่มีเต๋ามีพุทธ มีอะไรก็ตาม มันเป็นอัจฉริยะของมนุษย์ที่ได้สร้างปรัชญาสร้างศาสนาขึ้นมาในสภาวะที่แตกต่าง หลากหลายในเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ที่ไม่เหมือนกันก็เกิดความหลากหลาย แต่จริงๆ แล้ว ผมคิดว่าปัญญาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันคือการรู้ ด้วยเหตุนี้ ลักษณะที่ความละม้ายคล้ายคลึงกัน ผมอ่านแล้วผมมีความประทับใจ เลยคิดว่าเมื่อทางฮาร์ดแวร์ได้ทอดมือเข้ามาอย่างนี้แล้ว ทางตะวันออกผมว่าน่าจะลองคิดว่า ถ้าเป็นอย่างนั้นเราจะสามารถที่จะมองในบางแง่มุมที่ผมพูดเริ่มต้นในวันนี้ ผมไม่ได้พูดเรื่องพุทธ ถือว่าเป็นการเรียนรู้ที่บังเอิญมาอยู่ใน

แวดวงของพุทธอย่างนี้ เป็นต้น แต่มันหมายความว่าเราคงต้องให้ความเคารพกับนิภายของความเชื่ออื่นด้วย ผมคิดว่าพุทธถ้าจะมีสิ่งที่ประทับใจผมคือหลักอภิธรรม ใครประกาศเป็นพุทธแล้วไม่มีหลักอภิธรรมผมถือว่ารับไม่ได้ เพราะฉะนั้นในแง่ที่ผมคิดว่าทำไมเราไม่คิดทะลุในเรื่องพุทธเพื่อจะไปสานกับธรรม เพราะความจริงแล้วผมมองดูว่าความรู้จริงๆ แล้วมันเป็นเอกภาพ ความรู้จากศาสนา เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ อะไรก็ตามแต่ที่จริงมันมีเอกภาพ เพราะถ้าเรามองดูคนกับธรรมชาติมันมีเอกภาพ ผมก็เลยมองว่าเมื่อทางวิทยาศาสตร์ทางธรรมชาติออกมาขนาดนี้แล้วเป็นหนังสือที่ออกมา 10 ปีแล้วยังไม่เคยได้รับการสนองตอบจากฝ่ายตะวันออก ตรงนี้เป็นประเด็นของผมที่ในส่วนตัวของผมคิดว่าถ้าเราตีบทให้แตกเราสามารถที่จะให้ความชัดเจนที่จะสามารถสานให้เห็นถึงความรู้ที่เป็นเอกภาพไม่ว่าจะเป็นตะวันตก ตะวันออก ไม่ว่าจะเป็นคริสต์ เป็นพุทธ เช่น หรืออะไรก็ตาม ถ้าเป็นอย่างนั้นแล้วผมว่าโลกจะมีความสมานฉันท์มากขึ้นในแง่นี้ หลักอภิธรรมก็จะขยายตัว ถ้าเราเป็นเอกภาพ

ในทำนองเดียวกันถ้าเราเห็นเอกภาพของดินน้ำลมไฟ ถ้าเรามองเป็นเอกภาพ ดินก็หยาบ น้ำก็หยาบ เขาก็หยาบ ผมเชื่อว่าไม่มีทางที่จะมีอภิธรรม ฉกฉวยเอาทั้งนั้น อย่างกรุงเทพฯ จะเห็นว่าแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเอกภาพกับแหล่งน้ำบนภูเขา ผมคิดว่าคนกรุงเทพฯ จะเคารพ การคิดสร้างเขื่อนแต่ละครั้งจะคิดมากขึ้น อันนี้คือตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม แต่คนกรุงเทพฯ ทุกวันนี้ถือว่าฉันมีอำนาจทางเศรษฐกิจ ฉันอยากให้สร้างเขื่อน น้ำจะมาจากไหนก็ตาม มันไม่มีความเคารพ แต่ถ้ารู้เอกภาพนี้ผมคิดว่า ผมเป็นคนให้ความสำคัญกับความรู้ ความรู้อันนี้มันจะเกิดความเคารพในตัวของมันโดยไม่ต้องมาสอนว่าควรเคารพธรรมชาติ ผมว่ามันต้องแยกแยะความแตกต่างระหว่างคนเคารพธรรมชาติเพราะถูกสั่งให้เคารพกับการเคารพโดยความรู้ ผมว่าแตกต่างกัน ประเด็นผมอยู่ตรงนี้เท่านั้นนะ เพราะฉะนั้นถ้ามีจุดร่วมมองเห็นประเด็นนี้ร่วมกันแล้วผมว่าอันนี้เป็นจุดตั้งต้นที่จะขุดค้นต่อไปว่าศาสนาพุทธหรือศาสนาอื่นๆ ในทางตะวันออกให้อะไรกับเราตรงนี้เป็นประเด็นที่เราพูดกันตั้งแต่เช้าวันนี้

ประชา กุสุมุตัส

มีคนบอกว่าเราจะนำเข้าไปสู่การพูดที่เป็นปรัชญามากขึ้น ผมว่าคงหลีกเลี่ยงไม่ได้ น้องที่เชิญผมมาบอกมาให้พยายามให้เป็นรูปธรรมออกมา ผมก็นึกถึงที่ผมเคยประชุมแล้วรูปธรรมก็คือ วางแผนการทำงาน ที่นี้มันไม่ใช่ มันอยู่ที่ว่าต้องคิดให้ชัดประเด็นพื้นฐานต่างๆ ผมคิดว่าคนที่มาร่วมคงไม่หวังอย่างอื่น คงหวังร่วมๆ กันจะได้มีความคาดหวังไม่ต่างกันด้วย

เฉชา สัจสีป้า

ผมสนใจหัวข้อตั้งแต่เข้าจนป้าย หัวข้อเริ่มต้นที่แนวคิดปรัชญาที่ว่าด้วยพุทธศาสนาและธรรมชาติ และตอนป้ายเป็นเรื่องของการประสานยุทธวิธี ก่อนอื่นผมไม่ค่อยเข้าใจ ถ้าผมเข้าใจไม่ผิด สิ่งที่อาจารย์เสนอและอาจารย์ศพยายามตั้งหัวข้อโดยเฉพาะเกี่ยวกับพุทธศาสนาแล้วเนียไม่ใช่เพราะเราต้องการย้ำหรือจับผิดแค่กระบวนการทัศน์ของพุทธเท่านั้น ผมเองก็เข้าใจอย่างนั้น แต่ว่าเราเองแม้ว่าจะเข้าใจอย่างนั้น แต่ว่าโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ก็ตามเรามากจะเน้นย้ำแต่พุทธ ผมเลยตั้งคำถามที่ผมสนใจว่า ในฐานะที่เป็นคนรุ่นใหม่ เราคงต้องตระหนักตลอดเวลาว่าองค์ความรู้ใหม่หรือกระบวนการทัศน์สมัยใหม่จะไม่ได้ติดอยู่ที่จิตวิญญาณของศาสนาใดศาสนาหนึ่งอีกต่อไป ผมติดใจนิดนึงตรงที่ หลวงพี่ไพศาลได้บอกว่า ความรู้แผนใหม่ เช่นนิเวศวิทยาเชิงลึกหรือ Deep Ecology มันใช้ไม่ได้ใช้ใหม่ ถึงต้องเอาพุทธขึ้นมา ฟังดูราวกับว่ากำลังแยกความรู้พุทธศาสนา วิญญาณของศาสนาออกจากนิเวศวิทยาเชิงลึกซึ่งเป็นแนวใหม่ ตรงนี้โยงกับที่ผมพูดอย่างไร โยงในแง่ที่ว่าอันมนุษย์อย่างผมต่อไปจะต้องก้าวข้ามพรมแดน คือผมเองก็ถูกสั่งสอนมาอย่างนั้น แต่ผมคิดว่ามันไม่เพียงแค่นั้น มันจะต้องก้าวข้ามพรมแดนไปจิตวิญญาณด้วยเพื่อที่จะหยั่งลงไปให้พบว่านั่นคือฐานในการที่มนุษย์จะต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์ข้างหน้า ในแง่นี้หมายความว่าไ้ หมายความว่าความรู้แผนใหม่ในอนาคตไม่ว่าจะเป็นนิเวศวิทยาเชิงลึก ที่จะเผชิญหน้ากับปัญหาวิกฤตการณ์ก็จะต้องรวมเอาพุทธ เต๋า หรือว่าคริสต์ มุสลิม เข้าไปด้วย นี่คือการประเด็นแรกของผม

ประเด็นที่ 2 ผมต้องกราบขอเอียงกับอาจารย์เสน่ห์ อาจารย์พูดถึงความรู้สึก ซึ่งบังเอิญผมได้มีโอกาสทำรายงานชิ้นเล็กๆ ชิ้นหนึ่งในการวิพากษ์คาปรั้า ผมพบว่าแม้คาปรั้าจะเห็นว่าทฤษฎีสัมพันธภาพ ทฤษฎีควอนตัม ก้าวเข้าไปถึงจุดซึ่งเรามาต้านกันกับพราหมณ์หรือเต๋าก็ตาม แต่ผมพบว่ามันเป็นความต้านที่ต่าง นั่นคือคล้ายกับว่ามันมาถึงจุดที่พบความจริงว่า ไม่มีการแบ่งแยกอีกต่อไปแล้ว แต่ต่างตรงที่ว่าวิทยาศาสตร์ยังมองทุกสิ่งในเชิงตรรกะ มองคว้ามันเป็นการเผชิญกันด้วยดวงจิต ไม่มีทางอยู่ด้วยกัน แต่สำหรับภูมิปัญญาตะวันออกแล้วไม่ใช่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเต๋า ผมคิดว่าไม่ได้มองอย่างนั้น มองว่า ก. และ ไม่ก. อยู่ด้วยกันหมายความว่าใบไม้ที่แห้งและใบไม้ที่เกิดใหม่ไม่ได้แยกออกจากกัน ใบไม้ที่เพิ่งผลิบและใบไม้ที่แห้งเหี่ยวลงแล้วไม่ได้แยกกัน ตรงนั้นสำหรับผมแล้วคงบอกว่าพื้นฐานหรือรากฐานแล้วมันไม่ใช่ตรรกะแต่มันเป็นการหลอมรวมเชิงสุนทรีย์ ซึ่งกลับไปเป็นเรื่องสุนทรีย์ภาพของอาจารย์โกวิทเมื่อเช้า ตรงนี้อาจารย์พูดถึงเรื่องคุณค่า ท่านหลวงพิไพศาลบอกว่าคุณค่าจะเข้าใจไม่ได้ถ้าไม่ได้ไปสัมผัสกับธรรมชาติ แล้วจึงจะเป็นการปฏิบัติ อาจารย์เสน่ห์ยกเรื่องคุณค่าแต่เป็นการยกการทดลองทางวิทยาศาสตร์ผมก็รู้สึกว่าเป็นการนิยามคุณค่าเชิงแตกต่างกัน ถ้าผมเข้าใจไม่ผิดแล้ว ภูมิปัญญาตะวันออกไม่ว่าจะเป็นพุทธหรือเต๋า หรืออะไรก็ตาม พยายามที่จะพูดว่าคุณค่ามันอยู่ที่ตรงไหน มันอยู่ที่การหลอมรวมเชิงสุนทรีย์ แต่ไม่ใช่คุณค่าเดียวกับตรรกะที่แยกออกจากกัน

สำหรับส่วนเมื่อเช้าที่ผมพยายามจะคิดอะไรออกมาบ้างผมรู้สึกว้างบางที่อาจจะเป็นพันธกิจของคนรุ่นหลังๆ ที่เราต้องก้าวข้ามพรมแดนในจิตวิญญาณไปสู่จิตวิญญาณสากล เพื่อที่จะพบรากฐานในการเผชิญหน้ากับวิถีการแก้ปัญหาสังคมในอนาคต นี่คือการแรก ไม่ได้คิดที่พุทธเท่านั้นว่าเถรวาทหรือมหายาน ซึ่งอันนี้ผมขอพูดสักนิดในฐานะที่ได้ทำเกษตรธรรมชาติที่จังหวัดบุรีรัมย์ 2 ปีเศษ ผมกำลังตั้งข้อสงสัยอยู่นิดหนึ่งว่าเวลาพูดเรื่องความเข้าใจพุทธศาสนาในสังคมไทยเรา เป็นไปได้ไหมว่าพุทธศาสนาที่เราพูดถึงมันเป็นพุทธที่อยู่ภายใต้อำนาจรัฐ พุทธภายใต้เถรสมาคม

ซึ่งผมกลับรู้สึกว่าการพุทธแบบนั้นอาจมีส่วนในการทำลายธรรมชาติมากกว่าก็ได้ ในทางกลับกันพุทธที่อยู่ชายขอบของอำนาจรัฐ น่าน อีสาน หรือแม้แต่ผี แล้วก็นกลุ่มน้อยต่าง ๆ ผมพบว่าผมกำลังตั้งข้อสังเกตว่าเราคงต้องแยกให้ชัดว่าหนึ่งคือพุทธแบบปริยัติ หรือพุทธแบบปฏิบัติในการที่จะเผชิญหน้าและเยียวยาสิ่งแวดล้อม สองก็คือพุทธภายใต้โครงสร้างอำนาจรัฐหรือพุทธที่ไม่อยู่ภายใต้โครงสร้างอำนาจรัฐ ซึ่งผมเชื่อว่าแบบหลังมีส่วนในการเยียวยา และรักษาได้ดีกว่าและสามก้าวข้ามไป ไปผีเลย ในทางมานุษยวิทยาเราไม่เคยมองคุณค่าสิ่งเหล่านั้นเพราะฉะนั้นประเด็นตรงนี้คือข้อสังเกตเกี่ยวกับความเข้าใจในเรื่องพุทธซึ่งเวลาเราพูดเราคงต้องแยกแยะ

ประเด็นที่ 2 ประเด็นใหญ่ก็คือหัวข้อตอนท้ายเรื่องยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี ผมเข้าใจว่าเราคงต้องถกเถียงกันอย่างน้อยนี้ต่อไปในทางความรู้ ในทางปรัชญา ทางจิตวิญญาณ แล้วปฏิบัติกันต่อไปไม่ใช่ถกเถียงกันอย่างเดียว ปฏิบัติด้วย แต่มันไม่สิ้นสุดและเราคงจะรอให้มันสิ้นสุดแล้วปฏิบัติ คงไม่ได้ ผมคิดว่าเราคงต้องปฏิบัติไป อาจารย์เสนอให้ท่านได้นำพวกเรามาตลอดไม่ว่าจะเป็นเรื่องป่าชุมชน การพยายามผลักดันความคิดเรื่องการปกครอง การกำหนดวิถีชีวิตตนเองของท้องถิ่น ผมคิดว่าอย่างนี้ต้องแยกออกไป สำหรับความคิดเห็นผมแล้วผมเชื่อว่าชุมชนเป็นชุมชนจิตวิญญาณ ไม่ว่าจะจิตวิญญาณนั้น จะเป็นอะไรก็ตาม จากจิตวิญญาณพัฒนาไปเป็นความรู้ซึ่งตอบปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ผ่านการสั่งสมมานาน ความรู้ที่นั่นหล่อหลอมรวมเป็นวิถีชีวิตของชุมชน จากตรงนี้ผมถามว่าเป็นไปได้ไหมที่เราจะประกาศสิทธิด้วยอาศัยฐานทางจิตวิญญาณ ความรู้และวิถีชุมชน ประกาศสิทธิอะไร ประกาศสิทธิในการจัดการชะตาชีวิตของตนเอง คำว่าตนเองตรงนี้ถ้าลงไปในรายละเอียดชนิดหนึ่ง มันก็ดูได้ว่าตนเอง นั้นมองแบบไหน ถ้ามองแบบจิตวิญญาณ มันไม่มีความเป็นปัจเจกชน แต่มันคือชุมชนทั้งชุมชน เพราะฉะนั้นตนเองนี้ก็แล้วแต่จะมองจากแง่มุมผี พุทธ หรือว่าอะไรก็ตาม ผมอยากจะเรียนถามว่าเป็นไปได้ไหมในขณะที่เราถกเถียงกันอย่างนี้ ในขณะที่บางสถาบัน อย่างสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาผลักดันเรื่องนโยบาย มีภาคของแผนแม่บทป่าไม้ เป็น

ไปได้ใหม่ที่การทำงานของคณะสงฆ์ ซึ่งหลวงพี่ไพศาลวิพากษ์ว่าเป็นเฉพาะท้องถิ่นร่วมมือกัน แล้วถามชุมชนชาวบ้านว่าต้องการไหมสิทธิการปกครองตนเอง แล้วเริ่มต่อสู้เพื่อจะได้มาซึ่งการปกครองตนเอง เพราะผมเชื่อว่ารัฐไม่มีทางที่จะรักษาสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติเท่ากับที่ชุมชนรัก ผมกลับเชื่อว่ารัฐต่างหากที่เป็นตัวทำลายหรือพราก ช่มชืด กระทบเรา กับมารดาผู้นี้คือคำถามผมอยู่ตรงที่ว่าขณะที่เรากำลังถกเถียงกัน ความเข้าใจทางจิตวิญญาณในทางปฏิบัติต่อไปแล้วขณะที่สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาร่วมกับ กป.อพช. ทำงานเรื่องนโยบายตลอดเราร่วมมือกับเครือข่ายในการที่ผลักดันอย่างน้อยให้เกิดชุมชนหนึ่งในประเทศไทยในการเรียกร้องประกาศสิทธิในการกำหนดชะตาชีวิตของตนเองได้ใหม่

ประชา กุศานวัตร

โยงจากเรื่องปรัชญาไปสู่ทางปฏิบัติบ้าง ผมว่านี่ไม่ใช่ที่ผมเป็นเด็ก รุนเก่าเกินไปแล้ว แต่คำของเดชาผมฟังดูแล้วผมไม่เข้าใจเหมือนกันอย่าง คุณค่าเชิงหลอมรวมสุนทรีย์ อธิบายหน่อยได้หรือเปล่า

เดชา สัจสีฟ้า

คือมันเป็นบทความของอาจารย์ที่ศึกษาเรื่องปรัชญาเต๋า และปรัชญาจีนที่อาจารย์ได้เขียนไว้ซึ่งผมบังเอิญได้มีโอกาสอ่านแล้วประทับใจมาก มันต่างจาก การเข้าใจคุณค่าเชิงตรรกะ คือเราแยกสรรพสิ่งออกจากกันอย่างเด็ดขาดออกจากกันอย่างเห็นชัดระหว่าง “คุณไม่ใช่ผม” กับมองว่า “คุณกับผมสิ่งเดียวกัน” ถ้าจะพูดให้มันชัดแบบกระชับ “คุณกับผมคือสิ่งเดียวกัน” มันปฏิเสธตรรกะด้วย เพราะว่าทันทีที่บอกว่าคุณกับผมแยกจากกันแสดงว่าคุณไม่ใช่ผม ผมไม่ใช่คุณ นี่คือตัวอย่าง

พระไพศาล วิสาโล

อาตมาไม่ได้ตั้งใจที่จะพูดด้วยเชิงวิชาการ คำถามพื้นฐานที่อาตมา

ถามคือว่าทำไมต้องพุทธ เพราะว่าอาดตมาอาจจะฟังคริสต์มากเกินไป เพราะคริสต์ชัดเจนว่ามีลักษณะที่ Dominate ข้อมูลชัดมาก ทำไมไม่เต่า ทำไมไม่มี หรือว่าทำไมไม่วิทยาศาสตร์ พออาดตมาพูดถึงวิทยาศาสตร์ บางคนอาจจะรู้สึกว่ามีลักษณะปฏิเสธแล้ว เวลามองวิทยาศาสตร์อยากให้มองว่าวิทยาศาสตร์มีหลายสกุล วิทยาศาสตร์สมัยกาลิเลโอเป็นอีกสกุลหนึ่ง แล้วก็เกิดวิทยาศาสตร์สกุลใหม่ขึ้นมา เพราะฉะนั้นเวลาอาดตมาพูดว่าทำไมต้องวิทยาศาสตร์อาดตมาหมายถึงว่าวิทยาศาสตร์สกุลใหม่อาจจะให้คำตอบได้บ้างหรือเปล่าสำหรับศาสนา เห็นว่าที่ผ่านมามีอยู่มันใช้ไม่ได้ ซึ่งปัญหานี้ยังสงสัยอยู่ ยังคงอยู่ว่าไม่สามารถให้คำตอบได้เลยหรือ

เมื่อก็อาจารย์เสนอให้พูด ยกตัวอย่างคนกรุงเทพฯ ว่าน้ำที่คนกรุงเทพฯ เข้าใจ ไม่ว่าจะเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาก็ดี หรือว่าน้ำที่ใช้ในระปาก็ดี มันไปเชื่อมกับภูเขา อาจารย์เสนอให้บอกว่าคนจะไม่ไปเอ้ออห่อหมกกับการสร้างเขื่อน อันนี้หมายความว่าความรู้ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคนกรุงเทพฯ กับแม่น้ำเจ้าพระยาแล้วก็ภูเขาต่างๆ ในภาคเหนือมันเป็นความรู้ที่ไม่ต้องอาศัยพุทธศาสนาอธิบายก็ได้ เพราะเป็นความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เวลานี้ในระดับพื้นฐานอธิบายอยู่แล้ว คือวิทยาศาสตร์นิเวศวิทยาธรรมชาติ ซึ่งอธิบายว่าทำไมคนกรุงเทพฯ สัมพันธ์กับแม่น้ำเจ้าพระยา สัมพันธ์กับเขื่อน หรือสัมพันธ์กับภูเขาในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย น่าน ยังไงบ้าง นี่คือคำถามพื้นฐานว่าทำไมต้องพุทธ เพราะว่าปัญหาเรื่องคนกรุงเทพฯ กับภูเขาที่เชียงใหม่มันอธิบายได้ด้วยวิทยาศาสตร์อยู่แล้ว

นารี แซ่ตั้ง

ในประเด็นนี้ค่อนข้างจะเห็นด้วยที่พี่ประชาชนพยายามจะเชื่อมโยงว่าพุทธมีข้อดีบางอย่างที่จะทำให้คนเข้าไปสู่ได้ สิ่งที่อาจารย์เสนอให้พูดถึงยังเข้าไปไม่ถึงความรู้ที่เรียกว่าปัญญา แต่เป็นความรู้เชิงตรรกะที่ใช้ๆกันอยู่ มองว่าคนที่อยู่ร่วมกันในสังคมมีความหลากหลาย เวลาที่ฟังคำๆหนึ่งก็เข้าใจแตกต่างกัน ทำไมต้องมาหาคำพูดคำเดียวที่จะสื่อเรื่องหนึ่ง คือมองว่าคนรุ่นไหนคุยกับ

ใครรู้เรื่องด้วยภาษาแบบไหนก็คุยกับคนนั้นด้วยภาษาแบบนั้น ก็จะสามารถเข้าใจกันได้ คนที่เติบโตมากับสังคมพุทธที่เข้าใจปรัชญาแบบพุทธหรือเข้าใจคำว่า“ความรู้” ของพุทธ ถ้าได้ยินคำว่าความรู้ก็นึกถึงปัญญาด้วย แต่คนรุ่นหลังถ้าไม่ขยายความในเรื่องของคุณค่าก็ไม่รู้สึกเช่นนั้น คนอย่างรุ่นเราหลายคนจบปริญญาตรีมาก็สงสัยว่าทำไมชีวิตก็ยังเป็นทุกข์อยู่ และปรากฏว่ายังแก้ปัญหาไม่ได้ เรียนมากก็มาก เพราะเขาไม่เคยสอนเรื่องปัญญาเลย หรือว่าครูที่สอนวิชาศีลธรรมในโรงเรียนทุกวันนี้ก็ยังไม่เคยพบคำว่าปิติคืออะไร ไม่รู้ด้วยซ้ำว่าปัญญาคืออะไร แล้วถ้าไม่รู้ตัวนี้จะสอนสิ่งนั้นให้คนอื่นก็เป็นไปไม่ได้ เพราะฉะนั้นถ้าจะอธิบายเรื่องความรู้กับคนรุ่นหลังก็ต้องขยายความด้วย แต่ถ้าพูดกับคนรุ่นหลวงพอประจักษ์อาจไม่จำเป็นต้องขยายความ

สิ่งที่หลวงพี่ไพศาลพูดมันอาจหมายถึงว่าคนที่เติบโตมากับวิถีคิดแบบหนึ่งก็ค่อยๆตายไป คนรุ่นใหม่ซึ่งถูกสอนอีกแบบหนึ่ง ไขว่ทาจะกรรมแบบใหม่ มีความเข้าใจหรือมองโลกผ่านถ้อยคำอีกแบบหนึ่งเขากำลังถูกผลิตให้เติบโตขึ้นเพื่อจะกลายเป็นคนส่วนใหญ่ จึงต้องมองด้วยว่าคนจำนวนมากในอนาคตเขาพูดภาษาแบบไหนเพื่อเข้าใจสิ่งนี้

ความจริงที่แท้นั้นมีหนึ่งเดียวและไม่ได้สัมผัสได้ด้วยความเห็น เช่นคำว่าปัญญา พูดกับคนทั่วไปแล้วไม่ใช่ว่าทุกคนจะสัมผัสหรือเข้าใจสิ่งนี้ได้

กรณีที่อาจารย์ยกตัวอย่างว่า คนกรุงเทพฯ ถ้าเขาเข้าใจเรื่องน้ำแล้วเขาจะมีส่วนร่วม แต่เมื่อ 2 วันก่อนมีนักศึกษามาปรึกษาเรื่องการรณรงค์ เขาบอกว่า เป้าหมายของเขาคืออยากให้โรงแรมและห้างสรรพสินค้าใหญ่ๆให้ความร่วมมือกับเราในเรื่องเขื่อน ให้เข้าใจว่าการแก้ปัญหาเรื่องการขาดแคลน น้ำจะต้องไม่ใช่การสร้างเขื่อน เพราะว่าการแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำสามารถแก้ไขได้ด้วยการประหยัดน้ำ โดยที่ผู้ใช้น้ำรายใหญ่ในเมืองสามารถเข้ามามีส่วนร่วมอย่างไรได้บ้าง ทีนี้เราถามเขาว่าสิ่งที่เขาต้องการคืออะไร เขาต้องการให้เจ้าของโรงแรมออกมาพูดว่าไม่ต้องการให้สร้างเขื่อนหรือ? ถามว่าสิ่งนี้เป็นไปได้ไหม โรงแรมจะกล้าออกมาพูดแบบนี้ไหม มันเป็นไปได้ไหม

ได้ อย่างเก่งที่สุดเขาก็คงทำได้แค่ออกมาพูดให้ชาวว่าเขาจะประหยัดน้ำ ซึ่งเขาจะได้เครดิตในแง่ที่ว่าเขาเป็นผู้หนึ่งซึ่งช่วยอนุรักษ์ธรรมชาติ เขาทำดี สังคมยอมรับเขา อาจจะมีคนมาใช้บริการเขามากขึ้น แต่ถ้าให้เขาออกมาพูดค้านเขื่อน เขาจะทำให้เปลืองตัวทำไม เพราะถ้าเขาทำก็เท่ากับว่าเขาประกาศตัวเป็นศัตรูกับองค์กรใดองค์กรหนึ่ง ซึ่งเป็นไปไม่ได้

อ.โกวิท เขมานันตะ

ผมอยากเสนอข้อขัดแย้งทางคติทัศน์ของพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเถรวาทหรือหินยานบ้านเรา เมื่อเราพูดถึงพุทธศาสนานั้น เราน่าจะแบ่งให้พอเห็นเค้าโครงว่าพุทธศาสนาเป็นจริงร่วมสมัย ผมได้เสนอในช่วงเช้าว่าสองอำนาจหนึ่งแนวทางคือพระรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสากลโลกนั้นพูดควบคู่กันไปเสมอ ยิ่งพุทธศาสนาที่เป็นจริง แต่อาจจะไม่ใช่คำสอนอันบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้าซึ่งก็ไม่จำเป็นต้องเป็นอย่างนั้นด้วย ส่วนหนึ่งแนวทางก็คือไปสู่พระนิพพาน ที่นี้ข้อขัดแย้งอันนี้ผมอยากเสนอไว้เพื่อพิจารณาในประเด็นที่ว่า มนุษย์เราไม่เพียงเดินทางด้วยขาแข้งหรือยวดยานพาหนะ เครื่องบิน รถ เรือ แต่เราเดินทางโดยสำนึกอยู่ตลอด ลูกศิษย์เซนคนหนึ่งถามอาจารย์ว่า อะไรคือทาง ท่านตอบว่าคือจิต ซึ่งเป็นคำตอบที่ไม่อาจเอาระบบตรรกะไหนเข้าไปจับอยู่ในหลักการ ค่อนข้างเป็นรหัส

ข้อขัดแย้งที่ฉกาจฉกรรจ์ก็คือ ฝ่ายบ้านเรานั้นอธิบายว่า พระพุทธเจ้านั้นออกบวชและขบคิดปัญหาใช้สติปัญญา จนกระทั่งว่าในคืนใต้ต้นโพธิ์นั้นก็ได้พิจารณาเห็นอริยสัจ พอใกล้สว่างก็ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือพระพุทธประวัติบ้านเราก่อนข้างเชื่อว่า พระพุทธเจ้าค่อยๆรู้ ค่อยๆเห็น แต่ความข้อนี้ไม่ได้รับการรับรองจากพุทธศานามหายาน โดยเฉพาะพวกเซน เซนเขาอธิบายว่า พระพุทธเจ้าไม่รู้อะไรเลยก่อนหน้าจะมาที่ใต้ต้นโพธิ์ พระพุทธเจ้าหลงทางตลอดเวลา และมาหลงครั้งสุดท้ายหลงหนักตอนที่ผจญมารช่วยตัวเองไม่ได้ แต่เขาอธิบายว่าที่ใต้ต้นโพธิ์ในคืนนั้น หลังจากที่พระองค์ท่านใช้เวลาสูญเสียไป 6 ปีเศษกับการทดลองปฏิบัติต่าง ๆ นานา ใต้ต้น

โพธิ์ คือนั่นท่านไม่ได้ทำอะไรเลย ฟังแล้วช้กตกใจใช่ไหม พระพุทธเจ้าไม่ได้ทำอะไรเลยเพราะทำผิดมาโดยตลอด ตรงนี้เองพุทธศาสนาเซนที่สืบทอดมาจากฉาญของจีน ได้ใช้ภาษาญี่ปุ่นกำกับว่า ถ้าถามว่าพระพุทธเจ้าทำอะไร เขาตอบว่าพระพุทธเจ้าทำกันตาทะ แปลว่านั่งอยู่เฉยๆ แปลว่าไม่ได้ทำอะไรเลย

ตรงนี้อาจจะเป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้เราค้นพบว่าพระพุทธเจ้าได้เผชิญหน้ากับสภาพลึกลับอันหนึ่ง เขาอธิบายอย่างนั้นจริงๆ แล้วตกลงไปสู่ห้วงภวังค์หนึ่ง พอแสงดาวรุ่งส่องขึ้นเท่านั้น พระองค์ก็ตื่นขึ้นอีกวันหนึ่งแล้วรู้สึกตัวเรื่องลึกลับลึกลับชาติ ท่านเข้าถึงธรรมจริยาแต่ท่านยังไม่บัญญัติสอน ไม่มีธรรมบัญญัติของเราคล้ายกับมีธรรมบัญญัติอยู่แล้วล่วงหน้า ข้อพิสูจน์ในพุทธประวัติถัดมาก็คือ การสอนครั้งแรกของพระพุทธเจ้าล้มเหลวเมื่อเจออุปกชีวก ท่านยังต้องอธิบายอะไรมากเพราะว่า ยังไม่บัญญัติเรื่องขันธห้า เรื่องปฏิฆาณ สิ่งเหล่านี้สภาวะเหล่านี้มีชื่อทั้งสิ้น

เมื่อตอนเช้า อาจารย์สุวรรณณาพูดว่าเด็กเล็กๆถามคำถามฉลาด โตขึ้นโง่งง ถามคำถามโง่ๆ ผมเห็นด้วยอย่างมาก เด็กคนหนึ่งถามผมว่า ลุงครับทำไมทุกอย่างต้องมีชื่อหมดด้วยครับ ผมตอบไม่ได้ เพราะแก็เห็นสภาพไม่มีชื่อของสิ่งต่างๆแก็ไม่รู้จ้ก แต่แก็ถามว่าทำไมต้องมีชื่อ ดังนั้นตัวสภาวะธรรมเดิมไม่มีชื่อ พระพุทธเจ้ายังไม่บัญญัติว่าอันนี้คือสตินะ อันนี้คือปัญญาะ ดังนั้น เรามีสองสิ่งที่ต้องพิจารณา ทั้งรวมและทั้งแยกธรรมบัญญัติกับธรรมนิยาม ธรรมนิยามพระพุทธเจ้าอธิบายว่าถึงพระองค์จะเกิดมาหรือไม่เกิดมามันก็เป็นอยู่อย่างนั้น มันเป็นกฎของฟ้าดิน ยืนยงอยู่ชั่วกัลปาวสานแล้วท่านไปเผชิญหน้ากับสิ่งลึกลับอันนี้ครับ แก็ก็ยังไมบัญญัติธรรมขึ้นสอนเมื่อไปพบอุปกชีวก ท่านสอนไม่ได้แต่ท่านบอกว่าท่านคือพุทธะเท่านั้นเองจงจำว่าเราคือพุทธะเท่านั้นเอง ท่านก็ล้มเหลว ที่นี้เป็นการอธิบายของฝ่ายเซน ในบ้านเรานั้นอธิบายว่า ก่อนตรัสรู้ที่นั้นพระพุทธเจ้าค่อยๆพิจารณาเป็นลูกโซ่เพื่อที่จะอธิบาย มันเป็นไปได้ทีเดียวกครับว่า พระสูตรอันนี้พระพุทธเจ้าตรัสจริง แต่ตรัสย้อนหลัง หลังจากบัญญัติธรรมขึ้นสอนแล้ว และเพื่อประ

โยชน์ของผู้ฟัง ท่านเลยอธิบายภาวะนั้นด้วยชื่อ ด้วยสมมุตินาม แต่ว่าตอนตัวท่านเองประสบ ผมค่อนข้างเอนเอียงว่าท่านไม่รู้อะไรเลย แต่ท่านก็ค่อยๆ คลำไปด้วยประสบการณ์ส่วนตัวซึ่งภายหลังเราเรียกว่าสติ

ผมเคยให้อาจารย์ท่านหนึ่งที่เขาเดินทางไปถึงกาลิเซียว่าที่นั่นมีคติความเชื่อเรื่องแม่ธรณีหรือไม่ ได้ความว่าไม่มี ถ้าเช่นนั้นประสบการณ์ที่ทำให้ อาจเป็นประสบการณ์ของชาวพุทธไทย แล้วก็เป็นครมนิยมของจิตรกรรมฝาผนังที่ต้องเขียนไว้เบื้องหน้าพระพักตร์พระพุทธรูปทางด้านทิศตะวันออก เป็นเรื่องการผจญมาร การตรัสรู้อันสมบูรณ์ของพระพุทธเจ้าจำเป็นต้องอิงแม่ธรณี ครั้งอดีต อนุสาวรีย์นั้นเขาไม่ทำให้คน คนไม่มีค่าอะไรพอที่จะทำ แต่จะมีอนุสาวรีย์แม่โพสพ แม่ธรณี อนุสาวรีย์ที่เกี่ยวกับสภาพที่ศักดิ์สิทธิ์หรือยืนยงแล้วก็เป็นอุปการะแก่มวลมนุษย์ อย่างที่สนามหลวงมีอนุสาวรีย์แม่พระธรณี แต่ไม่เห็นมีใครสนใจ ข้อขัดแย้งอันนี้จะนำเราไปสู่ จะทำให้เราเคาะประตูของคติปริมปรา คติครั้งอดีตโบราณที่ถือว่าคนบางประเภทจะเผชิญหน้ากับสภาพลึกลับ แต่ว่าการเปิดเผย การแจกแจง บัญญัติ คำสอน เป็นเรื่องของแต่ละคน ศาสดาแต่ละองค์อาจบัญญัติคำสอนไม่เหมือนกันก็ได้ พระนัมมอัมหมัดก็เผชิญหน้ากับสภาพบางสิ่งจนกระทั่งเป็นใบ้ พูดไม่ออกอยู่หลายเดือน ได้ภรรยาของท่านพยากรณ์ว่าพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเลือกตัวท่านแล้ว ดังนั้น พุทธศาสนาที่เติบโตขึ้น โนม์เอียงไปข้างเหตุผลมากเกินไป จะค่อยๆ เป็นสาเหตุแห่งการทำลายล้างป่าหรือแม่น้ำก็ได้ เพราะได้ทอดทิ้งลักษณะศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อต่อพลังศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ สัดส่วนอย่างนี้ได้พัฒนาและบูรณาการในบ้านเราดังคำอธิบายฐานจิตที่ผมได้เอ่ยมาแต่ต้นแล้วว่า ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสากลโลก อำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยเรารู้ว่าเป็นเรื่องของภูมิปัญญา ส่วนพลังศักดิ์สิทธิ์เป็นเรื่องของอำนาจลึกลับที่มาหนุนภูมิปัญญาให้เข้าไปถึงที่สุด

ในอดีตหรือปัจจุบันนี้ก็ตาม ในหมู่บ้าน ถ้าถามว่าชีวิตเกิดมาเพื่ออะไร นักศึกษาจะตอบอย่างหนึ่ง ศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัยตอบอีกอย่างหนึ่ง แต่สิ่งที่ชาวบ้านตอบและผมได้ยินบ่อยมากคือเกิดมาเพื่อทำบารมีให้

เต็มเปี่ยม ผลของการทำบารมีก็จะโยงไปถึงภพก่อนด้วย เขาถือว่าชีวิตที่ปรากฏมาเป็นช่วงสั้นที่เรจะมีโอกาสดีที่สุดที่จะบำเพ็ญบารมี เห็นได้ชัดว่าเขาเชื่อในสภาพลึกลับ และบารมีนั้นเองที่เคลื่อนไหวชีวิตเรามา ที่ทำให้เกิดการเดินทางในสำนัก จนกระทั่งสำนักนั้นบานหรือเต็มรูป ผมคิดว่านั่นคือการปลุกสำนัก พุดแบบไร้เหตุผล สมมติแบบไร้เหตุผลสิ้นดีเลยว่ ถ้าเพียงแต่คนทั้งโลกตื่นขึ้นรู้เหตุผลเท่านั้น ปัญหาจะจบ แต่มันไม่จบครับเพราะเราไม่ตื่นนั่นเอง ดังนั้นกระบวนการต่าง ๆ นี้ผมเชื่อว่าทุกคนรู้สึกอยู่แล้ว เราคิดเป็นคิดออก ผมคิดว่าแม้แต่ผู้ตัดไม้ทำลายป่า นายพล นายพัน เขาก็คิดออก แต่เขารู้สึกตามไม่ได้ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงจากความคิดไปสู่ความรู้สึกมันเป็นปัญหาอยู่เหมือนกัน เราคิดเป็น เราร่วมคิด แต่เราไม่ได้ร่วมรู้สึกด้วย ฉะนั้น เส้นทางจากสำนักที่คิดไปสู่การรู้สึกลึกซึ้งขึ้นมาในตัวเช่นนี้น่าจะเป็นทิศทางที่เหมาะสม แต่ว่าคำตอบไม่มีเลย วิธีการหรือยุทธวิธีนี้ถ้าจะมีก็คือ พระเจ้าอโศกที่ไม่เพียงแต่ทำให้ชมพูทวีปหรือตะวันออกเท่านั้นเป็นอาณาจักรของธรรมที่เรียกว่าธรรมรัฐ หรือรัฐแห่งธรรม ความพยายามของท่านจะทำให้เป็นทั้งโลกเลย คำถามทางโบราณคดีบอกว่ามีพระพุทธรูปสมัยพระเจ้าอโศก โดยการนำของพระภิกษุมายังเอเธนส์ และมากกว่านั้น ไปถึงแคลิฟอร์เนียหรือไปถึงกัวเตมาลา ก่อนโคลัมบัสไปตั้ง 800-900 ปี ท่านพยายามมากที่จะเปลี่ยนสำนักของคนทั้งโลกให้ได้ ข้อขัดแย้งที่ว่า การตีความเรื่องการเกิดขึ้นตามลำดับของความรู้ของพระพุทธเจ้าที่ค่อย ๆ สะสมทีละน้อย ถ้าอย่างนั้นทางเซน หรือมหายานถือว่าเป็นวิถึลปะเป็นเรื่องราววิปริต เหมือนที่พุดเมื่อที่ว่าความรู้ทางโลกเป็นสัตถุญา แล้วพอสัตถุญามากๆ เข้ามันสับสนของมันเอง เพราะตัวสัตถุญายังจำอะไรมาที่ยังสับสนมาก เพราะตัวสัตถุญามันแทงทะลุสภาวะไม่ได้ เหมือนกับว่า เรากินไม่ได้แต่เราสะสมของไว้เต็มบ้านให้มันเน่า ทีนี้สิ่งที่เรียกว่าปัญญานั้นเมื่อเกิดแล้วมันรู้จักอารมณ์ แทงทะลุสภาวะได้คือเข้าใจด้วยแล้วก่อเกิดมรรค ถ้าเราจะนิยามเอาปัญญา ถ้าเกิดรู้จักระดับนั้นขึ้นมาและก่อเกิดทางขึ้นมาแล้วน่าจะใช้ แต่สัตถุญานั้นไม่ใช่

ประชา นุสานุวัตร

ผมเชิญอาจารย์เสนอให้สรุปเลยนะครับ

ศ.เสนต์ จามริก

ความจริงสิ่งที่ท่านโกวิทพูดก็เหมือนสรุปอยู่ทุกอย่างในตัว ผมจะจัดก็แล้วกันว่า การเข้าถึงความรู้โดยรวมแล้วมี 2 แบบที่เราเรียกว่าตะวันตกและตะวันออก ในทางตะวันตกก็คือวิธีการของเหตุผล ของการใช้ตรรกะทดลอง ในส่วนของทางตะวันออกเราเรียกว่าฌาน เพราะฉะนั้นผมคิดว่า แต่เดิมเราเข้าใจว่าวิธีการอย่างตะวันออกมันไม่เป็นความรู้ คือเราอยู่ภายใต้ความเข้าใจมาโดยตลอด แล้วเราก็ให้ความสนใจกับความรู้ที่เป็นเหตุเป็นผลเพราะว่ามันหาकिनได้ ตรงนี้เองที่ความได้เปรียบที่จะตอบคำถามบางอย่างที่เป็นศาสตร์ คือความได้เปรียบของความรู้ตะวันตก สามารถสื่อสารได้ เหตุผลในระดับสัญญาที่ท่านโกวิทพูดมันสื่อสารได้ง่ายกับคนส่วนใหญ่ นอกจากนั้นยังได้เปรียบในเชิงของพลังทางเศรษฐกิจการเมืองที่มั่งคั่งพอพูดไว้ในตอนต้น พลังทางเศรษฐกิจการเมืองกับพลังความรู้แบบนี้มันก็ผสมผสานกันไปแล้วก็เข้ามาครอบงำสังคมไทย มันเป็นระบบกระบวนการมนุษย์ที่มหึมา มาก มหิมาจนกระทั่งเราพยายามคิดตลอดเวลาว่าจะหาระบบและกระบวนการความรู้ อะไรที่จะมาขึ้นเผชิญกับความรู้อันนี้ ปัญหาเรื่องภาษานี้มันมหาศาลมาก ภาษาคืออะไร ผมเห็นด้วยว่าต้องสื่อหลายๆระดับ แต่ว่าไม่ว่าจะเป็นภาษาระดับไหนก็ตาม มันอยู่ภายใต้การครอบงำของวัฒนธรรมอันนี้ มันเป็นวัฒนธรรมความรู้ ไม่ใช่เฉพาะเชิงความคิดความเชื่อ แต่ว่าผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจทางอำนาจด้วย ที่เราพูดถึงพุทธนั้นก็เพียงสมมติฐาน แต่ว่าเราพยายามหากระบวนการความรู้ในระบบความคิดที่เรารู้สึกที่เรายึดอยู่ พุดง่าย ๆ ว่ามันเป็นศาสตร์ที่เรายึดอยู่ แม้ว่าจะเป็นศาสตร์ที่เป็นสมมติฐานก็ตาม อันนี้เป็นเจตนาารมณที่ที่เป็นหัวใจสำคัญของการที่เราพยายามพูดกันอยู่ ถึงจะหนักจะเบาจะเป็นปรัชญาก็คงช่วยไม่ได้ เพราะถ้ามันจะไปถึงระดับไหนก็ตาม เราก็คงต้องพยายามตามให้มันถึงที่สุด อย่างน้อยก็ในแวดวงที่เห็นความสำคัญ ถ้า

พูดให้เห็นความชัดเจนได้แล้วก็คงหาภาษาที่ขยายไปได้

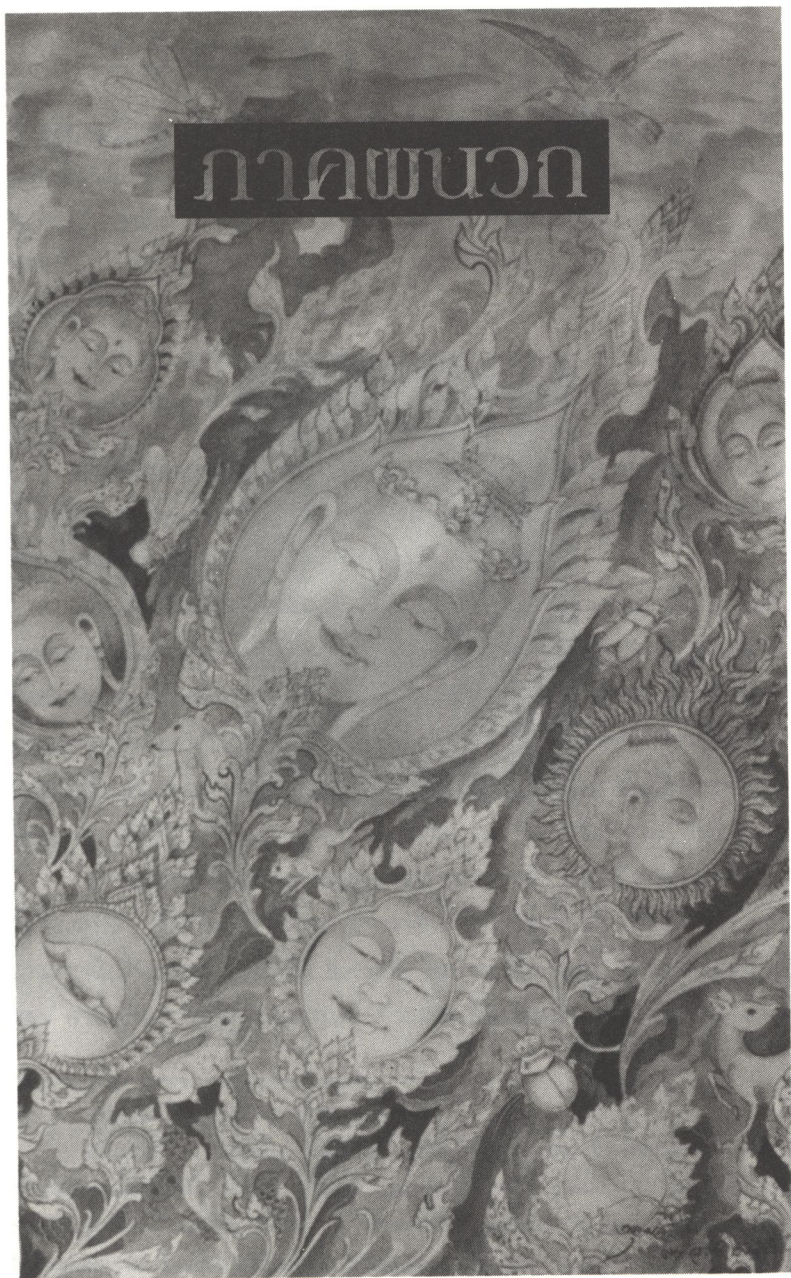
คุณประชาพูดถึงธรรมยาตรา นั้นเป็นภาษาหนึ่ง ภาษาไม่จำเป็นต้องเป็นวรรณกรรมกันเอง นั่นคือภาษาแบบนี้เป็นภาษาในเชิงของการกระทำ นี้ก็สื่อได้ แต่ที่เราใช้ภาษาอย่างพุทธ โดยที่ศาสนานี้อาจมีการกระทำแบบเดียวกับธรรมยাত্রานี้ก็ได้ ที่เราใช้ธรรมยาตราเพราะเราต้องการสื่อกับชาวพุทธ ผมว่าทั้งหมดนี้ต้องยอมรับว่าเป็นสมมตินาม ในความเข้าใจของผม ผิดหรือถูกไม่ทราบ ผมเองก็ไม่ใช่นักที่รู้อะไรนักในเรื่องของศาสนา เป็นเพียงคนที่เข้ามาจับเข้ามาเรียนแล้วเห็นคุณค่าที่จะเอามาวิเคราะห์ในเชิงของสังคมศาสตร์ เริ่มต้นเป็นอย่างนั้น แล้วก็ตามเรื่อยมา ยิ่งตามมากเท่าไรก็ยิ่งเห็นคุณค่า แต่ขณะเดียวกันมันกำลังถูกกระแสของความรู้อีกอย่างหนึ่งที่เป็นไปในเชิงการทำลาย เมื่อเป็นความรู้ในเชิงทำลาย การกระทำที่ออกมาก็เป็นการทำลายด้วย ตรงนี้ต่างหากที่เราพยายามเอาความรู้ในภาษาพุทธเข้าไปชี้ให้เห็นว่าความรู้ที่แท้จริงคืออะไร ความรู้ที่แท้จริงก็คือความรู้ที่ต้องอาศัยเหตุผลและคุณค่าที่ท่านไพศาลพยายามพูด อันนี้คือสิ่งที่ผมคิดว่าเป็นสมบัติของตะวันออก ซึ่งสมบัติตะวันตกไม่ใช่ว่าไม่มีคุณค่า แต่ว่าความหมายคุณค่ามันถูกลิดรอนทำลายไปในช่วง 300-400 ปีที่ผ่านมา ที่อาจารย์สุวรรณชาติพูดถึง เพราะฉะนั้นผมคิดว่า ที่เราพูดกันวันนี้ไม่ใช่เพื่อความอยู่รอดของแม่น้ำที่นั่น ป่าที่นี้ แต่ผมคิดว่าเป็นของมนุษยชาติโดยส่วนรวม แล้วเราใช้พุทธเป็นจุดเริ่มต้นของเรา ไม่ใช่หมายความว่าเราจะจบที่พุทธ ธรรมะที่เราพูดกันมามันจะจบที่ความเป็นมนุษย์ร่วมกัน ความเป็นโลกร่วมกัน ตรงนี้ต่างหากที่ผมคิดว่าเป็นมรรคของการเข้าไปสู่อันนี้เป็นประเด็นทั้งหมดที่จะถือเป็นข้อสรุปก็ได้ แต่ก็ยังเป็นปัญหาที่ค้างค้ำอยู่ การพูดทุกครั้งจะเป็นประโยชน์ แต่จะเป็นโทษถ้าค้นหาคำตอบ ตอบแล้วเราไม่เคยได้อะไรสักที ได้แต่ความพอใจ

ในสังคมมนุษย์เรา คนไม่ได้คิดเห็นเหมือนกันหมด เพราะทุกคนมีความแตกต่างกันทั้งทางฐานะและโอกาส เหตุผลในชีวิต อยู่ในสภาวะที่แตกต่างกัน แต่ว่าสังคมที่ตื้นนั้นเป็นสังคมที่คนทุกระดับมีข้อมูลความรู้ใน

บริบทของตัวเอง และเมื่อรู้ทัดเทียมกันได้ ก็เป็นสังคมที่ในภาษารัฐศาสตร์ เรียกว่าตรวจสอบและกำกับซึ่งกันและกัน หมายความว่า ไม่ต้องให้คนที่ โรงแรมรักป่าหροก แต่ให้คนที่อยู่กับป่านี้ละรักป่า เขาจะเป็นคนต้านความต้องการของคนที่อยู่ในกรุงเทพ และถ้าสังคมมันอยู่ได้ด้วยความทัดเทียมกัน ไม่ใช่ทัดเทียมในเรื่องของเงินทองเท่านั้น แต่ทัดเทียมในเชิงของความรู้ คือ ความรู้ที่มีเอกภาพอยู่มาก ความรู้อันเดียวกันแต่ถ้าไปแสดงออกในรูปแบบ ความรู้สึกที่ต่างกันอาจเป็นระดับสัญญาอย่างที่ท่านโกวิทพุด อาจเป็นระดับที่ แตกต่างกันแต่ก็เป็นความรู้ที่มีจุดร่วม ถ้าเป็นอย่างนี้แล้ว การต้านของ คนชนบทในเรื่องของทรัพยากร ถ้ามันต้านกับคนที่ไม่รู้ที่มีอวิชา ปัญหา มันจะมาก หมายความว่าขณะนี้ปัญหาระหว่างคนที่สนับสนุนเชื่อกับคนที่ ค้านเชื่อมั่นเป็นปัญหาเรื่องอวิชากับวิชา แต่ถ้าเราเอาความรู้มาพุดให้คนใน เมืองได้เข้าใจ ความเป็นอวิชามันจะลดลง แรงต้าน แรงปะทะจะน้อยลง

เราจะหาความชัดเจนในความรู้เพื่อที่จะสามารถสื่อสารออกไปสู่คน ส่วนใหญ่ และคงสามารถสื่อสารออกไปเชื่อมกับความรู้ในอีกสมมติฐานหนึ่ง จะ เป็นสมมติฐานเรื่องเซนหรืออะไรก็แล้วแต่ ความรู้ที่เชื่อมระหว่างวัฒนธรรม แม้จะมีวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน แต่ถ้าดูที่ความรู้จะเป็นวัฒนธรรมที่ไปกันได้ ตรงนี้คือประเด็นทั้งหมด แต่ก็มีปัญหาค้างค้ำที่ผมคิดว่าเราจะเรียนรู้กันอย่างไร ความรู้ที่เป็นกระบวนการทางจิตจะมาสานต่อการศึกษายังไง ผมว่า ทั้งหมดนี้สามารถแจกแจงมาเป็นประเด็นที่สานต่อและพุดคุยหาความชัดเจน กันในครั้งต่อไปได้

ពាក្យស្រី

เสียดยาโลกนี้ด้วย พุทธศาสนาและผู้หญิง*

ในอดีตกาลก่อนคริสตศตวรรษที่ 16 นั้น มนุษย์มีความกลมกลืนเป็นอันหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ ในสังคมบุพกาล มนุษย์มองธรรมชาติว่าเสมือนเป็นสิ่งที่มีชีวิตและมีฐานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ดังเช่นที่ชนพื้นเมืองอินเดียนของอเมริกาเหนือเรียกขานแม่น้ำว่า “แม่” เหล่ามวลแมกไม้ นั่นคือ “พี่ชาย” และขุนเขา นั้นเป็น “น้องสาว” ธรรมชาติและมวลมนุษย์นั้นทั้งหมดต่างก็ถือครอบครัวเดียวกัน ด้วยความรู้สึกนึกคิดที่มีต่อธรรมชาติเช่นนี้เอง เมื่อชาวมิวชาวได้เข้ามาดินแดนของชาวพื้นเมืองและยื่นข้อเสนอขอซื้อผืนแผ่นดินของชาวอินเดียน พวกเขาจึงรู้สึกประหลาดใจต่อความคิดที่ว่า “ผืนแผ่นดินเป็นสิ่งที่สามารถ ‘ซื้อ’ หรือ ‘ขาย’ กันได้”

ชาวญี่ปุ่นให้ความเคารพบูชาต่อธรรมชาติ และเรียกขานนามว่า “KAMIS” ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายเดียวกับพระเจ้า คือเคารพบูชาธรรมชาติเป็นพระเจ้าองค์หนึ่ง KAMIS ไม่ว่าจะ เป็น แม่น้ำ ภูเขา หรือต้นไม้ ฯลฯ อาจเป็นบรรพบุรุษของมนุษย์ หรืออาจเป็นหัวหน้าของวงศ์ตระกูล หรือ

แปลและเรียบเรียงโดย ดริยดา ตริมรรคา

จากบทความ “Healing the Earth with Women and Buddhism” ของ ดร. สุวรรณภา สถาอานันท์, ภาควิชาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, จากปาฐกถานำ ในการประชุมเรื่อง “Healing the Earth: Women’s Strategies for the Environment”, University of British Columbia, Vancouver, Canada, May 17-20, 1991.

ที่คนไทยเรียกวิญญาณในธรรมชาติว่า“ผี” และให้ความเคารพวงสรวงสักการะ

เมื่อคนเรายังนอบน้อมต่อธรรมชาติ และมองว่าธรรมชาติคือความมีชีวิตและเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็มิได้กระทำเพื่อมาควบคุมและเบียดเบียนใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ มนุษย์กับธรรมชาติก็สามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

อย่างไรก็ตาม จุดเปลี่ยนทางประวัติศาสตร์ นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 16 เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจครั้งใหม่ในยุโรป ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแบบดั้งเดิมถูกทำลายไปอย่างสิ้นเชิง โลกเราได้ก้าวสู่ยุคที่เรียกว่าโลกสมัยใหม่ ดังเห็นได้จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในลักษณะของสังคมนุษย์ อันได้แก่

1. การขับไล่วิญญาณออกจากธรรมชาติ

ความเข้าใจต่อธรรมชาติว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และมีชีวิตได้ถูกเปลี่ยนแปลงไป ธรรมชาติถูกมองว่าเป็นเพียงวัตถุสิ่งของอันหนึ่ง ซึ่งมีสาระหรือเนื้อหาของมันที่มนุษย์ต้องศึกษาเพื่อนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์เพื่อสนองความต้องการของสังคม

อดัม สมิท ผู้เป็นต้นกำเนิดแนวคิดแบบทุนนิยม ได้เขียนไว้ในหนังสือ “The Wealth of Nation” ถือเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้แนวความคิดที่มีต่อ “ธรรมชาติ” เปลี่ยนแปลงไปโดยรอบ “ธรรมชาติ” กลายเป็นเพียง “ทรัพยากรธรรมชาติ” ซึ่งเป็นวัตถุดิบจจัยที่สามารถสร้างความมั่งคั่งร่ำรวยให้แก่สังคมนุษย์ ผนวกกับการพัฒนาด้านการค้าและลัทธิล่าอาณานิคม กระแสอำนาจทุนนิยมจึงได้เริ่มแผ่กระจายครอบคลุมไปในสังคมต่างๆทั่วโลก เมื่อศิลปินมองดูดวงอาทิตย์อัสดงที่ชายทะเล เขาหรือเธอย่อมรู้สึกได้ถึงความงดงามของช่วงเวลานั้น เมื่อศาสนิกชนผู้มีศรัทธาอย่างแรงกล้าในศาสนา มองดูทัศนียภาพอันเดียวกันนี้ เขาสรรเสริญบูชาต่อพระเจ้า พระผู้สร้างโลกนี้ แต่เมื่อนักทุนนิยมมองดูชายหาดที่งดงาม เขาคิดไปถึงว่ามันคือสถานที่อันเหมาะสมสำหรับโครงการลงทุนสร้างรีสอร์ทสำหรับธุรกิจอุตสาหกรรมท่องเที่ยว

2. การลดทอนอำนาจทางการเมือง

การเปลี่ยนแปลงในทางการเมืองนับเป็นปรากฏการณ์หนึ่งให้เห็นได้ชัดที่สุด ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่การปกครองโดยระบอบประชาธิปไตยโดยรัฐบาล การเปลี่ยนแปลงครั้งแรกเกิดขึ้นในยุโรปและได้แผ่ขยายไปที่อื่นๆทั่วโลก สำหรับประเทศไทย เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองสู่ระบอบประชาธิปไตยเมื่อ พ.ศ. 2475

3. ค่านิยมสัมพัทธ์ (Relativism of Value)

เมื่อเทพเจ้าหรือพระเจ้าได้เสื่อมสลายหายไปจากวิถีชีวิตของมนุษย์แล้ว การตัดสินใจอะไรถูกอะไรผิดจึงกลายเป็นหน้าที่ของปัจเจกบุคคลหรือแต่ละสังคม ถึงกระนั้นก็ตาม ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ประชาชนเองก็ยังไม่ค่อยจะเชื่อถือหรือยอมรับในการใช้ค่านิยมของปัจเจกบุคคลมาเป็นเกณฑ์ชีวิตตัดสินใจ จะเห็นว่า ปรากฏการณ์ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ รวมทั้งความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ได้นำมาซึ่งผลเสียหายร้ายแรงนานัปการมาสู่โลก

ในช่วงสมัย“การค้นพบ”ของชาวยุโรปที่ได้เดินทางไปในภูมิภาคต่างๆทั่วโลก ไม่ว่าจะเป็นทั้งอเมริกาเหนือ อินเดีย จีน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ออสเตรเลีย และแอฟริกา ช่วงนี้เป็นช่วงที่ชาวพื้นเมืองทั้งหลายต้องประสบกับชะตากรรมเดียวกันคือการถูกรุกรานจากชนผิวขาว ถึงแม้ว่าชนพื้นเมืองจะได้พยายามต่อสู้แต่ในที่สุดก็ต้องยอมแพ้ต่อเหล่าชาวต่างชาติผู้มีอำนาจเหนือกว่า ซึ่งสิ่งที่ตามมาภายหลังจากนั้นคือผลกระทบอย่างรุนแรงต่อประเพณีวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชาวพื้นเมือง

หลังสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นช่วงที่ลัทธิการล่าอาณานิคมเป็นนโยบายหลักทางการเมืองได้หยุดชะงักลง เนื่องจากการขยายตัวของลัทธิจักรวรรดินิยมซึ่งมีฐานมาจากอำนาจเศรษฐกิจได้แผ่ขยายอิทธิพลครอบงำแทนที่ ซึ่งนับว่าอันตรายยิ่งกว่าระบบอาณานิคม เพราะลัทธิจักรวรรดินิยมได้เข้ามาภายใต้เสื้อคลุมชื่อ“การพัฒนา” และได้พยายามแอบซ่อนพลัง

อำนาจแห่งการครอบงำเอาไว้ ซึ่งแตกต่างไปจากลัทธิล่าอาณานิคมในอดีต ในกรณีของประเทศไทย แม้ว่าเราจะไม่เคยตกเป็นอาณานิคมอย่างเป็นทางการแก็ใคร แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่าเราหลุดพ้นจากความลุ่มหลงในกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจ

ประเทศไทยในอดีต มีลักษณะเป็นสังคมเกษตรกรรม และมีระบบปกครองแบบศักดินา การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2428 เมื่อมีการทำสนธิสัญญาทางการค้ากับประเทศอังกฤษ ระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยได้ถูกผนวกเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจตลาด ชาวนาไทยเริ่มปลูกข้าวเพื่อเป็นสินค้าส่งออก นั่นหมายถึงว่าทำให้มีการถากถางพื้นที่ป่าขนาดใหญ่เพื่อใช้ในการปลูกข้าวและพืชพาณิชย์ส่งออกชนิดต่างๆ ปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและธรรมชาติจึงเกิดขึ้นอย่างรุนแรงในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา ภายใต้อุดมการณ์“การพัฒนา”

ในปี พ.ศ 2532 เป็นปีที่รายได้จากภาคอุตสาหกรรมเพิ่มสูงขึ้นกว่ารายได้จากภาคเกษตรกรรม จากนั้นเป็นต้นมารัฐบาลไทยได้ดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจเพื่อผลักดันให้ประเทศไทยพัฒนาไปสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ หรือเสือตัวที่ห้าของภูมิภาคเอเชีย แต่ในขณะเดียวกันจากประสบการณ์ที่ผ่านมาของการพัฒนา ทิศทางนี้ก็ดูเหมือนว่าเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนและขาดดุลยภาพ

จากการศึกษาของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติพบว่า ประชากรไทยที่มีรายได้สูงสุด 20 % ของประชากรทั้งหมด มีสัดส่วนของรายได้ประชาชาติ (GNP) เพิ่มขึ้นจาก 49 % ในปี 2518 ไปถึงเกือบ 55 % ในปี 2531 ขณะที่ประชากรที่ยากจนที่สุด 20% ของประชากรทั้งหมดมีรายได้ลดลงจาก 6% เหลือ 4.6 % ในปีพ.ศ. 2532

รายได้เฉลี่ยต่อคน ของประชาชนที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ อยู่ในราว 25,000 บาท ขณะที่ชาวบ้านในภาคอีสานมีรายได้เฉลี่ยเพียง 5,730 บาท

30 ปีที่ผ่านมา สัดส่วนรายได้ประชาชาติของภาคเกษตรกรรมลดลงจาก 38 % เหลือเพียง 15 % ขณะที่อุตสาหกรรมเจริญเติบโตเพิ่มขึ้นจาก 14%

เป็น 25% ในขณะที่ 60 % ของประชากรยังคงทำงานอยู่ในภาคการเกษตร

ชนกระษัตริย์มีต่อผู้หญิง

ในสังคมประเพณี (Traditional Society) ผู้ที่จะได้รับมรดกที่ดินสืบจากพ่อแม่คือลูกสาว แต่ในปัจจุบันการที่ที่นาจำนวนมากได้ถูกกว้านซื้อจากภาคธุรกิจ ผู้หญิงจึงเป็นกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนามากที่สุดกลุ่มหนึ่ง

80 % ของผู้ใช้แรงงานในอุตสาหกรรมส่งออกประเภทอาหารกระป๋อง เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย อัญมณีเครื่องประดับ ผ้า เครื่องมือเครื่องใช้ไฟฟ้า ที่ทำรายได้เข้าประเทศปีละเกือบ 6 พันล้านดอลลาร์สหรัฐคือคณงานหญิง แต่ค่าแรงของคณงานหญิงจะต่ำกว่าคณงานผู้ชายค่อนข้างมาก กล่าวคือ คณงานผู้หญิงได้รับค่าแรงเพียง 2 ใน 3 ของค่าแรงที่คณงานชายได้รับ

80% ของกลุ่มผู้หญิงที่ทำงานใช้แรงงาน อยู่ในประเภทอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ซึ่งเป็นแหล่งรายได้อันดับหนึ่งของประเทศ ในปี 2531 อุตสาหกรรมท่องเที่ยวทำเงินได้ถึง 50 พันล้านเหรียญสหรัฐ แต่ในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวนี้ต้องพึ่งพาสินค้านำเข้าประเภทสินค้าฟุ่มเฟือยจำนวนถึง 56% ของเงินรายได้ที่ได้มาจากการท่องเที่ยว ดังนั้น รายได้จากธุรกิจท่องเที่ยวมีเพียง 44 % ของรายได้รวมทั้งระบุไว้

ผู้หญิงไทยเปรียบเหมือนเป็นกระดุกสันหลังของภาคเกษตรกรรม ผู้หญิงมีบทบาทในการเพาะปลูกข้าวถึง 65% พืชเศรษฐกิจ 50 % ปลูกผักสวนครัว 95% เลี้ยงไหม 100 % และ 90 % ในการถนอมอาหาร อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงไทยก็ยังถูกละเลย แม้ว่าพวกเขาจะมีบทบาทที่สำคัญอย่างมากในเศรษฐกิจของประเทศ ดังจะเห็นได้จากว่าผู้ชายถูกกำหนดให้เป็นหัวหน้าครอบครัวและเป็นผู้ได้รับสิทธิในการเข้าฝึกอบรมด้านต่างๆ รวมทั้งเป็นผู้ได้รับสิทธิ์ทางการกู้ยืมเงินจากหน่วยงานราชการต่างๆ

การทำลายป่า-การลดลงของพื้นที่ป่าไม้

ตามรายงานของกรมป่าไม้พบว่า พื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยลดลงจาก 50 % ของพื้นที่ทั่วประเทศ ในปี 2504 เหลือเพียง 28 % ในปี 2531 ในจำนวนพื้นที่ป่า 28% นี้ มีป่าธรรมชาติ (Natural Forest) อยู่เพียง 15-20 % เท่านั้น

รัฐบาลไทยได้พยายามที่จะแก้ไขปัญหาค่าการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ โดยการกำหนดมาตรการทางกฎหมายหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอนุรักษ์ป่าในรูปของอุทยานแห่งชาติและป่าสงวนแห่งชาติ แต่ในการกำหนดเขตพื้นที่อนุรักษ์ป่านี้ เจ้าหน้าที่ของรัฐได้ขีดเส้นกำหนดเขตแดนพื้นที่ป่าในแผนที่ โดยมีได้คำนึงว่ามีบ้านเรือนของประชาชนตั้งอยู่ในเขตดังกล่าวหรือไม่ ทั้งๆที่ในเขตดังกล่าวมีชุมชนท้องถิ่นตั้งรกรากอาศัยอยู่มาเนิ่นนานก่อนที่จะมีกฎหมายฉบับดังกล่าวเสียอีก นี่เองที่ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลและชาวบ้านผู้ยังชีพโดยอาศัยผลผลิตจากป่า ชาวบ้านถูกเจ้าหน้าที่คุกคาม ข่มขู่และกล่าวหาว่า “กระทำความผิดกฎหมาย” ทั้งๆที่วิถีชีวิตของพวกเขาต้องพึ่งพาทรัพยากรจากป่าในการดำรงชีพ ดังนั้นความขัดแย้งในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นประเด็นทางการเมืองและเศรษฐกิจที่สำคัญในประเทศไทยในปัจจุบัน

ความไม่สมดุลของกระบวนการพัฒนาทั้งหมดนี้เป็นสาเหตุสำคัญของปัญหาเศรษฐกิจ สังคม และสภาพแวดล้อม ที่เกิดขึ้นในเมืองใหญ่ กล่าวคือ เมื่อชาวบ้านสูญเสียที่ดินทำกินในป่าหรือพื้นที่นา พวกเขาจึงจำเป็นต้องอพยพย้ายถิ่น เข้ามาสู่เมืองใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรุงเทพฯ จนทำให้กรุงเทพฯ ขยายตัวกลายเป็นเมืองที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของโลก ปัจจุบัน กรุงเทพฯ มีสลัมอยู่มากถึง 1,000 แห่ง ซึ่งมีประชากรอาศัยอยู่ถึงหนึ่งล้านคน นอกจากนั้นแล้ว ยังมีหญิงอาชีพขายบริการมากกว่า 1 ล้านคน ซึ่งโสเภณีเหล่านี้ ส่วนใหญ่มีอายุต่ำกว่า 16 ปี นอกจากนั้น กรุงเทพฯ ยังเป็นแหล่งของปัญหาอาชญากรรม ความรุนแรงต่างๆ และโรคเอดส์

ปัญหาเหล่านี้ต้องอาศัยความพยายามร่วมมือกันจากหลายฝ่ายเพื่อ

ช่วยกันแก้ไข โดยพื้นฐานจริงแล้ว องค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทยมียุทธศาสตร์การทำงาน 3 แนวคือ

1. การต่อสู้ด้านสังคม-การเมือง

โดยมีประเด็นหลักที่เป็นสถานการณ์ปัจจุบัน และมีผลโดยตรงในทางปฏิบัติ ตัวอย่างเช่น การชุมนุมสาธารณะคัดค้านการสร้างเขื่อน การกำจัดมลพิษหรือน้ำเสียจากอุตสาหกรรมในแม่น้ำบางสาย

2. การต่อสู้ด้านอุดมการณ์

เป็นการเคลื่อนไหวระยะยาว ที่พยายามนำเสนอทางเลือกใหม่ในกระบวนการพัฒนา โดยเน้นการให้การศึกษา ยกกระดับความรับรู้ของสาธารณชนวงกว้าง ยกตัวอย่างเช่น การพัฒนาสื่อการศึกษา การผลิตสื่อวีดิทัศน์ การจัดเวทีพูดคุยสัมมนา

3. การต่อสู้ทางจิตวิญญาณ (spiritual struggles)

พยายามวิพากษ์วิจารณ์และปฏิเสธระบบค่านิยมดั้งเดิมและค้นหาความหมายของชีวิต ตัวอย่างเช่น การเชื่อมโยงทัศนะความเชื่อด้านศาสนากับการอนุรักษ์ธรรมชาติ และการเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดด้านสตรีกับความเชื่อด้านศาสนา

ในฐานะผู้สนใจปรัชญาวิทยา ดิฉันคิดว่า มิติด้านจิตวิญญาณไม่น่าจะถูกมองข้ามไป ในการมองปัญหาสภาพแวดล้อมในบริบทปัจจุบัน น่าจะมีการพิจารณาทางเลือกของบรรทัดฐานในการกำหนดกรรมสิทธิ์ที่ดิน โดยเฉพาะจากมุมมองของพุทธศาสนา ทัศนะนี้เป็นทัศนะที่มีพื้นฐานความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ระบบนิเวศน์ ซึ่งอาจใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาทั้งในประเทศไทย และในประเทศอื่น

ขอให้พวกเราเนี่ยนไปถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้า ในขณะที่พระองค์ยังทรงเป็นเจ้าชายอยู่นั้น พระองค์มีลูกพี่ลูกน้ององค์หนึ่ง คือ เจ้าชายเทวทัต ผู้ซึ่งชอบการล่าสัตว์เป็นชีวิตจิตใจ วันหนึ่งเจ้าชายเทวทัตเลี้ยงธนูขึ้นยิงนกในท้องฟ้า นกตัวนั้นตกลงมาที่พื้นดินข้างหน้าของพระพุทธเจ้า พระ

องค์ได้ทรงเก็บนกตัวนั้นไปเยียวยาบาดแผล

ต่อมาวันหนึ่ง เจ้าชายเทวทัตเห็นนกตัวนั้นในมือของพระพุทธเจ้า แล้วพลันจำได้ว่าเป็นนกตัวที่เขายิงเมื่อวันก่อน ดังนั้นจึงอ้างสิทธิ์ทวงนกตัวนั้นคืนจากพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า ...“นกตัวนี้เป็นของเรา เพราะว่าเราได้พยายามที่จะเยียวยารักษามัน มันไม่ควรที่จะเป็นของท่าน เพราะว่าท่านพยายามที่จะฆ่ามัน”

เรื่องราวข้างต้นนี้ มีปรัชญาพื้นฐานเกี่ยวกับทัศนะเรื่อง “กรรมสิทธิ์” ในแง่มุมมองของพุทธศาสนา จากประสบการณ์ในอดีต เราจะเห็นว่า แนวความคิดเรื่องกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในการเป็นเจ้าของทรัพย์สินต่าง ๆ นั้น เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการล้างผลาญทรัพยากรอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกรรมสิทธิ์ดังกล่าวตกอยู่ในมือของนักธุรกิจ เจ้าของทุน ซึ่งทำให้เกิดการกอบโกยผลประโยชน์จากธรรมชาติโดยการใช้กำลังอำนาจต่าง ๆ

ประชาชนในประเทศพัฒนาแล้ว คงไม่อาจสามารถที่จะเข้าใจถึงจิตวิญญาณแห่งการต่อสู้ของประชาชนในโลกที่สามได้ ตราบเท่าที่พวกเขายังหลงเชื่อกับแนวคิด “กรรมสิทธิ์ปัจเจกชน” ที่ยอมรับการเป็นเจ้าของอย่างชอบธรรมเหนือที่ดิน เพียงเพราะว่าพวกเขามีเงินทองที่จะซื้อที่ดินผืนดังกล่าวได้ เพราะแนวคิด “กรรมสิทธิ์ปัจเจกชน” เหนือทรัพยากรธรรมชาติเป็นแนวคิดที่แปลกแยกอย่างสิ้นเชิงในทัศนะของชาวพื้นเมืองทั่วทั้งโลก

ถึงเวลาแล้วที่เราจะเสนอเกณฑ์ทางเลือกใหม่ในเรื่องเกี่ยวกับสิทธิการเป็นเจ้าของที่ดิน เช่นว่า คุณมีสิทธิ์เหนือที่ดินนี้ เพราะว่าคุณได้ดูแลมัน ไม่ใช่เพราะว่าคุณได้ซื้อมา หรือในอีกนัยหนึ่ง คือว่าหลักเกณฑ์ในการพิจารณากรรมสิทธิ์ที่ดินควรปรับเปลี่ยนจากระบบการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตอันเป็นผลประโยชน์ระยะสั้น มาเป็นความรับผิดชอบในการสร้างสรรค์ชีวิตบนพื้นดินแห่งนั้นแทน (ทั้งในแง่ของสิ่งมีชีวิตบนดินและใต้ดิน) และนี่ก็คือแนวทาง “การพัฒนา” ที่ดินที่เหมาะสมกับประเทศโลกที่สามอย่างแท้จริง

ในฐานะที่ผู้หญิง คือ ผู้ให้กำเนิด ผู้ดูแลรักษา และผู้เยียวยา แม้จะมีสิทธิ์ต่อทารกของเธอ ไม่เพียงเพราะว่าเธอได้ให้กำเนิดทารก แต่เพราะว่าเธอ

ได้ดูแลเลี้ยงดู และรักษาพยาบาลลูกๆ เมื่อป่วยไข้ มโนทัศน์เช่นนี้สอดคล้องกับแนวคิดในการเปลี่ยนระบบคุณค่าของมาตรฐานการถือครองที่ดิน ที่เน้นการสร้างสรรชีวิต มากกว่าความเป็นเจ้าของ ที่นำมาซึ่งความเจ็บป่วยและความตาย

เส้นทางแห่งการคิดค้น และแสวงหาของมนุษย์

สุนัย เศรษฐบุญสร้าง

ทิศทางการพัฒนาของสังคมมนุษย์ ในทัศนะทางพุทธศาสนา

ตามนัยของอัครคัมภีร์และจักรวาลวิทยาในพระไตรปิฎก ที่ชนิกาย ปาฎิกวรรค พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงสภาวะดั้งเดิมในธรรมชาติ ตลอดจนทิศทางการพัฒนา การแสวงหาและการประดิษฐ์คิดค้นของสังคมมนุษย์ไว้ โดยชี้ให้เห็นว่าเดิมทีมนุษย์มีธรรมชาติของจิตวิญญาณที่สะอาด สว่าง สงบ (อาภัสราพรหม) แต่ต่อมาเมื่อมนุษย์ไปหลงติดในรสอร่อยของรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส จิตวิญญาณของมนุษย์ก็เริ่มพัฒนาไปสู่ทิศทางที่หยาบลงๆ พร้อมกับมีความต้องการในการบริโภคสิ่งปรุงแต่งที่ซับซ้อนมากขึ้นๆ

ในตอนแรกเมื่อความต้องการบริโภคของมนุษย์ยังไม่ขยายตัวออกไปมากนัก สังคมมนุษย์ก็อยู่กันอย่างสงบร่มเย็นในดุลยภาพอันอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ดังที่ทรงบรรยายให้เห็นภาพว่า

“แล้วก็เกิดมีข้าวสาลีขึ้นเองในที่ที่ไม่ต้องไถ... ตอนเย็นสัตว์เหล่านั้นนำเอาข้าวสาลีชนิดใดมาเพื่อบริโภคในเวลาเย็น ตอนเช้า ข้าวสาลีชนิดนั้นที่มีเมล็ดสุกกิ่งอกขึ้นแทนที่ ตอนเช้าเขาพากันไปนำเอาข้าวสาลีใดมาเพื่อบริโภคในเวลาเช้า ตอนเย็นข้าวสาลีชนิดนั้นที่มีเมล็ดสุกกิ่งจะงอกขึ้นแทนที่ ไม่ปรากฏว่าบกพร่องไปเลย”

แต่เมื่อมนุษย์มีความกำหนัด มีความเกียจคร้านและมีความโลภเพิ่ม

มากขึ้น มนุษย์ก็เริ่มคิดค้นหาวิธีกักตุนผลผลิตส่วนเกินให้กับตัวเอง ดังที่ทรงบรรยายต่อไปว่า

“ครั้งนั้น สัตว์ผู้หนึ่งเกิดความเกียจคร้านขึ้น จึงมีความเห็นอย่างนี้ว่า ดูกรท่านผู้เจริญ เราช่างลำบากเสียนี้กระไร ที่ต้องไปเก็บข้างสาละมาทั้งในเวลาเย็นสำหรับอาหารเย็น ทั้งในเวลาเช้าสำหรับอาหารเช้า อย่างกระนั้นเลย เราควรไปเก็บเอาข้าวสาละมาไว้เพื่อบริโภคทั้งเย็นทั้งเช้าคราวเดียวเถิด”

เมื่อมีผู้เริ่มต้นกระทำ คนอื่นๆก็เลียนแบบ และมีการขยายขอบเขตการสะสมกักตุนเพิ่มมากขึ้นๆเป็นลำดับ จากการสะสมไว้กินครั้งละ 1 วัน ก็ขยายขอบเขตการกักตุนไว้กินเป็นครั้งละ 2 วันบ้าง 4 วันบ้าง 8 วันบ้าง จนผลที่สุดระบบนิเวศที่เคยมีอยู่อย่างสมดุลในธรรมชาติก็เริ่มถูกทำลาย เพราะความโลภของมนุษย์ที่มุ่งตักตวงเอาประโยชน์จากธรรมชาติมากเกินไป สุดท้ายข้าวสาละที่เคยขึ้นอย่างอุดมสมบูรณ์และมีให้เก็บกินทุกเช้าทุกเย็นก็เริ่มขาดแคลนและไม่งอกขึ้นมาทดแทนเหมือนเมื่อก่อนอีก

เมื่อผลผลิตที่จะตอบสนองความต้องการมีน้อยกว่าปริมาณความต้องการของมนุษย์ สิ่งที่เป็นผลสืบเนื่องตามมาก็คือ สังคมมนุษย์เริ่มพัฒนาระบบการแบ่งแยกโภคทรัพย์ มีการกักตุนเขตแดน และมีสถาบันกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินเกิดขึ้น(เหมือนกับน้ำที่เคยมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์พอเพียงให้ทุกคนได้ใช้ จะไม่มีใครคิดยึดถือครอบครองเป็นเจ้าของ แต่ถ้าเมื่อใดที่น้ำเริ่มขาดแคลน การแย่งชิงเป็นเจ้าของ การซื้อขาย และการยึดถือเป็นกรรมสิทธิ์ในน้ำก็จะเกิดมีขึ้นในสังคมนั้น ๆ เป็นต้น)

เมื่อมีสถาบันกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินเกิดขึ้นแล้ว ปรากฏการณ์ของการขโมย การปล้นชิง ตลอดจนการทะเลาะวิวาทและแก่งแย่งเบียดเบียนกัน อันเป็นการละเมิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่นก็เกิดตามมา สุดท้ายมนุษย์ก็คิดค้นและสถาปนาสถาบันการปกครองขึ้นมาในสังคม(วาระกษัตริย์) เพื่อช่วยควบคุมและจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันของผู้คนในสังคม รวมทั้งช่วยคุ้มครองปกป้องภัยต่างๆที่มารุกรานคนในสังคมนั้นๆ ไม่ว่าจะเป็นภัยคุกคามจากภายในหรือภัยคุกคามจากภายนอก ดังเนื้อความในอัครคัมภีร์ที่กล่าวไว้ว่า

“...ครั้งนั้นแล พวกสัตว์ที่เป็นผู้ใหญ่จึงประชุมกัน ครั้นแล้วต่างก็ปรับทุกข์กันว่า พ่อเอ๋ย ก็การถือเอาของที่ไม่ได้ให้จักปรากฏ การติเตียนจักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือท่อนไม้จักปรากฏ ในเพราะบาปกรรมเหล่านี้ บาปกรรมเหล่านั้นเกิดปรากฏแล้วในสัตว์ทั้งหลาย อย่างกระนั้นเลย พวกเรจักสมมุติสัตว์ผู้หนึ่งให้เป็นผู้ว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ ให้เป็นผู้ติเตียนผู้ที่ควรติเตียนได้โดยชอบ ให้เป็นผู้ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่ได้โดยชอบ ส่วนพวกเราจักแบ่งข้าวสาทิให้แก่ผู้นั้น ดังนี้...”

ขณะเดียวกัน ผู้คนอีกส่วนหนึ่งก็เห็นความวุ่นวายทุกข์ร้อนของสังคมดังกล่าว ได้เริ่มหันกลับมาแสวงหารากเหง้าของคำตอบแห่งปัญหา จนค้นพบว่า มูลเหตุของความวุ่นวายทุกข์ร้อนในสังคมเกิดจากอกุศลธรรมในตัวของมนุษย์เอง จึงได้เริ่มคิดค้นหาวิธีการละอกุศลธรรมต่างๆดังกล่าว และก่อเกิดเป็นสถาบันศาสนาขึ้นในสังคม(วรรณะพราหมณ์)ดังที่ทรงบรรยายไว้ในอัครคัมภีร์ยูสุตราว่า

“...ครั้งนั้นแล สัตว์บางจำพวกได้มีความคิดขึ้นอย่างนี้ว่า พ่อเอ๋ย การถือเอาสิ่งที่ไม่ได้ให้จักปรากฏ การติเตียนจักปรากฏ การกล่าวเท็จจักปรากฏ การถือท่อนไม้จักปรากฏ ในเพราะบาปกรรมเหล่านี้ บาปกรรมเหล่านั้นเกิดปรากฏแล้วในสัตว์ทั้งหลาย อย่างกระนั้นเลย พวกเราควรไปลอยอกุศลธรรมที่ชั่วช้ากันเกิด...”

ในยุคนั้นผู้ปกครองรัฐเคารพในสมณะพราหมณ์ที่เข้าถึงธรรมและนำเอาหลักธรรมคำสอนของท่านผู้รู้ธรรมเหล่านั้นประพฤติปฏิบัติ เป็นพระราชจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ประพฤติตนอยู่ในจักรกวัตติวัตร(คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมืองอันประเสริฐ)อำนาจโดยธรรมที่เปรียบ ประดุจ“จักรแก้วอันเป็นทิพย์”ที่มีอำนาจมากก็จักปรากฏขึ้น เมื่อ“จักรแก้ว”ปรากฏไปในทิศทางไหน ก็สามารถย้ายเสนาของข้าศึกได้ โดยมีต้องใช้อาญา มีต้องใช้ศาสตรา แต่จะชนะด้วยธรรม ดังที่ทรงตรัสเล่าเป็นบุคคลลาธิษฐานบรรยายถึงอำนาจของ“จักรแก้ว”ไว้ในจักรกวัตติสูตรว่า

...ตุกร ภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินที่อยู่ ณ ทิศบูรพา พวกกันเสด็จเข้าไปเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ ได้กราบ

ทุกอย่างนี้ว่า ขอเชิญเสด็จมาเกิดมหาราชเจ้า พระองค์เสด็จมาดีแล้ว ราชอาณาจักรเหล่านี้เป็นของพระองค์ทั้งสิ้น ขอพระองค์พระราชทานพระบรมราโชวาทเกิด มหาราชเจ้า ท้าวเธอ จึงตรัสอย่างนี้ว่า

“พวกท่านไม่ฟังฆ่าสัตว์ ไม่ฟังถือเอาของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ไม่ฟังประพฤติผิดในกามทั้งหลาย ไม่ฟังกล่าวคำเท็จ ไม่ฟังดื่มน้ำเมา จึงบริโภคตามเดิมเกิด”

ดูกรภิกษุทั้งหลาย...ลำดับนั้น จักรแก้วนั้น ก็ลงไปสู่มหาสมุทรด้านบูรพา แล้วไหลขึ้นไปลงที่สมุทรด้านทักษิณ แล้วไหลขึ้นไปสู่ทิศปัจฉิม...ทิศอุดร...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้นจักรแก้วนั้นได้ชนะวิเศษยิ่งซึ่งแผ่นดินมีสมุทรเป็นขอบเขตได้แล้ว จึงกลับสู่ราชธานีนั้น...

แต่ต่อมาเมื่อพระราชองค์หลัง ๆ เริ่มเหินห่างจากธรรม ไม่ตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรมของผู้ปกครองรัฐหรือจักรกวัตติวัตตรอันประเสริฐเหมือนกษัตริย์องค์ก่อน ๆ อำนาจที่เกิดจากธรรมซึ่งเปรียบประดุจดังจักรแก้วอันเป็นทิพย์ที่มีอำนาจมากก็ได้อันตรธานหายไป

เมื่อหมู่ชนขาดธรรมเป็นเครื่องคุ้มครอง ในขณะที่ทรัพยากรของโลกมีจำนวนจำกัด แต่ความโลภของมนุษย์ได้ถูกกระตุ้นให้ขยายตัวอย่างไม่มีขอบเขตที่สิ้นสุด โดยขาดกลไกทางสังคมที่มีประสิทธิภาพในการช่วยหนุนรั้งความโลภ ความโกรธ และความหลงของมนุษย์เอาไว้ การแก่งแย่งกักตุนผลผลิตส่วนเกินเพื่อการบริโภคก็เกิดขึ้น พร้อมกับความขัดสนของผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมที่ปรากฏตามมา เมื่อช่องว่างระหว่างคนร่ำรวยกับคนยากจนต่างกว้างออกไปๆ เพราะการกระจายรายได้ไม่ทั่วถึง การขโมยปล้นชิงก็ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นในที่สุด

ตอนแรกเมื่อพระราชเจ้าจับขโมยได้ สอบถามได้ความว่า การขโมยดังกล่าวมีสาเหตุมาจากปัญหาความยากจนขัดสน ก็ใช้วิธีพระราชทานทรัพย์ให้กับขโมยที่ถูกจับได้นั้น อันเป็นการแก้ปัญหาก็ปลายเหตุ ชาวบ้านอื่นๆ เมื่อ

เห็นตัวอย่างเช่นนี้ ก็ต่างพากันประพฤติตัวเป็นโจรบ้าง เพื่อหวังจะได้รับการพระราชทานทรัพย์ด้วยวิธีง่าย ๆ แบบนี้ สุดท้ายการแก้ปัญหาด้วยวิธีการสังคมสงเคราะห์เพียงอย่างเดียว ก็เลยกลับทำให้โจรผู้ร้ายเกิดเพิ่มมากขึ้น ๆ

พระราชालงเปลี่ยนนโยบายใหม่ เมื่อจับโจรผู้ร้ายได้ทีนี้ก็ใช้วิธีส่งประหารชีวิตโจรนั้นเสีย เพื่อไม่ให้ผู้อื่นเอาเยี่ยงอย่างในการเป็นโจรอีก โจรอื่นๆเห็นเช่นนั้น ด้วยความเกรงกลัวอาญาแผ่นดิน ทีนี้เมื่อปล้นชิงจับตัวเจ้าทุกข์ได้ ก็เลยฆ่าปิดปากบ้าง ใช้ความรุนแรงเข้าต่อสู้เจ้าหน้าที่บ้านเมืองโดยไม่ยอมให้จับง่าย ๆ เหมือนก่อนบ้าง ผลที่สุดการทำร้ายฆ่าฟันกัน และความรุนแรงโหดร้ายในสังคมก็เลยกลับยิ่งขยายตัวเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ๆ พร้อมกับการแข่งขันกันประดิษฐ์คิดค้นหาอาวุธที่มีอำนาจในการทำลายล้างรุนแรงเพิ่มมากขึ้น ๆ เพื่อไว้สำหรับต่อสู้กัน

ขณะเดียวกัน ความจำเป็นที่ต้องเร่งพัฒนาประสิทธิภาพในการผลิต เพื่อเพิ่มผลผลิตให้พอเพียงกับความต้องการบริโภคของสังคม ได้ผลักดันให้มนุษย์เริ่มแบ่งแยกงานกันทำตามความชำนาญเฉพาะด้าน ตลอดจนมีการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือและพัฒนาเทคนิคใหม่ ๆ ที่จะช่วยเพิ่มผลผลิตในงานสาขาด้านนั้น ๆ ควบคู่ไปกับการพัฒนาระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างกลุ่มคนแต่ละกลุ่มที่ทำหน้าที่ผลิตสินค้าและบริการประเภทต่าง ๆ ดังกล่าว จนเกิดเป็นโครงสร้างทางสังคมส่วนที่กระทำหน้าที่ด้านการผลิตหรือผลิตกรรม (วรรณะศูทร) และโครงสร้างทางสังคมส่วนที่กระทำหน้าที่กระจายผลผลิตหรือวิภาคกรรม(วรรณะแพศย์)ขึ้น

กรอบความศิลาารพัฒนา

ในกรอบวาทศน์ของพุทธศาสนา

จากสาระในอัครกัญญสูตรและจักกวัตติสูตรที่กล่าวมา จะสามารถจับประเด็นเส้นทางการคิดค้นและแสวงหาของสังคมมนุษย์ ตามนัยที่พระพุทธเจ้าได้ชี้ให้เห็นคือ

1. การพัฒนา การแสวงหา และการคิดค้นของมนุษย์พอจะจำแนก

ออกได้เป็น 4 ด้านใหญ่ๆ(ซึ่งปัจจุบันได้พัฒนาแตกย่อยสาขาออกไปอีกมากมาย)ได้แก่

ก. การคิดค้นแสวงหาเทคนิควิธีการผลิตที่มีประสิทธิภาพ เพื่อช่วยเพิ่มผลผลิตให้เพียงพอกับความต้องการบริโภคของมนุษย์

ข. การคิดค้นแสวงหาระบบเศรษฐกิจที่จะช่วยจัดสรรการผลิตและการกระจายผลผลิตเพื่อให้ผู้คนในสังคมได้รับประโยชน์สูงสุดจากผลผลิตนั้นๆ

ค. การคิดค้นแสวงหาสถาบันการปกครองที่จะช่วยปกป้องสังคมจากภัยคุกคามต่างๆ ทั้งภัยคุกคามจากภายในและภัยคุกคามจากภายนอก

ง. การคิดค้นแสวงหาแก่นสารคุณค่าความหมายที่แท้จริงของชีวิต

2. ทิศทางการคิดค้นและแสวงหาของมนุษย์ตามข้อ 1 จะถูกกำหนดโดยรากฐานแห่งพัฒนาการทางจิตวิญญาณของมนุษย์ ว่าเป็นไปในทิศทางที่หลงติดในโลกียสุขหยาบต่ำลงๆ หรือพัฒนากลับไปสู่ภาวะดั้งเดิมตามธรรมชาติของจิตวิญญาณที่บริสุทธิ์ สะอาด สว่าง สงบ เป็น“อภัสสรพรหม” คุณภาพจิตวิญญาณของผู้คนในสังคมที่ประกอบขึ้นเป็นโครงสร้างส่วนลึกของสังคมนี้ จะกำหนดแบบวิถีการบริโภค(บริโภคกรรม) การผลิต(ผลิตกรรม)และการกระจายผลผลิต(วิภาคกรรม)ซึ่งเป็นโครงสร้างส่วนล่างของสังคม ที่มีอิทธิพลส่งผลกระทบต่อกิจกรรมต่างๆของมนุษย์ อันเป็นโครงสร้างส่วนบนของสังคมที่คลี่คลายตามมา และกิจกรรมต่างๆในโครงสร้างส่วนบนของสังคม อาทิ การศึกษา การปกครอง ศิลปวัฒนธรรม ฯลฯ ก็จะมีผลป้อนกลับมาที่มีอิทธิพลต่อจิตวิญญาณของมนุษย์ อีกทีหนึ่ง เขียนเป็นแผนภูมิได้คือ

3. จากการรอบความคิดในข้อ 2 เราอาจสรุปสาเหตุของปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในโลก จากตัวแบบทางคณิตศาสตร์ง่าย ๆ คือ

$$\text{ปัญหา(P)} = \frac{\text{ความต้องการ(D)}}{\text{สิ่งตอบสนองความต้องการ(S)}} \quad \text{--- (1)}$$

ยิ่งความต้องการของมนุษย์ขยายตัวเพิ่มขึ้นมากกว่าสิ่งตอบสนองความต้องการเท่าไร ปัญหาหรือความทุกข์ของมนุษย์ก็จะยิ่งขยายตัวกว้างออกไปเท่านั้น

4. เมื่อพิจารณาจุดปัจจัยด้านความต้องการ อาจกล่าวได้ว่า ประกอบด้วยองค์ประกอบ 2 ส่วน คือ ความต้องการส่วนที่เป็นความจำเป็นพื้นฐานต่อการดำรงชีวิต(Dn)อันได้แก่ปัจจัย 4 ส่วนหนึ่ง กับความต้องการส่วนที่เกินจากความจำเป็นพื้นฐานของชีวิต (Ds)อีกส่วนหนึ่ง

$$\therefore \text{ความต้องการ(D)} = \text{ความต้องการจำเป็น(Dn)} + \text{ความต้องการส่วนเกิน (Ds)} \quad \text{-- (2)}$$

ความต้องการส่วนที่จำเป็นต่อชีวิต (Dn) จะแปรผันตามสัดส่วนของจำนวนประชากรในโลก ยิ่งโลกมีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้นเท่าไร ความต้องการอาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคก็จะทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น

สำหรับความต้องการส่วนที่เกินความจำเป็นของชีวิต(Ds)จะแปรผันตามสัดส่วนของความโลภ ความทะยานอยาก หรือกิเลสตัณหา อุปาทานในตัวมนุษย์ ยิ่งมนุษย์ถูกกระตุ้นปลุกเร้าให้มีกิเลสตัณหาอุปาทานเพิ่มมากขึ้นเท่าไร ต้องการบริโภค รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ฯลฯ มากเท่าไร ปริมาณความต้องการส่วนเกินนี้ก็ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นๆโดยไม่มีขีดจำกัดเท่านั้น

5. ขณะเดียวกันปัจจัยด้านสิ่งตอบสนองความต้องการ จะขึ้นกับการสังเคราะห์องค์ประกอบอย่างน้อยสองส่วนเข้าด้วยกัน คือ ขึ้นกับทรัพยากร

ธรรมชาติที่มีอยู่จำนวนจำกัดประการหนึ่ง (Sn) และขึ้นกับวิทยาการความรู้ต่าง ๆ ของมนุษย์ในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดนั้นให้เกิดประสิทธิผลสูงสุดต่อการตอบสนองความต้องการของมนุษย์อีกประการหนึ่ง (Sk) ตัวอย่างเช่น ถ้าให้คนที่มีความรู้เต็มหัวไปอยู่บนเกาะร้างแห่งหนึ่งซึ่งไม่มีทรัพยากรอะไรเลย คนผู้นั้นก็จะต้องอดตายแม้จะมีภูมิความรู้มากมายก็ตามในทางกลับกัน ถ้าเอาคนที่โง่เง่าไม่มีความรู้พอจะดิ้นรนเอาชีวิตรอดไปปล่อยบนเกาะร้างแห่งหนึ่ง ซึ่งมีพืชพันธุ์ต่างๆที่คนผู้นี้ไม่รู้จัก ไม่ซ้ำเขาก็คงจะอดตายเช่นกันเพราะไม่รู้จักกินอะไรเพื่อความอยู่รอด

$$\therefore \text{สิ่งตอบสนองความต้องการ}(S) = \text{ทรัพยากรธรรมชาติ}(Sn) \times \text{วิทยาการความรู้}(Sk) \text{ --(3)}$$

6. ปัจจัยด้านทรัพยากรธรรมชาติ(Sn)จะขึ้นอยู่กับจำนวนทรัพยากรในโลกและการรู้จักปฏิบัติต่อธรรมชาติอย่างเหมาะสม ในทิศทางที่จะช่วยให้ธรรมชาติสามารถก่อตัวสะสมทรัพยากรใหม่ๆให้หมุนเวียนเกิดขึ้นมาทดแทนของเก่าที่ถูกใช้ไปได้อย่างต่อเนื่องไม่รู้จบ

ส่วนวิทยาการความรู้(Sk)จะขึ้นอยู่กับการศึกษาค้นคว้าวิจัยเพื่อสังสมองค์ความรู้ ตลอดจนการสังเคราะห์ความรู้แขนงต่างๆ เพื่อช่วยให้มนุษย์รู้จักวิธีการใช้ทรัพยากรซึ่งมีอยู่อย่างจำกัดนั้น ให้เกิดประสิทธิผลสูงสุดต่อการตอบสนองความต้องการของมนุษย์

ฉะนั้นจากข้อ 1,2 และ 3 จะสรุปได้ว่า

$$\text{ปัญหาหรือวิกฤตการณ์ของมนุษย์}(P) = \frac{\text{ความต้องการจำเป็น}(Dn) + \text{ความต้องการส่วนเกิน}(Ds)}{\text{ทรัพยากรธรรมชาติ}(Sn) \times \text{วิทยาการความรู้}(Sk)}$$

แนวโน้มความเปลี่ยนแปลงของโลกในอนาคต

จากสมการในข้อ 6 เราสามารถพยากรณ์แนวโน้มความเปลี่ยนแปลงของโลกที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้ 4 ด้าน คือ

ก. แนวโน้มที่ 1 (Sn) มนุษย์จะให้ความสำคัญยิ่งขึ้นกับเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างประหยัดและสมดุลจนเรื่องนี้จะกลายเป็นแก่นสารสำคัญของวัฒนธรรมใหม่ที่แทรกตัวอยู่ในแบบวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคม

ข. แนวโน้มที่ 2 (Sk) วิทยาการความรู้ของมนุษย์จะพัฒนาไปในทิศทางที่จะช่วยให้มนุษย์เรียนรู้วิธีการบริหารจัดการ ตลอดจนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัดและร่อยหรอลงทุกวัน ให้เกิดประสิทธิผลมากยิ่งขึ้นต่อการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ เช่น จะมีการคิดค้นอุปกรณ์เครื่องมือใหม่ๆ ที่ประหยัดพลังงาน ไม่ก่อให้เกิดปัญหามลภาวะและไม่ผลาญพรำทำลายธรรมชาติ เพื่อมาทดแทนอุปกรณ์เครื่องมือชนิดเก่า เป็นต้น นอกจากนี้งานค้นคว้าวิจัยต่างๆ ที่ช่วยให้มนุษย์เข้าใจธรรมชาติมากขึ้น และรู้จักวิธีการปฏิบัติต่อธรรมชาติอย่างเหมาะสมในทิศทางที่จะช่วยรักษา "โลก" ไม่ให้ถูกทำลายโดยเงื้อมมือมนุษย์ ก็จะได้รับส่งเสริมและยกย่องว่าเป็นผลงานทางวิชาการที่มีคุณค่าต่ออารยธรรมมนุษย์ โดยอาจได้รับการยกย่องให้ได้รับรางวัลระดับโลก อาทิ รางวัลโนเบล เช่นเดียวกับศาสตร์ทางด้านฟิสิกส์ เคมี แพทย์ หรือเศรษฐศาสตร์ที่ได้รับรางวัลโนเบลขณะนี้ เป็นต้น

ค. แนวโน้มที่ 3 (Dn) การควบคุมจำนวนประชากรไม่ให้เกิดมากเกินไปจะเป็นนโยบายสำคัญยิ่งขึ้นของประชาคมมนุษย์ในอนาคต ซึ่งการคุมกำเนิดด้วยวิธีการและมาตรการต่างๆ ของสังคมนี้ จะเป็นตัวแปรที่ส่งผลกระทบต่ออย่างมีนัยสำคัญต่อการผลึกเบนให้วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคมมนุษย์เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม นอกเหนือจากนี้ ความรู้ทางด้านประชากรศาสตร์ ซึ่งเป็นวิชาแขนงใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นไม่นานนัก ต่อไปจะกลายเป็นสาขาวิชาที่มีบทบาท ความสำคัญยิ่งขึ้นในสถาบันการศึกษาชั้น

สูงต่าง ๆ

ง. แนวโน้มที่ 4 (Ds) แนวโน้มประการสุดท้าย เป็นเรื่องที่มีความสำคัญที่มนุษย์ทุกวันนี้มองข้ามไป ฉะนั้นจึงเป็นความเปลี่ยนแปลงที่จะมีนัยสำคัญอย่างยิ่งสำหรับสังคมมนุษย์อนาคต ขณะที่ในอดีต สถาบันศาสนาต่าง ๆ ได้กระทำหน้าที่อย่างสำคัญในการอบรม กล่อมเกลา และควบคุมความต้องการส่วนเกินของมนุษย์ไม่ให้ขยายตัวมากเกินไป แต่ภายใต้อิทธิพลของคลื่นลูกที่สองแห่งการปฏิวัติวิทยาศาสตร์และอุตสาหกรรมที่เริ่มก่อตัวขึ้นเมื่อประมาณ 500 ปีก่อน สถาบันศาสนาได้ถูกลดทอนบทบาทความสำคัญลง และเริ่มมีความแปลกแยกจากสังคมมนุษย์มากขึ้น ทำให้สังคมขาดกลไกที่มีประสิทธิภาพในการกระทำหน้าที่ช่วยควบคุมจำกัดความต้องการส่วนเกินของมนุษย์

เมื่อความต้องการของมนุษย์ถูกปลุกเร้าให้ขยายตัวมากเกินไปขีดความสามารถในการตอบสนองความต้องการ การแก่งแย่งเบียดเบียนกันในรูปแบบและระดับต่าง ๆ ก็เกิดตามมา จนกลายเป็นมหาสงครามโลกที่เกิดขึ้นถึง 2 ครั้งในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 ด้วยเหตุนี้ เมื่อนิมิตรหมายแห่งปีคริสต์ศักราชที่ 2,000 ใกล้จะมาถึง จึงมีแนวโน้มที่องค์กรและสถาบันทางศาสนาใหม่ ๆ จะเริ่มมีบทบาทต่อสังคมเพิ่มมากขึ้นในการกระทำหน้าที่ช่วยกำจัดและควบคุมปริมาณความต้องการส่วนเกินของมนุษย์ไม่ให้ขยายตัวมากเกินไปจนถึงจุดที่จะทำให้ “โลกรวิฤต”

นอกจากนี้ ก็มีความเป็นไปได้อย่างยิ่ง ที่จะเกิดการสังสมองค์ความรู้ของศาสตร์แขนงใหม่ที่อาศัยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ทำการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับการเลื่อนไหล เปลี่ยนแปลงของความต้องการส่วนเกินของสังคมมนุษย์เช่นเดียวกับสาขาวิชาด้านประชากรศาสตร์ที่เพิ่งพัฒนาเกิดขึ้นใหม่ในระยะไม่กี่สิบปีมานี้ โดยศาสตร์แขนงใหม่ดังกล่าว จะอาศัยพื้นฐานความรู้ด้านเศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา จิตวิทยา ประวัติศาสตร์และจริยศาสตร์เป็นรากฐานในการศึกษา เพื่อทำความเข้าใจและสร้างทฤษฎีที่อธิบายกฎธรรมชาติที่ควบคุมอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์การเลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงของความต้องการส่วนเกินในสังคม ตลอดจนอาศัยพื้นฐานความรู้ ความเข้าใจ

ใจในศาสตร์แขนงใหม่นี้ เป็นรากฐานในการกำหนดนโยบายทางสังคม เพื่อ
แก้ปัญหาต่างๆ ในมิติที่เกิดขึ้นจากการขยายตัวอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด
ของความต้องการส่วนเกินดังกล่าว

บทสรุป

ตามทฤษฎีวิวัฒนาการของดาร์วิน เผ่าพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตที่สามารถ
ปรับตัวให้เข้ากับสภาวะการณ์ของธรรมชาติอย่างเหมาะสมเท่านั้น ที่จะ
ดำรงอยู่รอดต่อไปได้ (Survival of the Fittest) และไม่เป็นความจริงที่เผ่า
พันธุ์ของสิ่งมีชีวิตซึ่งแข็งแรงที่สุด ตัวโตที่สุด บริโภคมากที่สุด ตลอดจน
จนครอบครองโลกอยู่ จะเป็นเผ่าพันธุ์ที่อยู่ได้ยืนนานที่สุด ดังเช่นพวกไดโน
เสาร์ที่ได้สูญพันธุ์ไปแล้ว เป็นต้น แม้แต่จักรวรรดิที่เคยรุ่งโรจน์ในอดีต เคยใช้
แสนยานุภาพทางทหารแผ่ขยายอำนาจปกครองอาณาจักรอื่น มีพื้นที่กว้าง
ใหญ่ไพศาล แต่จากประวัติศาสตร์จะหาจักรวรรดิเช่นนี้ ที่มีอายุยืนยาวเกิน
กว่า 3 ศตวรรษก็หาได้ยากยิ่ง

ด้วยเหตุนี้ ตามกฎแห่งทฤษฎีวิวัฒนาการและกรอบความคิดที่ได้
กล่าวมาข้างต้น ระบบสังคมของมนุษย์ที่สามารถปรับตัวเข้ากับแนวโน้มทั้ง 4
ด้าน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วเท่านั้น จึงจะมีโอกาสได้รับการคัดเลือกจาก
“ธรรมชาติ” ให้ดำรงอยู่รอดสืบไป

หนังสือจากสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ที่วางตลาดแล้ว

1. แนวทางพัฒนาการศึกษาของไทย	45	บาท
เสน่ห์ จาริก	เขียน	
2. จุดเปลี่ยนงานพัฒนาชนบท	45	บาท
เอนก นาคะบุตร	เขียน	
3. วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินในเขตป่า	150	บาท
เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง	บรรณาธิการ	
4. แม่หญิงสหายตัว	120	บาท
ยศ สันตสมบัติ	เขียน	
5. การพัฒนาต้องมาจากประชาชน : เวทีชาวบ้าน '34	75	บาท
วิฑูรย์ ปัญญากุล	บรรณาธิการ	
6. ป่าที่ดินและคจก. ทางออกที่เป็นธรรม	75	บาท
สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา	เรียบเรียง	
7. ป่าชุมชนอีสานกับคจก.	10	บาท
มงคล ด้านธานีรินทร์	เขียน	
8. 60 ปีประชาธิปไตยไทย	20	บาท
เสน่ห์ จามริก	เขียน	
9. ก่อนโลกจะดับ	58	บาท
รังรอง	แปลงเป็นไทย	
10. Experience of Hope	100	บาท
Vitton Panyakul	บรรณาธิการ	
11. ตำนานประชาชน สายธารสู่ศตวรรษที่ 21	80	บาท
วิฑูรย์ ปัญญากุล	บรรณาธิการ	
12. ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา (3 เล่ม)	279	บาท
เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ	บรรณาธิการ	

13. ความไร้ระเบียบของโลก ทางเลือกในทศวรรษ 1990 เดชา ตั้งสีฟ้า	เรียบเรียง	20	บาท
14. วิพากษ์แผนแม่บทป่าไม้ วิฑูรย์ ปัญญากุล	แปล	78	บาท
15. สิทธิชุมชน : การกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์	บรรณาธิการ	196	บาท
16. ความหลากหลายทางชีวภาพ มิติทางสังคมและนิเวศ ยศ สันตสมบัติ และ วิฑูรย์ ปัญญากุล	ร้อยเรียงเป็นไทย	78	บาท
17. ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์	บรรณาธิการ	90	บาท
18. คน กับ ดิน น้ำ ป่า เอนก นาคะบุตร	เขียน	78	บาท
19. พุทธศาสนากับการเหยียดวรรณะชาติ กรรณิการ์ พรหมเสาร์	บรรณาธิการ	55	บาท
20. Democracy and Development : A Cultural Perspective Saneh Chamarik	เขียน	250	บาท

พุทธศาสนากับการเหยียดวรรณะชาติ

พุทธศาสนาในสังคมไทยเป็นพุทธศาสนาที่มีแต่หลักธรรมคำสอน แต่ไม่
เสนอความรู้หรือพื้นฐานของความรู้หรือเหตุผลของการปฏิบัติธรรม...

เสน่ห์ จามริก

ชาวพุทธฝ่ายเถรวาทหมักหมมกับวิธีคิดแบบเถรวาทมานาน และเถรวาท
ของเราถูกกระทำทางสังคมอย่างไร เราแทบจะไม่รู้ เพราะว่าคำสอนของ
พระพุทธเจ้าที่บริสุทธิ์เมื่อ 2,000 ปี ถูกปรับ แปรเปลี่ยน แม้จะมีรากฐาน
เดิมก็ตาม แต่รูปลักษณะนี้อาจจะบิดเบี้ยว และไม่เป็นจริงในทางปฏิบัติก็ได้ ...
เราคงต้องศึกษาเพื่อปรับเสริมสำนึกแบบพุทธเถรวาทกว้างขึ้น ไม่ควรจำกัด

เขมานันทะ

ถ้าเราถือตามที่อาจารย์พุทธทาสว่า 'ธรรมะคือธรรมชาติ' ซึ่งคำสอนนี้ยัง
ไม่เคยอยู่ในคำสอนเรื่องธรรมชาติกระแสหลักหรือพุทธศาสนากระแสหลัก
การทำลายธรรมชาติเท่ากับทำลายธรรมะหรือเปล่า ? การสร้างอารยธรรม
โดยแก่นสารแล้วเป็นการไร้ธรรมะหรือเปล่า ? ถ้าหากอารยธรรมหมายถึง
การทำลายสภาวะธรรมชาติ จะมีการสร้างอารยธรรมที่ทรงธรรมะได้หรือ
ไม่อย่างไร ?

สุวรรณา สถาอานันท์

